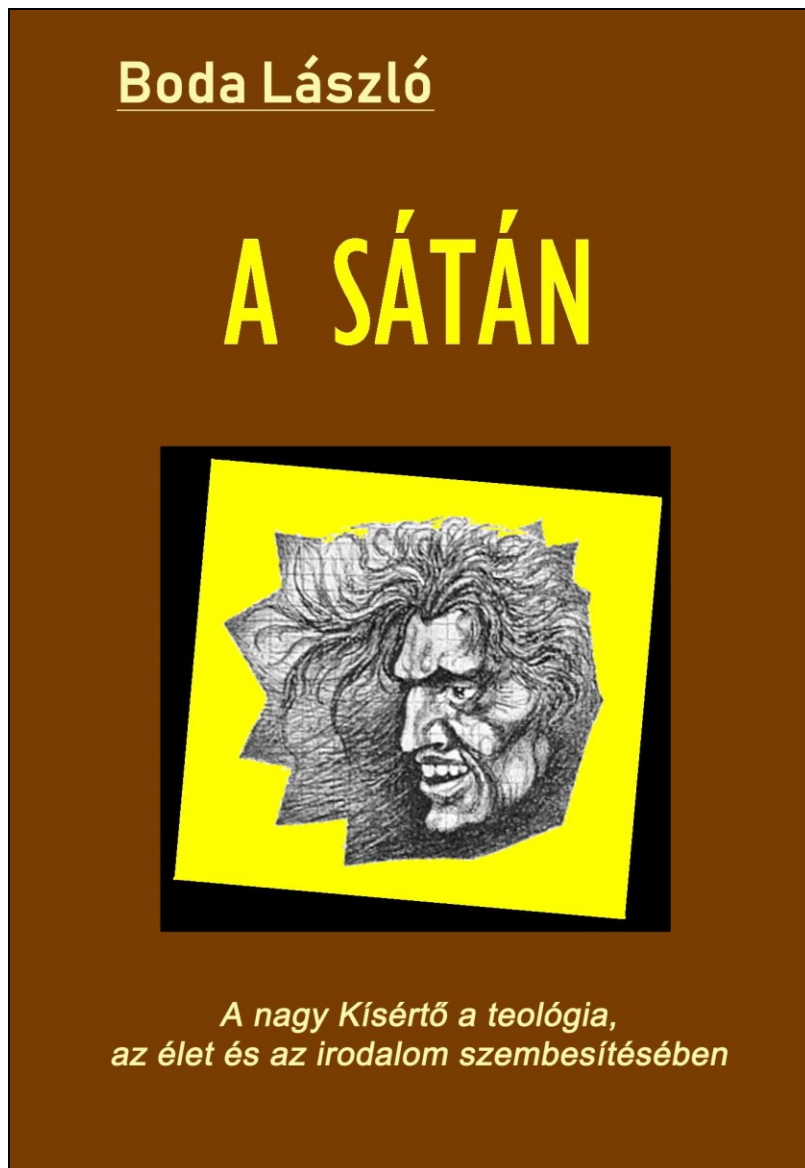

Boda László
A Sátán
A nagy Kísértő a teológia, az élet
és az irodalom szembesítésében

mű a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár (PPEK)
– a magyarnyelvű keresztény irodalom tárháza – állományában.

Bővebb felvilágosításért és a könyvtárral kapcsolatos legfrissebb hírekért
látogassa meg a <http://www.ppek.hu> internetes címet.

Impresszum

Boda László

A Sátán

A nagy Kísértő a teológia, az élet és az irodalom szembesítésében

A könyv elektronikus változata

Ez a program a szerző kéziratának, az ő engedélyével készült elektronikus változata. A programot lelkipásztori célokra a Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár szabályai szerint lehet használni. Minden más jog a szerző tulajdonában van.

Tartalomjegyzék

Impresszum	2
Tartalomjegyzék	3
Mottó	5
Bevezető.....	6
1. Miért érdemes szembesíteni az irodalmat a teológiával?	8
Teológiai tájékozódás	8
Az „angyalarcú” Sátán-kép.....	8
A sátánkultusz és a fiatalok.....	10
2. A teremtés túlradó gazdagsága és a próbatétel	13
A teológiai megközelítés.....	13
A túlvilági háttér	14
Létezik-e a személyes Gonosz?	14
Érzéki és szellemi próbatétel	15
Mi lehetett a szellemi teremtmények próbatétele?.....	17
Mária szerepe a próbatételben	18
Michael	19
„Nem szolgálok!”.....	20
A szolgálatot vállaló alázat	21
A szellemi lény képi megjelenítése. Angyal ember alakban	22
A Sátán bibliai ismertetőjelei.....	23
Landru.....	24
A Sátán az emberiség kollektív tudatalattijában.....	26
Búcsú az ördögtől?.....	28
Mire van hatalma a Sátánnak? Az ördögi megszállottak problémája.....	29
Egy másik ördögűzés és annak következményei	30
A Manson-ügy	31
A földi kárhozat megtapasztalása. Camille Claudel	33
Aldous Huxley és a reményvesztett létezés	33
A Sátán megjelenési formái és ábrázolása.....	34
3. A sátán a nagyszabású világdrámákban.....	36
Prométeusz mitológiai drámája.....	36
Jób könyve és a szenvedés ószövetségi drámája	38
Shelley és a Prométeusz irodalmi visszhangja.....	40
A Sátán a Jelenések könyvében	42
Milton Sátánja.....	44
Milton forradalmár tanítványa: Carducci.....	48
Az Ördög ügyvédje. Milton hatása egy amerikai filmben.....	49
Byron Kainja.....	51
Goethe és az „első Faust”	51
A „második Faust”.....	52
Madách Luciferje	56
4. A teremtés kritikája és a nekünk szóló üzenet	60
A sátáni kritika és a filozófia	60
A luciferi kritika emberi változatai	61
Összefoglalás és következtetés	63
Függelék.....	67

A Sátán a Bibliában	67
---------------------------	----

Mottó

Lucifer kiemelkedő sztár az üdvösség színpadán, amelyen van látható földszint és láthatatlan emelet.

A sztár és akik vele tartanak, nem engedelmeskednek a Rendezőnek, amiért kiutasítják őket.

Lucifer ezért minden rosszat elmond a Rendezőről, társaival együtt. A kulisszák mögül még megpróbálják az alsó szint szereplőit a Rendező ellen hangolni. A színpad felső emeleteinek fényébe azonban nincs többé visszatérés.

A hivatásos labdarúgónak vállalnia kell a játék alázatát. A színpad és a film sztárjainak is vállalniuk kell a játék alázatát. Az üdvösség misztériumjátékában szereplőknek hasonlóképpen vállalniuk kell a játék alázatát. Lucifer nem vállalta.

Bevezető

Olvasom *Az angol irodalom történetét*. Megidézem annak múltját, csupán a reneszánsz, majd az újkor időszakából, hogy a „sötétség Angyalának” irodalmi „pályafutásáról” képet kapjak. Legalább valami ízelítőt. Chaucer kritikusan ír a hit megromlott tanúiról, de a kárhozott angyalt nem tagadja. Legismertebb művében, a Canterbury mesék címűben ezt írja:

*„...ám a Sátán, bár szemünk előtt
nem illeg, mégis köztünk érzem őt”.*

Shakespeare-el folytatom. Macbethjének témája – Szenczi Miklós szerint – a „nagy tettekre termett hős erkölcsi bukása” s ezzel „az elkárhozás tragédiája” (úgy, mint Lucifernél). Fletcher egyik drámája „Lucifer bukásának megkapó rajzával kezdődik”, olvasom. William Blake még festményben is megörökítette „a Sátán és Jób” szembesítését. Nála válik a Sátán „lázadó hőssé” az elnyomónak tekintett égi hatalommal szemben. Itt kezdődnek a „a sötétség Angyalának” „megdicsőítése”? William Beckford a romantika kezdeti időszakában, a 18. század vége felé már fölveti Goethe Faustjának témáját egy arab mese keretében, amely „az irodalmi satanizmus egyik korai példája”. A kéjsóvár főszereplő a hatalom és a korlátlan tudásvágy megszállottjaként eladja lelkét a gonoszág fejedelmének s jut általa a kárhozatba. – Az irodalomtörténeti folyamat azonban egyre inkább olyan irányba fordul, hogy mellőzi az Ördöggel való „szerződés” jogot idéző „paktumának” középkori motívumát. Bemutatja azonban a démonikus személyiséget az emberben, vagyis a Gonosz elkötelezettjét, nemcsak férfiakban, nőkben is. Már Fieldingnél fölvetődik a szerencsétlen párhuzam, amely az angyali „jóssággal” az ördögi „nagyságot” állítja szembe. Egyik regényének hőse – úgymond – „minden erkölcsi gátlástól mentesen, zavartalanul és diadalmasan halad gonosztevői pályáján”. Kérdés: meddig? R. L. Stevenson a jó és gonosz én kettősségének tudathasadását rajzolja meg emlékezetesen, amelynek filmváltozata ezt a címet viseli: „Ördög az emberben”. Gyakran szerepelnek az irodalomban a „rontás démoni erői”. Webster egyik drámájában a Sátán a világ ura. S mindez csupán ízelítő. Hol van még a világirodalom többi utalása, amely a „sötétség Fejedelmére” vonatkozik. Ki tudná mindazt felsorolni.

Ugyanakkor elképesztő, mivé degradálódik akár az üdvözült, akár a bukott angyal „imázsa” a médiák által irányított köztudatban, messzire szakadva a Bibliától és a teológiától. Ehhez járulnak bizonyos „szentképek” puhára formált angyalai. Még a művészi ábrázolások sem mindig meggyőzőek. Zichy Mihály – Blake ihlette – denevér-szárnyú Lucifere mégis szuggesztív hatású.

A televízió azonban kénytelen szembenézni a tényleges valósággal is. Hiszen a fölillantott irodalmi emlékek a romantikus képzelet szüleményeinek tűnnek sokak szemében. Megunhatatlanul érdekes az ifjúsági bűnügyek tárgyalásának Tv-sorozata, bíróval, ügyvédekkel és főleg fiatalokból álló szűk közönséggel. A nézőkkel együtt – néma esküdtekként – így tapasztalhatják meg a pedagógia egy megrendítő kísérletében a züllés és a züllesztés mélyebb és igazabb „való világát”. Megláthatják a nagy Kísértő áldozatait.

Az egyik bírói tárgyalás arról szól, hogy egy jó családból való fiatal főiskolás lányt meggyilkoltak az erdőben, Hamburg környékén. Boros üveggel verték agyon. A vádlott egy fiatalember, aki a megölt leány kedvese volt. A gyanú rá terelődik, de váltig hangoztatja, hogy nem ő volt a tettes. Megidézük tanúnak a meggyilkolt leány barátnőjét is, aki elmondja, hogy mindketten titokban az éjszakai élet beszervezettjei voltak, miközben a főiskolát végezték. Drog és prostitúció. Az anya zokog, azért is, mert nem értesült a leánya kettős életéről. Fia

tudott róla, de nem árulta el neki. A „barátnő” kezdi mondani a kényes részleteket. Öltözete, viselkedése elárulja, hogy ő is a romlottak közül való. Vagy inkább: a megrontottak közül.

Hogyan kerülhetett sor minderre, hiszen egy „megbízható” pedagógus-igazgató felügyelte a bentlakókat. Őt is tanúskodni szólítják. Ötven körüli férfi. Amikor bejön és leül, vékony kecskeszakállával, hideg tekintetével, lebiggyedt ajakkal, az embernek az a benyomása, hogy Goethe Mefisztója lépett a terembe. Valóban úgy néz ki. Fölényeskedve bizonygatja, hogy ő nem felelhet az intézet bennlakóinak magánéletéért. A két barátnő titkos, éjszakai „mellékfoglalkozásáról” nem tudott. Ekkor azonban váratlan fordulat következik. A tanúskodó leány odamegy a bírói pódiumhoz és egy színes fotót ad át a bírónak. Azon ott látható az „ártatlan” intézeti pedagógus-igazgató, ezzel a két lánnyal, félreérthetetlen pózban. Kiderül, hogy a titkos éjszakai életet – droggal, prostitúcióval – ő szervezte. Az is kiderül, hogy ő gyilkolta meg a tizenkilenc éves leányt, aki nyilván zsarolta. Mintha Mefisztó beköltözött volna Faustba. Arca hideg. Semmi megbánást nem tanúsít, amikor kezeire rákattintják a bilincset. Az ítélet a földi pokol, lángok nélkül: életfogytiglani börtönbüntetés.

1. Miért érdemes szembesíteni az irodalmat a teológiával?

Teológiai tájékozódás

A teológus a megváltás távlatában kutatja a világot. Benne az ember rendeltetését az üdvösség és a kárhozat szemszögéből veszi vizsgálat alá. A földi előjelekben megtapasztalható kárhozat „detektívjeként” azonban a rossz problémáját is kutatja a világban, a következményeivel együtt. S ez már bűnügyi nyomozás a szó szoros értelmében. Mégsem valamilyen földi személy az, aki után kutatunk. A kérdés így tehető fel: szóba jöhet-e ebben a színpadon a földöntúli Gonosz, aki megkísérti az embert és szembeállítja Istennel? S ha igen, milyen formában? Vannak-e megbízható utalások erre vonatkozólag a kinyilatkoztatásban és annak hiteles teológiai értelmezésében? S milyen nyomai vannak az irodalomban? Egyezik-e a Sátánról kialakult bibliai fogalmunk az irodalomban megformált Kísértő alakjával? Mert abban közös a vélemény, hogy nem az emberi gonoszság közvetlen tettese a Sátán, hanem sugalmazó, akit „Gonosz Léleknek”, a bukott angyalok vezérének, Lucifernek, Mefisztónak, Belzebubnak, a legsajátosabb értelemben vett „Ördögnek” nevezünk. Kísértő, aki nem veheti el az ember felelősségét az önmagát és a világot formáló döntésekben. A rossz sugalmazójának szerepe illenék rá inkább.

Akkor viszont fölmerül a kérdés: vajon szellemiségében is személyes létezőnek tekintjük, vagy csupán a gonoszság megszemélyesített változatának? S nem az-e a viszony a teológus és a drámai költő között, hogy az előbbi definiálja a gonoszságot és annak „atyját”, az utóbbi pedig emberi alakot ad neki és színpadra viszi? Calderonnál vagy Goethénél, de a régiak nyomán még Hofmannsthalnál is megfigyelhető, hogy elvont erények vagy bűnök – például a Könyörület, a Fukarság – szöveges szerepet kapnak a drámában. Beszélhetünk-e egyáltalán a Sátán és a kárhozat valóságáról korunk tudatszintjén?

Az angyalokat és a démonokat emberi kultúránk „tadata” ősidőktől őrzi. S a Biblia üzenetéből sem lehet eltüntetni, kimagyarázva a túlvilágot. A Szentírás a mennyországot a pokollal szembesíti, és az üdvösség próbatételét kiterjeszti Isten teremtett szellemi lényekre is, akikből az üdvözült angyalok és a bukott angyalok lettek. Sokan a ma már divatosá váló „fantázia-filmek” kategóriájába sorolják mindezt, vagy átutalják a hit világába. Végtére az emberek annyi mindenben hisznek, miért ne hihetnének ebben is, ha éppen egy vallás közösségébe tartoznak? Akik így gondolkodnak, azokban föl sem merül, hogy a végső dolgok ügyében mindenki, még az ún. „nem-hívó” is hívó. Jelen állapotunkban ugyanis sorsunk a hit s vele a hithez kötött létezés. Senki számára nincs kibúvó ez alól. A kérdés csak az: ki miben hisz. A teológia pedig szembesíthető az irodalommal, amennyiben az utóbbi a Bibliából meríti ihletét és arra alapoz.

Az „angyalarcú” Sátán-kép

Ha az irodalomban föllelhető és sajátos pszichológiával megrajzolt Sátánt vesszük tekintetbe, a teológus, mint „Isten detektívje” kénytelen irodalomkritikussá is válni, hogy mindezt ellenőrizhesse. Amit azonban az irodalomkritika elsősorban esztétikai, társadalmi-politikai és pszichológiai szemszögéből ítél meg, azt a teológus a kinyilatkoztatás fényében vizsgálja. Szükség van erre, mert a szekularizált tudatban elharapódzott valami egészen különös, a lényegben eltájolt, a kinyilatkoztatás bibliai üzenetétől messzire szakadt Sátán-kép, amelyet egy mai magyar költő találóan így fejez ki: „Sátán glóriában”. Olyan idöket élünk,

amelyben már kevesen kapják föl a fejüket, ha egy televízió-adásban „karizmatikus” sorozatgyilkost emlegetnek. Mert megtették, bár a jelző a gyilkos megbabonázó személyiségét kívánja érzékeltetni.

Állandó törekvésünk a hiteles „Isten-kép” megőrzése és tanúsítása. Kevesebb figyelmet fordítunk viszont arra, hogy a meghamisított „Sátán-kép” hasonló veszélyeket rejt, ha átmegy a köztudatba. A terjesztés legjellemzőbb felelőse viszont az irodalom. Azt követi a film és a sajtó. A teológus ezért is kénytelen átmenetileg irodalomkritikussá válni, hogy válaszoljon a kérdésre: hogyan volt lehetséges, hogy a Sátán glóriát kap? Micsoda társadalmi maszkabál az, amelyben magára veheti a „világosság Angyalának” öltözetét? A materialista pártállam időszaka a pedagógiát és a médiákat elkötelezte Isten és a megváltás tagadására. Az ateizmus dogmáit tanították az óvodáktól az egyetemekig. A Bibliát és annak tanítását a mítoszok közé számúzták. Prométeusz mítoszáat viszont kötelezővé tették. Irodalmi indításra a Sátánt nevezték ki a lázadás és vele a forradalom pozitív hőségé. Az angyalokat pedig Istennek mint mennyei Zsarnoknak meghunyászkodó, szolgálai alattvalóivá degradálták. Csak így volt szabad színpadon ábrázolni a „bibliai mitológiát”. A „büszke” Sátánnal és a „hajbókoló” angyalok torzképével.

Mi vitte az irodalmat arra a tévútra, amely a lázadásban megdicsőült Sátán-képhez vezetett? Hiszen ennek veszedelmes pedagógiai következményei vannak. S nem csak a repülőgépet lehet eltéríteni erőszakos eszközökkel, hanem az emberi tudatot is. Mert hová jutottunk Isten és a Sátán viszonyának teológiai kérdésében, amikor az irodalom hátat fordított a teológiának? Anatole France még 1914-ben jelentette meg a „Pártütő angyalok” c. regényét, amelyet újra lefordítottak, „Angyalok lázadása” címmel (1980). Igaz, hogy szatirikus műről van szó, a teológus mégis fölkapja a fejét. Mi ez? Ha egy író átkölti és a mába ülteti a Prométeusz-mondát, nyilván köteles azt eredetijében ismerni. Miért kivétel ez alól a Biblia vagy a keresztény hit kinyilatkoztatása, amely a Biblia üzenetét veszi alapul? Kell-e egy modern katolikus dogmatika szakírójának mentekeznie, amiért a középkori teológia olyan komolyan vette az angyalok bukásának kérdését s vele az angyalok és démonok Bibliára alapozott hitét? Hiszen ennek a földi életre levetített változatai ma is jelen vannak és hatnak a világban, a Sátán-hívők szektáival együtt, akik között filmesek is akadnak: szövegírók, rendezők, finanszírozók.

Ha másért nem, már ezért is kénytelenek vagyunk behatóbban foglalkozni a „kényes” kérdéssel, mert ez – épp az említettek miatt – ma is időszerű. A Bibliára alapozott nagy összefoglaló drámák ismeretében semmiképpen nem lehet a „bukott angyalok” kérdését a teológiai kutatás lomtárába helyezni. Az a téves felfogás alakult ugyanis ki az irodalom bizonyos berkeiben, hogy az angyalok lázadása a zsarnok Isten ellen irányul. Mintha őt akarnák letaszítani a trónról. A forradalom aztán élt a lehetőséggel és Milton nyomán fölbátorodva ideológusai befogták a Sátánt a maguk szekerébe. Ő lett a bibliai Prométeusz. Anatole France paródia-regényében Isten zsarnoki uralma ellen lázad föl a Sátán. Neki viszont van egy meghökkentően furcsa „próbatétele”. Lázadása előtt át kell gondolnia, mi lesz majd a következménye annak, ha ő veszi át az uralmat isten helyett. Álmában meglátja, hogy ugyanolyan zsarnok lesz ő maga is, mint isten, akit letaszítani kíván trónusáról. Ezért aztán meggondolja magát és visszavonulót fúvat.

Ha a forradalom elleni forradalom kerül szóba, akkor az már „ellenforradalom”? Prométeuszt azonban nem lehet politikailag kisajátítani, legfeljebb átértelmezni. A Sátánt is lehet a teremtett lét pozitív hőségé átminősíteni, de akkor Isten imádóiból Sátán-imádók lesznek. Esetleg a „mindenevők” mintájára „minden-imádók”. Anatole France említett regénye – bár paródia csupán – nem változtat a tényen: olyan Isten-képpel és olyan Sátán-képpel találkozunk az irodalomban az angyalok lázadásának nyomvonalán, ami feltétlen kiigazításra szorul. Azokat is felhívja azonban erre a kiigazításra, akik a Szentírásnak a gonosz lelkekre, vagy „vezérükre”, a Sátánra vonatkozó üzenetét csupán mítosznak tekintik. Sokan a szellemi teremtmények helyett inkább az ufókban vetett hitet vélik elfogadhatóbbnak. Azoknál viszont –

tudtunkkal – nem történt meg a nagy lázadás, valamiféle, zsarnoki módon uralkodó „Ufó-isten” ellen. Türelem. Még erről is kaphatunk információkat a beavatottaktól. A hit megingásával arányosan növekedik a hiszékenység.

Valami van abban, amit a szellemes mondás úgy fogalmaz, hogy nem Isten alkotta meg az embert az ő képére és hasonlatosságára, hanem az ember alkotja meg Istent a maga képmására, ami az „emberszabású isten” fogalmára valóban érvényes. Ezzel azonban a keresztény teológiát lehet a legkevésbé megvádolni. A „zsarnok Isten” mitológiai képe az, amelyet tipikusan a diktátorok mintájára formáltak. S az Isten trónját elfoglalni akaró lázadás annak a zsarnoknak képét eleveníti meg, akivel szemben a Sátán mint lázadó forradalmár válik pozitív hőssé és kap glóriát. A bibliai Sátánnak azonban nincs közvetlen kapcsolata a mitológiai Prométeusszal. Isten a keresztény tanításban nem csupán az emberre bízta a világot, a tűzzel és elemeivel együtt, hanem megadja neki a lehetőséget arra is, hogy őt káromolja, vagy megtagadja, s megadja neki a megbízatást arra is, hogy a világ alakítását – bár felelős érte – a maga illetékességi körében átvegye. Még azokat sem sújtja villámaival, akik úgy teszik tönkre a környezetet, hogy világban való létünket veszélyeztetik vele. Mi már azt is tudjuk, hogy a tűzzel nem szabad könnyelműen játszani. Prométeusz tűzével sem.

Meg kell tehát kérdezni a teológiát: mi a hiteles Isten-kép és mi a hiteles Sátán-kép? Azt is meg kell tudni, miért Michael, miért nem Lucifer? „Michael” azt jelenti: „Kicsoda olyan, mint az Isten?” Nevében benne van az igenlő válasz. Ismételjük: meg kell kérdezni akkor is, ha valaki mindezt bibliai mitológiának tekinti. Mert akkor azt kell megtudnia, mit tartalmaz ez a „mitológia” valójában. Ne azok mondják meg, akik csak felületesen ismerik, vagy rosszmájúan kommentálják. Még inkább kötelező ez, ha egy író a Bibliára hivatkozik vagy arra épít. Neki is meg kell ismernie a Szentírásra alapozott keresztény hit valódi tanítását, a bukott angyalokra vonatkozóan is, mégpedig a teológia hivatott értelmezésében, és az adott kor tudatszintjén.

A „Sátán-kutatás” egyik alapvető belátása, szellemi tapasztalata az, hogy a teológus többnyire elvont fogalmi kategóriákkal dolgozik, a nagy írók viszont – olykor meghökkentően hiteles – pszichológiával közelítik meg a Kísértő „személyiségét”. Ez pedig valami több, valami jobban megtapasztalható, és kétségtelenül szuggesztívebb. Ugyanakkor: neves írók és magas intelligencia-hányadosú irodalomkritikusok akadnak, akik egyszerűen úgy könyvelik el a Sátánt, mint a gonoszság mitológiai szereplőjét, egyes újságírók pedig úgy, mint a vurstli bábjátékainak mulatságos ördög-figuráját, mondjuk a Vitéz Lászlóban: patákkal és szarvakkal. A kultúra magasabb szintjén, a miltoni, a goethei és a madáchi nagy drámákban azonban az üdvösségre nemet mondó, lázadó szellemként jelenik meg a Sátán. Ez nem gyerekeknek szánt bábjáték, hanem a „nagy világszínház” szereplőinek szemügyre vétele.

A sátánkultusz és a fiatalok

Ósi mítoszainkban hordozzuk a jó és a gonosz ellentétét, szembenállását, örökös harcát. Pogány vallások riasztó szörnyetegek képében mutatják be a Gonoszt, aki ellen védekezni kell. Mégis vannak, akik a Gonosz oldalára állnak, híveivé szegődnek, sőt akadnak sátánimádók vagy sátán-szimpatizánsok, nem csupán a zavart pszichéjű fiatalok, de magas intelligenciaszintű egyének, sőt csoportok között is. Ami pedig a zűrzavart megtetézi, vannak, akik mindezt a Bibliára és a keresztény teológiára alapozzák, hogy annak eltökélt „tagadását”, szöges ellentétét tegyék meg életfilozófiájukká.

Mi lehet a sátánkultusz oka vagy időnkénti divatja a fiatalok körében? Egyik oka nyilván az öniszolidaritás. Ha valaki romlott, érthető, ha a romlás szellemével szimpatizál és másokat is romlottságra csábít. Legyen közös a romlás lelki hullámhossza! A fiatalok világában a lázadó, merészen egyéni, a jó és a rossz különbségét nietzschei fölénytel semmibe vevő fiatalember ezzel a pozitív hős elképzelt nagyságában tetszeleg. Byron távoli alakja is jól kivehető a divatban. Nyoma sincs azonban mindebben az igazi keménységnek. Ez színelőadás.

Látszatvilág. Póz. Utcai maszkabál. Tökéletes önellentmondása a színház és a film világán belül jelentkező követelményeknek. Ott engedelmesek az „ördögök”. Próbálna meg valaki ilyen pózokkal érvényesülni az idegen légiónál, egy különleges kommandónál vagy egyszerűen egy bajnokságra törő kosárlabda-csapatnál. Úgy kirúgnák, hogy a lába sem érne a földet. Hiába viseli a mezén a „Chicagói ördögök” mutatós nevét. Profiként vállalni kell a szolgálat és vele a játék alázatát. Ott nincs helye a sátáni allűröknek. Még a film világának rendezőit és producereit is meg lehetne kérdezni: „Ön mit szólna hozzá, ha a filmjében szereplő, pozitív hősnek beállított, és a fiataloknak így propagált „sátáni típus” a próbákon is e szerint viselkedne és semmibe venné a rendező utasításait? Válasz: „Azonnal elküldeném”. Vajon mennyiben más ez, mint az angyalok bukása? Lehet, hogy kiváló tehetségről van szó. Mégis mennie kell. Már várja a szerepet egy másik kiváló tehetség.

A fiatal James Dean és Marlon Brando úgy ismert, mint a divatot csináló, rendbontóan lázadó típusa. Ők azonban nem a hivatásuk követelményei ellen, vagyis nem a „szolgálatuk” ellen lázadtak, hanem Hollywood hamis konvenciói ellen. Marlon Brando például nem futott a nők után. Egyszerűen öltözködött. Nem szerette az estélyi ruhát és a kötelező nyakkendőt. A lakása sem volt fényűző. Megvetette a hollywoodi elvárásokat. Ez indokolt lázadás. Az általa elfogadott igényes szerepeit azonban nagyon komolyan vette. Vállalta a játék alázatát. S vállalta vele hivatása szolgálatát.

A médiák vezérelte köztudatban a bájos leánykák tűnnek „angyaloknak” (vö. „Csacska angyal”). Holott egy sugárzóan intelligens, öntudatos, akaraterős és vonzó megjelenésű, a jó ügyet védelembe vevő és azt a bírósági tárgyaláson érvényesítő fiatal ügyvédnö is lehetne az angyal hiteles földi megjelenítője. Ehhez nem kell feministának lenni. A szánnivalóan giccses és ízléstelen ruhatervezők egyike vagy másikja azonban nem ártall gusztustalan szárnyakat rakni a ruhatervére, amiben egy manöken libeg át a pódiumon. Ez átjárhatatlan messzeségben van a stílszerű angyal-ábrázolástól. Nem szólva arról, hogy a manökenek inkább alakjukkal, nem pedig szellemi adottságaikkal tűnnek ki. Nem ők azok, akik a teremtett szellemi lények földi megjelenítésére hivatottak.

A vallástörténeti hagyomány meggyőzően tanúsítja, hogy a jó szellemek és a démonikus erők mindig is szerepet játszottak az emberiség hitében. Leginkább azonban szimbolikus formában történt a megjelenítés. A keresztény hagyomány ábrázolásaiban Mihály arkangyal jelképpé lett, amint legyőzi a Sárkányt. A szárnyas ábrázolás ebben is megvan, de az érezteti az adott kor jelképét. Igazában a szárnyas oroszlán vagy a szárnyas bika, meg persze a szárnyas sárkány ábrázolásában is egy lény földöntúli jellegét kívánták érzékeltetni.

A kereszténység már a Jelenések könyve óta a Gonosz szimbólumának tekintette a Sárkányt. Ezzel szemben a pogány kínai kultúrában a sárkány pozitív értelmet kapott, hiszen Kína a „Sárkány Birodalma” nevet viselte. A dél-amerikai indián kultúrában pedig a kígyóisten vált pozitív szimbólummá. A teológus a Szentírás, az atyák és a lelkiélet mesterei nyomán egyértelműen a bűnre csábító Kísértőként mutatja be a Sátán alakját. Annak „pszichológiát” azonban az igazi írók tudják közvetlenebbül megragadni. Ők jobban ismerik azokat a lélektani vonásokat, amelyek a vele rokon emberi magatartásokban megnyilvánulnak.

Ha a világban láthatatlanul jelenlévő Sátánt és bukott angyalait sokan mitológiának tartják is, nem tagadhatják, nem is tagadják a „sátáni” szellemiség, más szóval: az ördögi mentalitás valóságát. Ez filmekben, médiákban, vagy a köznapi beszédben is megfigyelhető. A jelenséggel kapcsolatban elsősorban a fiatalokat kellene felvilágosítani, milyen fontos a „szellemek megkülönböztetése”, közelebről: a mentalitások, értékelésmódok, szemléletek és a belőlük fakadó cselekvés helyes megítélése. Sokat mondó példa ebben a tekintetben a futball tapasztalata. Hiszen éppen az „ördögi” mentalitás képviselői azok a fiatalok, akik nem annyira a szellem, mint inkább az ösztönök lázadásával tönkreteszik a játékot. Súlyosan ártnak saját csapatuknak. Nekik nem a szabályos játék humanizált szépsége a fontos. Mintha a pokol valamilyen földi változatát törekednének érvényre juttatni. Őket, ami igazán megdöbbentő,

nem a sportszerű küzdelem, hanem a verekedés vonzza. A játék megrontói ők, egészen úgy, mint a „világszínházban”.

Ezzel szemben az olimpia csodálatos ünnepe szimbolizálja a mennyországot, a győztesek boldog tekintetével, sugárzó arcával. Ott azok állnak a győzelmi emelvényre, akik vállalták a felkészülés kemény próbatételét, s vállalják a játék alázatát. Akik pedig megszegték a fegyelmet és „lázadozó” módon éjjeli lokálokba szöktek, akik semmibe vették az edző utasításait vagy nemtörődöm módon nem hozzák a súlyukat s így nem is versenyezhetnek, azok bűnös vesztesekként szedhették a sátorfájukat, utazhattak haza megszégyenülten, hogy egy ország közvéleménye előtt kapják meg a szégyenbélyeget, olykor letörölhetetlenül. A maguk közegében ők a „bukott angyalok”. Igaz, a becsületesen felkészülők közül sem kerül mindenki a döntőbe, még kevésbé a győzelmi emelvényre. Mégis örül az ilyen versenyző is, hogy nem vallott szégyent. Kihozta magából a legtöbbet és legjobbat, amit kihozhatott. Örömmel gratulálhat a nála jobbaknak. Elismeri, elfogadja a maga helyét a rangsorban. Ez is főlemelő alázat. Ez is elismerést érdemel. Erre mondják a szakemberek: „Így lehet emelt fővel veszíteni”. Sok fiatal unalmasnak találja a mennyország bemutatását a hagyományos formákban. Például éneklő angyalok kórusával. Egy nagyszabású ünnepi színjáték vagy az olimpia nyitó és záróünnepsége, a himnuszok és a győztesek nyilatkozata az a korszerű emberi analógia, amely megmutatja, mit jelent a fény ünnepe, mit jelent a jó és a bukott angyalok különbsége, a sport hitelesen emberi változataiban. Akkor nem lehet kétséges, melyik oldalra álljunk. Itt csak az angyali szellemiség képviselői aratnak elismerést és maradnak meg emlékezetünkben, valahányszor fölidézzük az olimpiai játékok csodálatos emlékeit. Ők azok, akik ki tudják mondani az „igen”-t, vállalva a játék alázatát.

2. A teremtés túlaradó gazdagsága és a próbatétel

A teológiai megközelítés

A keresztény hit alapvető tétele, hogy Isten nem csupán látható világot teremtett, hanem a számunkra láthatatlanok világát is. Beleszédülünk az Univerzum káprázatos titkaiba. Egyre erősödik az „ismeretlenből”, esetleg más naprendszerekből hozzánk látogató ufó-lények hite. Különös, de a kételkedésem ebben a tekintetben két nyomós okra vezethető vissza. Egyik az, hogy ezek az állítólagos ufó-lények, amikor ábrázolják őket, számomra visszataszítóak az emberhez képest. A másik pedig az, hogy sosem mutatják őket hétköznapi módon, például reggelizés közben. Vagy ők már csak vitaminkapszulákat fogyasztanak? A velük kapcsolatba hozott titokzatos jelenségek tapasztalata ellenére, igazi fantázia-lények. A kinyilatkoztatás fényében azonban a teremtett valóság gazdagabb a távcsöveinkkel megközelített, tér-időbeli Univerzumnál. A számunkra láthatatlan, dimenzióink-fölötti „fényvilágban” miért ne lehetnének nálunk magasabb rendű teremtmények? A Biblia üzenete nyomán s vele a kinyilatkoztatás alapján ezt zsidók és keresztények elfogadják, és a maguk felfogásában számos más vallás hívei is.

Jelképesen fogalmazva: *a teremtett valóság nem földszintes, hanem emeletes*. Csakhogy ez az „emelet” nem a mi világunk tér-idő dimenzióihoz igazodik, mégis lehet kapcsolat a kettő között. Egy teremtett szellemi lény „alakváltással” akár emberi jelleget is ölthet, ahogyan az embernek lehet árnyképe a falon. Nevezzük el ezt „dimenzió-váltásnak”. Egyébként tele vagyunk a „dimenzió-váltás” különböző formáival. Régi ismerőseink, elhunyt hozzátartozóink anyagtalanul, mintegy lelki jelenlétben életre kelnek emlékezetünkben. Ha viszont dráma keretében színpadra visszük át őket, újra bekerülnek a tér-idő-mozgás dimenziójába. Egy megrázó erejű színjáték hatására viszont ismét visszakerülhetnek az emlékeinkbe s ezzel újra a lélek tér-idővel nem mérhető világába. Ha ezt leírom, s papírra vetve emlékeimet anyagba rögzítem, máris átkerülnek a könyv lapjainak síkdimenziójába. A film érdekessége, hogy a képernyő síkjában mennyire képes érzékeltetni a térbeliséget, az időt és a mozgást, sőt még az ideát, gondolatot, élményt is. Az „eszme” egy filmdráma szellemi tartalmát hordozza, s az eszme, a gondolat fölötte van a térnek és időnek. „Üzenete” tehát láthatatlan, szellemileg mégis fogható.

A teológus van olyan becsületes, hogy megvallja: *a túlvilág misztériumát a kinyilatkoztatás alapján fogadjuk el*. Nem tudjuk, hanem hisszük, bár korunk fizikája is föltételezi azt. Hitünk jól megalapozható. Meglepő azonban, amikor bizonyos hasonlóságokat fedezünk fel a földi emberek és a földöntúli értelmes lények között, akiket angyaloknak és démonoknak, vagyis ördögi lényeknek tekintünk. Ez a hit azonban már a pogány vallásokban és mitológiákban is megtalálható, de jóval alacsonyabb szinten, s ebben elemi módon találkozhatunk a Gonosz mitologikus alakjával és hatalmával.

A bibliai kinyilatkoztatás a jó és rossz szellemi „energia-lények” valóságát tanítja, amit a Bibliából kimagyarázni nem lehet. A teremtés gazdagabb, mint amit fölfogunk belőle. Ismételni kell, hogy nem földszintes, hanem emeletes. Az pedig egyértelmű a kinyilatkoztatásban és az Egyház tanításában, hogy Isten nem csupán „láthatókat”, de „láthatatlanokat” is teremtett. Az Univerzum egyik mai fizikusa állapította meg, hogy még a mi világegyetemünk anyaga is nagyjából kilencven százalékában láthatatlan. A láthatatlan „birodalma” sokkal hatalmasabb, mint a láthatóé.

A túlvilági háttér

Van-e láthatatlan „túlvilág”? A legújabb tudományos támpontot az ún. „hurok-elmélet” jelenti. Ebben nem egy, de tizenegy dimenziós a létképlet. A mi univerzumunk ebből csak egy szelet. S komoly fizikus állítja, hogy a láthatatlan szféráknak is lehetnek saját lényei. Már nem is olyan érthetetlen számunkra a „hetedik mennyország”.

A teológus persze nagyon jól tudja, hogy a túlvilág dolgairól mi csak *emberi nyelven, emberi hasonlatokkal* tudunk beszélni, létformánk kényszerhelyzetében. Talán úgy lehetne ezt jelentésében érzékelteti, hogy ami odaát történet, az ideleenn példázat. A két létforma közötti „közlekedés” azonban lehetséges: a tér-idő-felettiből át lehet jönni a tér-idő-be és megfordítva. A Szentírásban az elsőre a megtestesülés, a másodikra Jézus mennybemenetele az, amely e nélkül teljesen elveszítené még a lehetőségét is. A filozófiai magyarázata ennek az, hogy *a térdimenzió levethető és ábrázolható síkdimenzióban is, és megfordítva: a sík térbeli jelleget ölthet*. A kocka lerajzolható a táblára. Ebből következik, hogy az Angyal vagy a Sátán emberi alakban is megjelenhet. Hogy legalább álomban megjelenhet, azt senki sem tagadhatja. Volt egy különös álmom. Valami árnyékszerű sötét „Energia-lény” jelenléte nyomasztott, majd egy világos „Energia-lény” jelenléte erősödött fel a közelemben. Erre a sötét „Energia-lény” bizonytalan alakzata elmosódott. Csak azt éreztem, hogy valaki a jelenlétével „ellenem” van, egy másik valaki pedig „velem”. Bennem él az emlék. És sem akkor nem kételkedtem, sem ma nem kételkedem, hogy mit üzent nekem a különös álom.

Mi az a „dimenzióváltás”? Ha egy térbeli lény le akar „ereszkedni” a síkdimenzió árnyéklényei közé, át kell alakulnia árnyéklénnyé. Platón már erre is rájött. Ő megsejtette, hogy az Örök Fényhez mérve és ahhoz a másik világhoz vagy világokhoz képest mi – földi létünk négy dimenziójában – csak árnyéklények vagyunk.

Valóban lehetnek hozzánk hasonló más értelmes lények a teremtmények között? Biológiai alkatunkkal az élővilág részei vagyunk és az állatvilág bizonyos vonásait hordozzuk. A költők, írók kifogyhatatlan leleményességgel emlegetik ezeket a külső hasonlóságokat. Szellemiségünk azonban kiemel bennünket az értelemmel és akarattal nem rendelkező élővilágból. Hiába használják szélteben-hosszában az állati „intelligencia” kifejezést. Egyedül az ember az, aki „megérteni” tud, aki intelligens lény, aki önálló döntésre és alkotásra képes a világban. A filozófia régi mesterei erre azt mondták, hogy szellemiségünkkel az angyalokhoz hasonlítunk. Ez azonban kivétel testi mivoltunkra is. Vannak emberek, akikre az „angyali” jelzőt alkalmazzuk, és vannak olyanok, akiket „ördöginek” mondunk. Ezek azonban csak szavak. A kérdés az: mit rejtenek a szavak? Mi van az „ördögi” és az „angyali” jelző mögött?

Létezik-e a személyes Gonosz?

Filozófiai okoskodással egyesek azt gondolják, hogy el lehet fogadni a Sátánt, de csak úgy, mint az emberi gonoszság megszemélyesített „sűrítményét”. Megszemélyesíteni azonban elvont fogalmakat is lehet. Egyes színművekben „a Kevélység” vagy „a Bujaság” is szereplő. Nem valami elvont eszme a Sátán is, amelyet a rossz megtapasztalása alapján a személyes lények ruhájába öltöztetünk? Beszélünk azonban „korszellemről” vagy „közösségi szellemről” is, amely fölötté van a személyes létformának. Csakhogy ebben a szellemi lét egyik legavatottabb filozófusa, Nikolai Hartmann mutatja ki meggyőzően, hogy *mindenfajta szellemi jelenség, tehát a korszellem, a közösségi szellem vagy egy megtervezett, majd az anyagba levetített és abban megrögzített eszme is szükségképpen kibocsátó alanyra, szellemi tudatra vezethető vissza*. De visszavezethető-e az emberi tudatra, ill. az emberi lélekre maradéktalanul a „gonoszság misztériuma”?

Nyomozás ez is, de a német filozófus személyében olyan valaki részéről, aki egészen rá adta a fejét a szellemi jelenségek vizsgálatára. Mi is tudjuk, hogy a könyvtárak valamennyi

szövege mögött tudattal és szellemi alkotó képességgel rendelkező személyt kell feltételeznünk. S persze az élőlények Evolúciójának elképesztő méretű genetikai könyvtára mögött is. Ez pedig – mindenfajta felületes filozofálgatással szembesítve – valódi filozófia. Elfogulatlan is, hiszen Hartmann voltaképpen opponens az Isten-kérdésben. Mindegy. Neki köszönhetem, hogy *a Sátánt* – filozófiailag hitelesíthetően is – *személyes szellemi valóságnak fogadom el*, mint az emberfölötti gonoszság ösztönzőjét, sugalmazóját, egyebek között Hans Künggel ellentétben. Nincs más alternatíva: ha valaki tagadja a Sátán személyes valóságát, mint a történelemben megtapasztalt „emberfölöttien gonosz” sugalmazóját, akkor a történelem minden gonoszságát maradéktalanul az emberi lélekre kell visszavezetnie. Tehát a tagadó kénytelen elfogadni az emberi lélek szellemiségét s vele annak kivételes szellemi hatóképességét, „a gonoszság misztériumát”, amelyről Pál apostol beszél a 2. Tesszalonikai levélben. Többen úgy tagadják az angyalok és démonok valóságát, hogy közben az emberi lélek valóságát is tagadják. Ez a kettő azonban az elmondottak alapján nem megy. Személyes szellemi lény-e a Sátán? Vagy az öncélú és megtervezett gonoszság képessége emelne ki bennünket az állatvilágból? Lehetnek kételyeink. Bizonytalanságunkat azonban föloldja a kinyilatkoztatás hite. Abban félreérthetetlenül szerepelnek az üdvözült és a bukott angyalok, mint személyes szellemi teremtmények, bár ez az üzenet is csupán vázlatos és sejtésszerű ismereteket ad. Jöhet az irodalom és a teológia beavatottja, akár alkotással, akár reflexióival. S a kettő szembesíthető is egymással, mint a jelen kísérlet kereteiben.

A személyes Gonosz egyébként a pogány vallásokban és a mitológiákban éppúgy megtalálható, mint a kinyilatkoztatás alapjára épített keresztény teológiában, csak éppen naivabb és primitívebb formában. A neves pszichológussal, Junggal azt is mondhatjuk, hogy ez „archetípus”, valami egyetemesen bennünk levő öskép. De hogyan került bele ősmítoszainkba az emberfölötti Jó és Gonosz harcának ösképe? Hiszen ez azt jelenti, hogy az ember ősidők óta valami emberfölöttinek tekintette és a szellemi létformával kapcsolta össze a Gonosz megjelenését.

A kibúvó az lehetne, hogy bizonyos emberek gonoszságát fokozzuk föl sátáni méretekre, amint azt a televízió adássorozata teszi, műsorra tűzve a történelem nagy gonoszait. Mert a gonosz a rossz fölfokozott formája. Egy gyermek lehet vásottan rossz, de ez más, mint egy kiemelkedő történelmi személyiség megrögzött gonoszsága, aki teljes életszándékával és életvitelével döntésszerűen elfogadja, hogy ő ezt az utat kívánja járni. Shakespeare III. Richardját szoktuk idézni, aki ezt mondja a drámában: „Elhatároztam, gazember leszek”. Ennek azonban megvannak a megfelelő következményei, esetleg országos méretekben, olykor pedig világméretekben. A rossz vállalása ebben a személy elkötelezettsége a rontásra. Nem reváns valamiért, nem a visszavágás vagy a jogosnak érzett bosszú vágya, hanem valami, ami önmagáért való és öncélú, valami, ami életformává lesz, személyes meggyőződés kíséretében. Amikor valaki „belenő” a gonoszságba. S ez már tipikusan ördögi jelenség: a gonoszságra orientált igent-mondás. Mennyiben lehet ebben szerepe a Kísértő „sugallatának”? A kérdés a Biblia segítségével vezet el a próbatételhez.

Érzéki és szellemi próbatétel

A kinyilatkoztatás belső logikája egyszerű és világos. Isten boldogító színe-látása az üdvözült lét csúcsa. *Ide eljutni minden szellemiséggel rendelkező teremtménynek csak próbatétel árán lehet.* A biológiai létformához nem kötött „szellemi teremtmény” próbatétele érthető módon olyan, ami megfelel létformájának. A teremtett szellemi lény számára nem a „tiltott fa” gyümölcse a próbatétel, mint az embernél, amely az érzékekkel együtt biológiai vágyainkra hatva veszi célba szellemi voltunkat. Leszakítani a tiltott gyümölcsöt, megízlelni azt, túlemelkedni a mit szabad és mit nem szabad törvényén s ezáltal olyanná lenni, mint az Isten. Az embernél ez az élet teljes öntörvényűségének választását jelenti, azt, hogy magam

döntöm el, mi a jó és mi a rossz, függetlenül az isteni törvénytől: a lelkiismeretemtől és a Tízparancsolattól, s adott esetben a jogi törvények normáitól is. A teljes autonómia kísértése ez. Csakhogy az ember közösségi lény, és akkor már a próbatétel következményei emberi létünk egészére kihatnak. Mert az egyik ember teljes autonómiája, vagyis öntörvényűsége már kizárja a másik ember teljes autonómiáját. S létrejön az emberi együttélés pokla. Úgy, ahogyan ezt J. P. Sartre pontosan megfogalmazta, hogy „a pokol a másik”. Például a házasságban vagy a munkatársi kapcsolatok különböző köreiből. Két autonómia sehogyan sem fér össze. A saját énünk „önkormányzatának” ilyen önkényes kiemelése csak a „másik” és a „többiek” rovására történhet. A legismertebb kísérleti terep a házasság. Abban a két autonómia megsemmisíti egymást.

Érzéki és szellemi kísértés tehát az emberé. Ennek gyümölcsét érleli a Gonosz Tudás fája. Lényegében ezt fogalmazta meg radikálisan Friedrich Nietzsche életelve. S ez volt már az első emberpár kísértése is: ha nekem tetszik, minden erkölcsi értéket radikálisan átértékelhetek a saját ízlésem szerint. Gyakran halljuk: „Azt teszem, amit akarok”. Isten üdvözítő akaratával szemben a magam akaratát választom, sorsdöntő kérdésekben is, és nem érdekel, hogy az bűnös, meg hogy mi lesz a következménye a többiekre nézve. Lelkiismeretem szavával szemben a Gonosz sugallatára hallgatok.

Ádám összefoglalóan az embert jelenti, akinek megkísértése folytatódik a történelemben. Hogyan? Például a földi pokolcsinálás művészetével és praktikáival. A „Gonosz tudás fáját” egyesek önkényesen félremagyarázva „a Tudás fájával” azonosították, ilyenféle eltájtolt önértékeléssel: Isten ne tiltsa nekünk a „tudást”. Ugyan miért tiltaná? Az erkölcsi törvényt nem akadályoznak, hanem korlátoznak. Az akadály gátol, a korlát megvédi. Micsoda különbség!

A próbatételt a szellemi teremtményeknek is ki kellett tehát állniuk. A Bibliából kiolvasható, hogy Isten nem teremtett eleve üdvözült angyalokat és eleve elkárhozott ördögi lényeket. A Hiszekegyben „mennynek és földnek Teremtőjét” valljuk meg. A természetben vannak mosolygó delfinek, sőt van kifejezetten „ördögnek” elnevezett állat is, Ausztráliában. Ezek az állatok nem jutalomként és nem büntetésül kapták sajátos kinézetüket. Olyanok, amilyenek: szépek vagy csúnyák, vonzóak vagy visszataszítók, ragadozók vagy növényevők. S a delfin nem alakul át cápává, sem a cápa delfinné. A jó és a rossz közötti erkölcsi választás az embernek van fenntartva a világban.

A szellemiséggel bíró teremtmény létebeli fokozatának megfelelő próbatételt kell, hogy kapjon. Nincs ebben semmi különleges. Ez a teremtmény alkatából és a dolog természetéből következik. Emberi történelmünk egyébként tele van ilyen – általunk szabott – próbatételekkel. Még a bor lovagjainak is próbát kell tenni a beavatás előtt. Ez persze szintén a dolog természetéből adódik. Tréfás jellegű, vagy félig komoly próba. S ez főként akkor tűnik ki, ha egy különleges kommandó kiképzésének eredményével összehasonlítjuk. Ez nagyon komoly testi és szellemi erőfeszítést igényel. A tanulónak a vizsga a próbatétele, különböző szinteken ugyan, de a lényegét tekintve azonos módon. Átmegy a vizsgán, esetleg kiváló minősítéssel, vagy megbukik, holott van esze. S úgy viselkedik, mint a bukott angyalok. Lenézi azt, aki tanul. Szidja a könyvet, a tanárokat, az egész tanítási rendszert. Van, amikor odáig megy destruktív magatartásában, hogy ki kell csapni az iskolából. Az angyalok bukása ez, kicsiben, sajátos emberi áttétellel.

Ádám és Éva próbatétele a Bibliában képi formában nyer bemutatást, hogy egy kezdetlegesebb kultúrájú, naivabb kor embere is megértse. Benne a jó és a rossz választása a tét, de érzéki és szellemi voltunk összegezésében. A kép olyan egyszerű, mint a falusi gyerek próbatétele: a saját kertek fájáról ehetsz, a szomszéd kertjének fájáról nem. Az tilos. Az emberi próbatétel a jó és a rossz választásában voltaképpen egy teljes életre szól, de mindig kapcsolatban van az érzékekkel, gyakorta pedig kifejezetten az érzékiséggel, mint az ünnep orgiával történő megrontása esetén, vagy a felebarát feleségének elcsábításánál. Az érzéki és szellemi motiváció adagolása azonban nem egyforma. Külön figyelmet érdemel a tény: földi

létünkben is megtapasztalhatjuk, hogy bizonyos emberek próbatétele erősebben kapcsolódik az érzékelhetőhöz és az érzékihez, mint másoké. A szerzetesi hivatás szellemi motivációját Aquinói Tamás apja érzékivel próbálta ellensúlyozni, hogy fiát visszatartsa a választott hivatástól. Összezárta őt egy szép utcalánnyal. Nem járt sikerrel. A szellemi emberek kísértése inkább szellemi jellegű. Például: részt vegyek-e tevékenyen az atombomba létrehozásában? Helyesljem-e fizikusként annak ledobását? A lourdesi látnok, Soubiroux Bernadette apáca főnökasszonya, a nemesi származású úrhölgy, a tábornok lánya, nehezen tudta megemészteni, hogy nem ő kapta ezt a kiváltságot, hanem a molnár lánya. Ezt Franz Werfel az igazi írók kiváló érzékével ábrázolja. Az emberi élet voltaképpen tele van kisebb-nagyobb próbatételekkel.

A szellemi teremtményekkel kapcsolatban logikus a következtetés: azok még nem „jó” angyalok és nem ördögi lények. A próbatétel eredményeként válnak azzá. A „bukott angyal” kifejezést kényszerűségből használjuk. Igazában az üdvözült szellemi teremtményeket nevezük angyaloknak, a kárhozottakat pedig „démonoknak”. Az „ördög” szót azonban már annyira lejáratták, hogy legjobb lenne elkerülni, de nem lehet. Tehát jobban hangzik a „lázadó” vagy „bukott angyal” elnevezés. Kérdés: mi lehetett a próbatételük?

Mi lehetett a szellemi teremtmények próbatétele?

A szellemi lény válasza nem egyszerűen „választás”, hanem felfokozott „döntés”, a szó szoros értelmében „sorsdöntő válasz”, hiszen „igen”-je vagy „nem”-je „alkatában” érinti magát a létformát. S ebben máris szembetűnik a különbség az ember és a szellemi teremtmény próbatétele között. A szellemi lény alkatánál fogva képes *azonnali és teljes értékű válaszra*. Erre az ember nem képes. A mi feleletünk a próbatételben: késleltetett válasz. Nekünk egy teljes élet adatott a válaszadásra. Egy házasság boldogító igenjét sem ajánlatos a „meglátni és megszeretni” pillanatában kimondani. Várni kell. A papi vagy szerzetesi hivatás szentelési igenjét is hosszú évek előzik meg.

Az emberi döntést tehát meg kell érlelni. Hányszor halljuk: „Jól gondolja meg!”, vagy: „Meggondoltad?” A szellemi teremtmény *egyetlen intuitív aktusban vagy vízióban* képes átlátni, mit kellene elfogadnia vagy elutasítania. Egész valóját kimondhatja egyetlen „igen”-ben vagy „nem”-ben, ami az emberre nem jellemző. Aztán: a szellemi teremtmény próbatételnél sem az érzékelhető, sem az érzéki motiváció nem jöhet szóba. Ennél intelligensebbek. Nem jöhet azonban szóba Isten létének vagy nem-létének kérdése sem a próbatételben. Ennél is intelligensebbek. A belőle levont következtetés viszont már igencsak kényes: lehet-e magas fokú intelligencia jele az embernél az, hogy valaki megtagadja Isten létezését? A következetes válasz az egyértelmű „nem”. Különbben az ember intelligensebb lény lenne, mint az angyalok.

A radikális ateizmus képtelen logikán alapul. Tagadja a metafizikát, miközben metafizikával tagad. Egészen más a gyakorlati ateizmus. Ennek filozófiája nem sérti a logikát: „Úgy élek, mintha Isten nem léteznék”. Sokan vannak így. A görög atomisták tagadták Isten létét. Intelligencia-fokuk azonban nem éri el Szókratészt, Platónt vagy Arisztotelészt. A filozófia történetének nincs igazán jelentős gondolkodója, aki Isten létét magas intelligencia-fokon tagadhatná. Nincs kétség: a metafizikai megismerés lehetőségének valamennyi tagadója csak azt állíthatja, hogy Istent nem tudjuk véges eszünkkel megismerni, túlemelkedve a tapasztaláson. Sem azt nem mondhatjuk, hogy létezik, sem azt, hogy nem létezik. Marx ateizmusa politikai megfontolásból fogant gyakorlati ateizmus. Nietzsche-nél Isten „halála” a szekularizált emberi tudatban van, nem a létben. Csak közepes intelligenciájúakkal találkoztam, akik büszkén vallották: ők „ateisták”. Hogy ez mit jelent, arról nem tudnának számot adni, mert filozófiailag meghökkentően járatlanok. Mintha a létezés egészére vonatkozóan ilyen ítéletet, kellő értelmi belátással egyáltalán ki lehetne mondani az Abszolút Valóra vonatkozóan. A

teremtett szellemi lény intelligencia-foka tehát – szemben az emberrel – kizárja az ateizmust. Ez teológiailag jól megokolható, logikus következtetés. A próbatételt nem ebben kell keresni.

A középkori teológusok elkötelezetten foglalkoztak a teremtett szellemi valók kérdésével, és nem abban a formában, hogy „Hány angyal fér el egy tű fókán?”. Az ilyen kérdések inkább beugrató jellegűek, hogy jelezzék: nem a fizikai helyhez kötöttség a szellemi lény létformája, hanem az állapot. Ma is megkérdezhetjük: „Hol van a gondolatod?” Válasz: „A fejemben.” Erre azonban jöhet a kettős figyelmeztetés: „Nem a fejedben, hanem a tudatodban”, s még hozzá tehetjük Goethe bölcs mondását: „Nem a fej gondolkodik, hanem az ember”. A naivnak tűnő kérdések és válaszok nincsenek a középkorhoz kötve. Megvannak azok minden korban. Ma például divatos állati „intelligenciáról” beszélni, és „aki”-nek nevezni az állatokat. Ebből az a képtelen következmény adódnék, hogy az állatok intelligensebbek az embernél, mert így minden állat intelligens volna, ami sajnos nem mondható el minden emberről.

Ha a szellemi lény próbatétele nem irányulhat a teremtő Isten elfogadására vagy elutasítására, akkor ebből a próbatételből kiesik a Teremtő léte és vele a teremtés. Marad tehát *a megváltás*. S a keresztény teológia a bibliai kinyilatkoztatásra alapozva pontosan ennek keretébe helyezi a teremtett szellemi valók próbatételét. Ha az Ige testté lesz, vagyis emberré, akkor a szellemi teremtménynél alacsonyabb létfokra kerül. A szellemség jele a tiszta öntudat. Az pedig könnyen átcsaphat a gögbe. S a dologban az a megragadó, hogy az ember világában ugyanez figyelhető meg, persze a szellemség biológiába ágyazott formájában. Egyszerű példa a nagy tudású és nagy tekintélyű egyetemi tanár esete – tetszés szerint megsokszorozva –, aki nem fogadja el tanítványa igazát – ez sértené a tekintélyét –, vagy kollégája fölfedezését. A középkori teológus értelmi meditációi meghozták gyümölcsüket. Rátaláltak a legelfogadhatóbb próbatételre, s ez maga *a keresztáldozattal megváltó megtestesült Ige: Jézus Krisztus*. De nem egyedül.

Mária szerepe a próbatételben

Emberi tapasztalatunk szerint egy televíziós műsor kíséretében próbára lehet tenni a társadalom különböző típusait – többször megtörtént –, hogyan értékelnek erkölcsileg egy bizonyos eseményt, ami megtörtént. A hatásos módszer az, hogy levetítenek a kiválasztottaknak egy jelenetet. A teremtett szellemi lények próbatételénél legvalószínűbben a belső víziót lehet feltételezni. Emberi hasonlattal: bemutatni nekik a megváltás filmjét, Jézus keresztalálával, majd Jézus és Mária megdicsőülésével. A megváltás „ilyen” tervének „víziójában” még nagyobb próbatételt jelenthetett – ez feltételezés! – Jézus anyjának, Máriának a „mennysországi Királynőjeként” való elfogadása. Jézus a keresztény hit szerint az „Isten-Ember”. Mária azonban *csak ember*, méghozzá nő. Az ő megdicsőítésével tehát a létrendileg alsóbb szintű az üdvösség rendjében Isten akaratából magasabbra emelkedik az angyaloknál. Egy zeneműben ezt úgy érzékeljük, hogy Mária „szólóját” az angyali „kar” csak kíséri. Ami pedig a „bukott angyalok” tagadó válaszát, „sértettségét” illeti, annak is megvannak a földi analógiái. Csak egyet említek. Angliában, amikor a Beatles világsikert aratott tagjai megkapták a királynőtől a nagy kitüntetést, a korábban kitüntetett előkelőségek közül egyesek felháborodottan visszaküldték rendjelüket a királynőnek, jelezve, hogy az ő szemükben „méltatlanok” ilyen szintű megtisztelése mélyen sérti őket. Ez tipikusan a tudományban vagy a kultúra más területén magas rangra jutott vagy éppen származásukra büszke emberek önértetének jellemző próbatétele. Csakhogy a döntés joga az említett példa vonatkozásában az angol királynőt illette meg.

A keresztény teológiára sok mindent rá lehet fogni, csak azt volna nehéz, hogy nem következetes. Pál apostol világosan megírja, hogy Jézus nevére hajoljon meg minden térd a mennyben és a földön, még az alvilágban is. Mária pedig hitünk szerint a „mennysországi Királynője”. A középkori teológia megfejtése egészen jó nyomon jár a kinyilatkoztatás képi

egységét tekintve. Ez valóban méltó „kettős próbatétele” a szellemi teremtménynek, a létalázat és a magasabb létfok gögös öntudatának alternatívájával.

Mária szerepét illetően már évtizedek óta él bennem a földi analógia. Képzeljük el, hogy egy Washingtontól nagyon távol eső, háborús területen lévő amerikai csapatok tábornokai azt a parancsot kapják, hogy egy huszonéves, jelentéktelen külsejű fiatal lánynak engedelmességeskedjenek, aki megviszi nekik az elnök rendelkezését. Őt bízzák meg, hogy az ellenség kémei gyanút ne fogjanak. Micsoda próbatétele ez az önérzetnek! Hiszen a küldött nem rangos tiszt, nem katona, sőt a tetejében még nem is férfi, hanem egy fiatal lány. – Persze hasonló a próbatétel akkor is, amikor egy fiatal káplán prédikál és az igehirdetés kezdetén a misére jött egyetemi tanár a beszéd alatt kimegy a templomból, majd a beszéd után visszajön. A fiatal káplánnak váratlanul kellett beugrani a híres szónok helyett. Az egyetemi tanár köszöni, de nem kér belőle. Két példa nem sok. A valóságban tengernyi példával lehetne megmutatni, hogy mit jelent a szellemi ember szolgálatvállaló alázatának próbatétele és esetenként milyen a reagálási módja. „Ezt nem!” Vagy a szólás-mondást idézve: „Azt már nem!”

A létrendi fokozat azonban nem szabhatja meg az üdvösség rendjének fokozatát. Különben a létrend magasabb szintje megbonthatatlan „kasztrendszert” eredményezne Isten országában. Pál apostol szerint Isten olyan embert választhat ki az üdvösség történetében, akit sokan tehetségben, származásban alacsonyabb rendűnek minősítenek. Az „Atya” tehát megdicsőítheti „Fiát”, az „Istenembert” (vö. Jézus főpapi imája) és éppúgy az angyalok fölébe helyezi, mint a megdicsőült Boldogasszonyt, Máriát. Milton ez utóbbit még nem ismerte föl. Madách még kevésbé. Aiszkhülosz valamit már megsejtett, Goethe viszont kifejezetten rátalál a megoldásra, Mária égi szerepével kapcsolatban, a Faust befejezésénél. Ha mindezt áttekintjük, kiderül, milyen sokat lehet a teológus világos logikájával kiszámítani az angyalok próbatételére vonatkozóan, szembesítve az irodalommal.

Michael

A „*Mi-cha-el*” keresztnévünként: *Mihály*. A név jelentése: „Kicsoda olyan, mint az Isten?” Teljesebben: „Kicsoda olyan nagy? Kicsoda olyan, akit egyedül illet meg az imádás? Ki volna olyan, aki rajta kívül megadhatná teremtményeinek az üdvösséget? Ő az, akit nem köthet meg teremtményeinek létrendi rangja, amikor az üdvösség rangját adományozza. Mihály „arkangyal” nevében mindez benne van. A név a Jelenések könyvéből való. Olyan név tehát, amely nem csupán „főangyali” mivoltát jelzi, hanem Isten fénykörébe való végleges fölvetelét is, üdvözült mivoltát s benne az „igen” jelvényét. Őt szerepeltethetjük Lucifer ellenfeleként, mintegy „elsőt a hozzá hasonlók közül”. Latinul: „*primus inter pares*”. Ez leegyszerűsíti a szembesítést. A „*Lucifer*” név már korántsem ilyen kifejező. Olyan, mintha egy lefokozott tábornok a bukása után is használná a rangját. A „*Luciperd*” mintha jobban érzékeltetné, hogy a „Fényvivő” elveszítette rangját, mint a „perdita” női méltóságát (*perdo* azt jelenti: elveszít). Ezért jobb a „*Sátán*” elnevezés, amely viszont nem jelzi, hogy mit veszített. Kissé bizarr a hasonlat, mert ilyen nem fordul elő, mégis az olimpiai lángot vivő futóra gondolhatunk, aki útközben hirtelen megáll és néhány percre enged a látvány kísértésének. A láng pedig kialszik.

Az „angyal” (*angelos*) szó küldöttet jelent. S bár az Apokalipszis nyomán Milton harcos angyali sereget szerepeltet „Az elveszett Paradicsomban”, az angyalok inkább hasonlíthatók diplomatákhoz, akik persze különböznek rangban és küldetésben. Az igazi diplomata komolyan veszi a király vagy az államelnök „akaratát”. Ugyanakkor segítő szolgálatot is betölt saját állama külföldre szakadt és rászoruló polgárainak ügyében. Ezért kérik a katolikus hívek Szent Mihály közbenjárását, segítségét, aki Isten „nagykövete”. A diplomáciai szolgálat főbenjáró bűne, ha egy nagykövet saját hazája ellen fontos titkokat szolgáltat ki az ellenségnek. Emberi hasonlatokkal megközelítve: Michael az a „főkonzul”, aki képes rá, hogy elfogadja, ha egy – alsóbb szinten élő – emberi lény, nagyobb kitüntetést kap Istentől, mint amit ő, mint szellemi

teremtmény kapott. Bár esendő kép ez is, de nincs jobb, hiszen „Mária a mennyország Királynője”. S ha ez bárkinek csupán megszentelt bibliai mitológia, annak sincs visszaút. El kell ismernie, hogy mindez a női méltóság kivételes rangjára utal, hiszen élő gyakorlat az Egyház liturgiájában. C. G. Jung, a világhírű svájci pszichiáter ezt pontosan tudta és méltányolta. A teológia elvontabb kifejezésével ez azt jelenti, hogy *az üdvösség rendje nem függvénye a létforma rendjének*. Isten nem a kultúrában zseniális görögöket választotta népül. Pál apostol sem közülük való. S a megtérő tékozló fiú kedvesebb lesz atyja számára, mint az idősebb, aki megmaradt mellette. Ez a kegyelem misztériuma. Az Egyházban nem azért férfiak a felszentelt papok és püspökök, mert hímneműek, hanem azért, mert ők vannak erre kiválasztva. Az anyaságra meg a nők vannak kiválasztva. Közülük pedig Mária a kiválasztott arra, hogy „áldottabb legyen minden asszonynál”, és hogy magasabb rangot kapjon a fény örök birodalmában, mint az angyalok. Magasabbat Michaelnél is.

Isten dicsősége mindent felülmúl az égben és a földön. Már szinte csak zenében tudjuk megidézni az angyalok karának karácsonyi kórusát: „*Dicsőség a magasságban Istennek*”. Ez a teremtő és megváltó Istenre egyaránt vonatkozik. Az Apokalipszis visszatérő szövegében az Atya megdicsőítése összekapcsolódik a Fiúéval. A liturgia ezt idézi: „*Dicsőség Istenünknek, aki a trónon ül és a Báránynak*” (7, 10). A jelképes bemutatásban tehát együtt van az Atya és a megtestesült Fiú. Az igent-mondás is mindkettőre vonatkozik. Együtt van továbbá az Atya az ő győztes, üdvözült angyalaival is, akik kiállták a próbatételt. A kárhozott angyalok viszont nem fogadták el a „Bárányt”. Megtagadták a rá vonatkozó „igen”-t, amit Istennek, az Atyának megadtak volna. A megdicsőült kép teljességéhez azonban még valami fontos hozzátartozik. Jogunk van dramatizálni, ha az beleillik a „képbe”. A diplomáták testületétől sem idegen a zene. Az angyalok kórusának ezúttal Michael lehetne a szólistája, de már a kiegészített szöveggel:

„*Dicsőség Istenünknek és a Báránynak*”.

S Michael még azt is hozzáéneкли:

„*És a Bárány Anyjának*”.

„Nem szolgálok!”

A Sátán tagadását dramatizált formában ezzel a válasszal érzékelteti a teológia: „Nem szolgálok!” (Non serviam). Csakhogy ez a „Nem szolgálok” félreérthető kifejezés. Nem valamiféle hősi lázadás a zsarnoki önkény ellen, mint Prométeusz esetében, vagy a Bounty fedélzetén. Ez a „lázaság” egyszerűen: *a kötelező szolgálat megtagadása*. Nem a „szolgaság”, hanem a „szolgálat”. S ez nagy különbség, amit az irodalom több kiválósága egyszerűen nem érzékel s a teológusok sem emelik ki eléggé. A Sátán dramatizált válasza, emberileg pontosabb fogalmazással tehát ez: „*Nem vállalom a szolgálatot!*” Ennek hiteles példái: a katona, aki megtagadja a jogos parancsot, az orvos, aki nem hajlandó fertőzött beteget gyógyítani, nehogy maga is elkapja a fertőzést, a váltókezelő, aki sértett önérzetében egyszerűen nem megy be a munkahelyére. Nem váltja át a vágányokat, s két vonat összeütközik. Ez a „Nem szolgálok” azt jelenti, hogy a lázadó megtagadja hivatásbeli kötelessége teljesítését, aminek súlyos következményei lehetnek. A legalapvetőbb és legindokoltabb alázat a létalázat. Ez azt jelenti, hogy elfogadom létformám igazságát és aszerint cselekszem. Elfogadom, hogy teremtmény vagyok és nem én vagyok a Teremtő. Emberi hivatásom alázata pedig az, hogy vállalom annak szolgálatát: mint apa vagy anya, mint mérnök vagy orvos, író vagy színész, mint pap vagy világi hívő.

A hagyományos teológia dramatizált képében Lucifer, vagyis a „Fényhozó”, a szellemi teremtmények egyik kiválósága föllázad a szolgálat ellen. Emberi változatában lehet ez indokolt, ha egy detektív feljebbvalója rossz indulatúan akadályozza a bűnügyi nyomozást. Előfordulhat ugyanis, hogy a tettesek leleplezésében maga is „ellenérdekelt”. Isten üdvözítő akarata esetében erről nem lehet szó. Ezért a bukott angyalok részéről a szolgálat megtagadása leginkább a göggel magyarázható. Ebben a teológus és a hiteles drámaíró teljesen egyetért. A gög számít tipikusan szellemi bűnnek, szemben az érzékiséggel. A Sátán tehát nem vállalta léte és hivatása szolgálatát. Ha Isten akarata üdvözítő akarat, akkor viszont kiderül, hogy ezzel saját üdvössége ellen lázadt föl. S nem biztos, hogy gögjében fölmérte döntése következményeit.

A lázadó angyal elfogadná Istent mint Abszolút Urat, de nem fogadja el Istent, aki a megtestesült Igében lehajol a világhoz és az emberhez, hogy mindkettőt magához emelje. Elfogadja a teremtő Istent, de elutasítja a megváltás tervét. Nem ismeri fel, hogy a létforma rangja nem garantálhatja az üdvösség rangfokozatát. Prométeusz lázadása indokolt. Ő azt a Zeuszt ítéli el, aki elfordul az emberektől. Opponálása akkor lenne indokolatlan, ha Zeusz maga ajándékozna az embernek a „tüzet” és mindazt, ami vele jár. Akkor nem kellene „ellopni” tőle. Csakhogy a Biblia Istene éppen ezt teszi. Rábízza az emberre a világ sorsának intézését. Annyira, hogy ezt mi olykor már meg is sokalljuk. S az embernek adja vele a „tüzet”, a kultúra és a technika minden képességét, bár tudja, hogy azzal vissza is él majd. Ez a különbség Lucifer és Prométeusz között. A kinyilatkoztatás magasan fölötte van a mitológiának.

A szolgálatot vállaló alázat

Az elemzésre kerülő költő-drámaírók a Biblia nyomán visszanyúlnak az ember bűnbeesésének kezdetéig. Megjelenítik a Sátánt a történelem nagy drámájában, amelyben az ördögi sugallat is szerepet kap. Ezzel kultúránk magas szintjén válnak létezésünk kommentátorává. A teremtmény próbatételében az „igen” és a „nem” néz farkasszemet egymással, Isten üdvözítő akaratának nagy kihívásában. Ha a dráma akaratok ütközése, akkor ez a legnagyobb ütközés, ami lehetséges: az üdvösség és kárhozat drámája. Ha Isten akaratával szembeszegül a saját makacs akaratom, a magam igazi javát árulom el. A pokol tüze csak díszlet ehhez az „önbíráskodáshoz”. A földi ember sugallatoktól övezve mondja ki az „igent”, vagy a „nemet”, mint a házasságban is. Az ördögi sugallat azonban csak az egyik oldal. Vannak angyali sugallatok is, amit az elemzendő drámák nem érzékeltetnek kellőképpen.

A Jelenések könyve nyomán Mihály arkangyal „Ámen”-jével szemben Lucifer tagadása a kontraszt. A liturgia „Ámen”-jében ez az igent-mondás kap nagy visszhangot. Ennek földi megfelelője a szellemi kiválóságok „igen”-je, vagy nemet-mondása. Ezzel kapcsolatban sok vád éri az alázat erényét. Ma már evilági síkon is nagyra értékeljük, ha pozitív értelmében szerint használjuk a szót. Visszatérő kijelentés például a sportadásokban, edzők részéről, hogy milyen fontos a játék alázatának vállalása. A Sátán gögje azt jelenti, hogy nem vállalja az üdvösség legnagyobb színjátékának alázatát. A játék alázata nélkül azonban még a sport sem élhet meg. Lecserélik például a kiváló kosárlabdázót, ha annyira önfejű, hogy az edzői figyelmeztetés ellenére nem hajlandó passzolni a jobb helyzetben lévő társának. Káprázatosan dob, és mégis elmegy rajta a mérkőzés. A játék alázata nélkül nem profi a profinak nevezett játékos. Vagyis nem hivatásos. Nem teljesíti a szolgálatot, amit vállalt. Magát akarja szórakoztatni, nem a közönséget. Elbocsátják, mert szembe kerül edzője akaratával. Ezzel csapattársainak is árt. Nem vállalja a játék alázatát. Ezért a következményeivel együtt jól példázza a bukott angyal sorsát.

Az igazolható alázat legalapvetőbb formája azt jelenti, hogy az ember elfogadja a helyét a teremtésben, a saját létfokán. A létalázat az, hogy nem kell, nem is szabad alacsonyabb élőlények szintjére degradálni magunkat. Ez hamis alázat volna. Ha egyes naiv énekszövegek az embert gyarló „féregnek” nevezik Istenhez fordulásunkban, hogy a teremtmény alázatát

kifejezzék, az önleértékelés. Hamis alázat, bár naivitása miatt megbocsátható. Nem vagyok féreg, de Isten sem vagyok. Ember vagyok. Ha valaki emberként istennek képzele magát, föllázad a saját létfoka ellen, hogy – jelképesen szólva – Isten trónusára üljön. Ennek azonban nagyon súlyos következményei lesznek a többi emberre nézve, még ha csupán mímelik is, hogy „Istent játszanak”. A történelem példatára gazdag. Aquinói Tamás pedig nagyon meggyőzően mutat rá az ilyen próbálkozás képtelenségére. Ha az ember Isten akarna lenni, akkor föl kellene adnia önmagát és egy más lényé kellene válnia. S ez nem „önmegvalósítás” lenne, hanem kifejezetten a saját létünk elárulása és föladása egy teljesen abszurd cél elérése érdekében.

A szellemi lény képi megjelenítése. Angyal ember alakban

Az ember létformájában fölül van az állatoknak, de lentebb van az angyaloknál. Ugyanakkor bizonyos értelemben összekötő is, hiszen ösztönei révén rokonságban van az állatokkal, szellemisége révén pedig az angyalokkal. Ha tehát a túlvilág üdvözült vagy kárhozott lények megjelenítésével kívánjuk megközelíteni ezt a „dimenzióváltást”, akkor az a kérdés merül föl, hogy embervoltunk milyen formája felelne meg ennek leginkább. A Szentírás ebben is utat mutat. A túlvilági lények megjelenítésében azonban ez a látható földi alak jelképes formát is ölthet, mint Izajás látomásában a hat szárnyú angyalok. A feltámadt Krisztus „szellemi teste” azonban a keresztény hitben meghökkentő valóság. Megjelenése a teológus szemében realitás, de ugyanakkor nem evilági, hiszen nem kötik a fizika törvényei. Átmegy például a zárt ajtón, mint az anyagrészcseke Einstein és Rupp kísérletében. „Nem a valóság, annak égi mása” – fogalmaz a költő. Ez a „dimenzió-váltás” viszont inkább az égi valóság földi mását jelentené. Ehhez nyújt segítséget annak megidézése, hogyan adunk az irodalomban emberi alakot az állatoknak, illetve hogy milyen esélye lehet az emberfölötti lények emberi alakban való megjelenésének.

Alakváltás lentről... A filmek világában gyakran szerepelnek olyan állatok, amelyek emberi formát öltenek és beszélnek. Ezzel mintegy fölemeljük őket a mi létfokozatunkba. Azt azonban minden értelmes ember tudja, hogy ez csak akkor sikeres, ha a megformált emberi karaktert hatásosan érzékelteti, mint az állatok farsangjában. Azt is tudjuk, hogy mindez csak a mi alkotói leleményünk révén lehetséges. Megcsodálhatjuk az írói művészet kivételes találékonyságát, amelyet aztán a rajzfilmek kamatoztatnak, akkora sikerrel, amit Walt Disney és iskolája tanúsít. Világirodalmi szintű Jules Supervielle novellája, amelyben a betlehemi jászol gyakran ábrázolt szamarát és ökrét két sajátos embertípus belevetítésével mintegy megszemélyesíti. Az ökor képviseli az elmélyült szemlélődést, hiszen Aquinói Tamást diáktársai „néma ökörnek” gúnyolták. A szamar viszont az ironizált aktivitás képviseli. Megragadó, ahogyan ez még a Kisdéd imáadásának szövegében is megfogalmazódik. Ezt tudja a művészet.

Miért ne lehetne ezt az antropomorfizálást nem csupán az állati létforma „alagsorából” és „pincéjéből”, hanem a létezés „emeletéről” is megkísérelni? S vajon nem a nagy írók és költők az illetékesek ebben is? Miltonnál, Goethénél vagy Madáchnál, és persze másoknál is, pontosan ezt az érzéket kell – bár kellő kritikával – megcsodálnunk. Vannak művészi rajzok, festmények, drámai szövegek is a titok megjelenítésnek szolgálatában. S bár ebben leginkább a Biblia adja az útmutatást, mégis külön figyelmet kelt, hogy teológiailag megítélve mennyire tekinthető hitelesnek az angyal vagy a gonosz lélek ábrázolása és szövege.

Amikor a Szentírás nem szimbolikusan ábrázolja az angyali jelenést, akkor meglepődünk azon, hogy mennyire „találó”, amikor az angyal – létünk alacsonyabb szférájában – egy az értelem és akarat szellemiségétől sugárzó fiatalemberként jelenik meg, tehát nem szelíden naiv fiatal lány formájában, amit az „angyalkám” megszólítás érzékeltet vagy a Tv-ben a „Csacska angyal”. Az is jellemző, hogy – a vízióktól eltekintve – Isten angyala nem szárnyas lényként szerepel, mint a kevésbé igényes szentképeken. Bár vannak ennek magasrendűen művészi

kivételei is, mint nálunk mondjuk Udvardi Erzsébet átszellemült szépségű festményein. A szárnyakkal való ábrázolás egyrészt mitológiai (pl. szárnyas táltos-ló), másrészt fölösleges ballaszt. Naturálisan ábrázolva egyenesen riasztó. Könnyebb jelvénnel tanúsítani világnézeti vagy csoportbeli hovatartozásunkat, mint személyes valónkkal. Jézusnak nem kellett a keresztes lovagokhoz hasonlóan a kereszt jelét rávarni hosszú fehér ruhájára, hiszen ő azt a lényében hordozta. Mindez azért fontos, mert színpadi rendezésekhez is adhat hasznos útmutatást.

A Bibliában az angyal megjelenése következetesen egy értelemtől, akarattól sugárzó fiatal férfi képében történik, akkor is, ha jelzésszerű a megjelenés, mint Jézus sírjánál. A szárnyas angyalkákat ábrázoló festmény–Rafaél is – lehet kedves látvány, de nincs köze sem az irodalmi, sem a teológiai realitáshoz.

Illúzió volna az angyalok és a démonok léte? Ne legyünk olyan önhittek, hogy azt képzeljük: csak az van, amit mi, földi emberek, jelen állapotunkban megtapasztalunk. Hiszen még az inkák kultúrájáról sem tudtunk az újkor kezdetéig. Ha pedig az inkák valami egészen magasrendűt alkottak, az európai ember vélt szégyenére, akkor azzal védjük felsőbbségünket, hogy egyes műveik szerzőségét az ufó-lényeknek tulajdonítjuk. Naivan azt hisszük és azt várjuk el, hogy a lét csak akkor igazolhatja magát, ha számunkra érzékelő tapasztalással elérhető. Ez azonban elemi tévedés. Nem a valóság forog körülöttünk, mi forgunk a valóság körül, mint a Föld a Nap körül. Hogyan érhetnénk el a Lét egészét, ha tagadjuk, hogy megismerésünk erre képes volna. A lét „naprendszerének” mi csak aprócska bolygója vagyunk, magunkra utalva: rövidlátó kutatók a teljes valóság misztériumában. S miközben egyre várjuk más naprendszerekből értelmes lények jelentkezését, az ufókban pedig sokan ezt ténynek veszik, megfélemedezünk arról az Üzenetről, amely már eljutott hozzánk a Szentírásban, sőt a legújabb kozmofizika tizenegy dimenziós képletében. Jobban kinyithatnánk a szemünket, hogy a teremtés túlaradó gazdaságát felismerjük. Ehhez hasonlatnak elég megidézni a mély-tengerek élővilágának káprázatát. Ott is megtalálhatjuk a „szép és a szörny” változatait, mintha arra lennének rendelve, hogy a jó és a gonosz jelképei legyenek számunkra.

A Sátán bibliai ismertetőjelei

A hiteles Sátán-kép kialakítása azért fontos – és nem csupán teológiailag –, mert nem szabad engedni, hogy a „Sötétség Fejedelme” „megdicsőüljön” az emberi tudatban. Akkor sem, ha a „Világosság Angyalának” álruhájában mutatja magát, ahogyan Pál apostol mondja. Sőt épp akkor nem. Föl kell ismerni, hogy álarcban van. A kérdés az: mi van az álarc mögött? A Gonosz sok földi másárol állapították meg, hogy lehet „angyalarcú” is. Nem dicsőülhet meg – visszaulva azért sem –, mert győzelme esetén a többi lázadó angyal ugyanoda kényszerülne, ahol azelőtt volt. Akkor a Sátán mondaná a madáchi szöveget: „Csak hódolat illet, nem bírálát”. S hogy mi a különbség a kettő között? Elég összehasonlítani az igaz Isten imádoit a sátánimádoikkal, a szenteket a történelem nagy gonoszaival.

a. *Lucifer zseni*. Csakhogy a gonoszság zsenialitása a sorozatgyilkosokban mutatja ki a foga fehérét. Az Evangélium „gyilkosnak” mondja (Jn 8, 44). Nem ő gyilkol, hanem emberi bérencei, akik szövetkeznek a Gonosszal. Ördögi a leleményesség, félelmetes az intelligencia, amelyet a Ted Bundy-féle sorozatgyilkosok esetében a kriminológusok megállapítanak. Ők nem hagynak nyomot. Hasfelmetsző Jacket sosem kapták el. A Sátán földi másainak zsenialitása a gyilkosságban, a rombolásban és a destrukcióban merül ki. Büntársak, álarc nélküli.

b. János apostol szerint a Sátán „a hazugság atyja” (Jn 8, 44). Valóban az, hiszen legképtelenebb szofizmát, tehát hamis logikát veti be Ádám és Éva – vagyis az ember – megkísértésénél: „Olyanok lesztek, mint az Isten”. Ennek még emberi léptékű megvalósítása is a szerelem és a család megsemmisítését jelentené. Két „abszolút úr” egy családban? Már

bocsánat: a férj „abszolút akarata” hogyan férne össze a feleség „abszolút akaratával”? Ez két végletes önzés reménytelen párbaja lehetne csupán. Ha két dudás nem fér meg egy csárdában, két „isten” még kevésbé. Németh László ezt ábrázolja a Szörnyetegben. A nagy tekintélyű professzor-férj mellett fiatal felesége csaknem megsemmisül. Szolgálójává, titkárnőjévé degradálódik. Az ember csak úgy tudja a maga módján Isten hatalmát „elragadni” a történelemben, hogy diktátorrá válik, abszolút úrrá, de ez a többiek szolgátságát szükségszerűen feltételezi. A vértanúk története megmutatja, hová vezet az, amikor a hatalom tébolyában egyes császárok istenné nyilvánították magukat. Nérót a történelem nagy gonosztevői között tartjuk számon.

c. Leleplezhető a Sátán *szélhámosága* is, amikor Jézust megkísérti: „Neked adom a világot, ha engem imádsz”. A teológia tanítása szerint a világ teljes jogú birtokosa az, aki teremtette. A világ tehát Isten tulajdona. Az ember csak haszonélvező, akire Isten rábízta a világot. A Sátán tehát megint hazudik. Úgy kísért, mint a legnagyobb szélhámos. S mindenkit fölülmúl ebben a tekintetben. Hiszen ismert dolog, hogy egy szélhámos „eladta” már a Szent Pál székesegyházat, egy másik kétszer is „eladta” az Eiffel-tornyot. A világot azonban ebben az értelemben még senki sem próbálta eladni, bár az opera szövege szerint: „Eladó az egész világ”. Azt a Sátán próbálja szélhámosként „eladni”. Mert vannak zseniális szélhámosok is, de egyedül a Sátán az, aki a világot egészében kínálja megvételre. Sőt újabban már a Holdat is felparcellázná, hasonló leleményességgel, az ember holdra-szállása után. Csak legyen, aki megvegye. Persze még ilyenekre is akad vevő. Jézus azonban visszautasítja a nagy Szélhámost. S válaszát nem kell pontosítani:

„Uradat, Istenedet imádd!”

A Biblia Istenének üzenete számunkra ez: „Én vagyok, aki veled vagyok”. A Biblia Istene nem elnyomni akarja az embert, hanem fölemelni a boldogság megdicsőült állapotába, ami maga a beteljesült üdvösség. A Mindenható tehát Abszolút Úr, de nem abszolutisztikus uralkodó. A történelemnek viszont vannak abszolutisztikus uralkodói, akik csak mímelik Isten hatalmát. Ezért mondta szellemesen az egykori francia miniszter: „Felség, Ön mindent megtehet, amit akar, de nem ajánlatos mindent akarnia, hogy megtehesse”.

Megtalálhatók-e a Biblia alapján kiemelt jellemvonások a bukott angyal földi csatlósaiban is? Számos példát lehetne hozni, de elég egy esetelemzés annak igazolására, mit jelent az említett három jegy együtt: a bűnre váltott tehetség, a szemfényvesztés és a gyilkosság.

Landru

A démonikus személyiség egyik legtipikusabb példája Henry Désiré Landru, az első világháború alatti évek sorozatgyilkosa. A maga módján zseniális szélhámos és szörnyű büntettei rezzentelen arcú végrehajtója. Felesége és gyermekei vannak, de kisebb bűncselekményeinek következményei elől megszökik. Az első világháború alatt egy millió francia katona halt meg vagy került német fogságba. Landru ráérezett a háborús körülmények adta kivételes lehetőségre és életének további szakaszában, mintegy alapvető döntéssel, teljesen tudatos és elhatározott megfontolással beirányította életformáját a gyilkos szándékkal egybekötött házasság-szédelgésre.

A 20. század első negyedének legemlékezetesebb sorozatgyilkosa erősen kopaszodó, vöröses szakállú, alacsony, jelentéktelen külsejű, ötven év körüli ember volt, aki azonban megmagyarázhatatlanul szuggesztív hatással volt a nőkre. Tudatosan kifejlesztette a szélhámosoknál régtől bevált eszköztárát. Rendkívül udvarias volt kiszemelt áldozataihoz, virágokkal, ajándékokkal, gondosan megírt szerelmes levelekkel kedveskedett nekik, és a legkedvezőbb színben tüntette fel magát. Álneveket használt. Foglalkozását pedig mindig úgy

nevezte meg, ahogyan az a halálra kiválasztottnak leginkább imponált, vigyázva arra, hogy ne essék túlzásba. Ha kellett, vallásosnak mutatta magát és az egyik kiszemeltjét többször is elkísérte a misére.

Áldozatait házassági hirdetések útján ismerte meg, és tudott nagyon kitartó is lenni, hogy célját elérje, ha a kiválasztottnak megfelelő mennyiségű megtakarított pénzére pályázhatott. Egyik első áldozata jó módú özvegy volt. Annak pénzéből autót vett és Párizs környékén elegáns villát bérelt, ahová a szerencsétlen kiválasztottakat házasság ígéretével elcsalta. Magának Párizsban ilyenkor retúrjegyet váltott, a kiszemelt nőknek azonban csak oda szólót. Azokat többé nem látták. A rokonoknak azt mondta, hogy külföldre utaztak. A háború akkoriban más irányba terelte a bűnüldöző szervek figyelmét.

A háború befejezése után már jobban odafigyeltek a váratlanul eltűntek listájára. A különböző álneveket használó Landru akkor keltett feltűnést, amikor a bejelentéseknél egy Párizs környéki városka: Gambais neve újra meg újra előjött az eltűntekkel kapcsolatban. Itt volt ugyanis a Landru által bérelt, magas fallal körülvett magános villa. Az egyik meggyilkolt asszony nővére pontosan emlékezett a gyilkosra, és amikor a későbbiekben véletlenül megpillantotta őt egy nő társaságában, azonnal felismerte. Addig követte, amíg az vissza nem tért a házba, ahol éppen lakott. Mindjárt jelentette a felügyelőnek. Landru nem volt otthon. A felügyelő tehát rejtekben kivárta, amíg haza ért. Erősítést kért, és akkor végre sikerült elfogni Landrut. Az a fiatal nő volt vele, aki fogságból hazatérő vőlegényét is elhagyta a behízelt modorú, álnevet használó, magát jól szituált úriembernek feltűntető Landru kedvéért. Még a szüleivel is összeveszett érte. Amikor a gyilkos szélhámost elfogták, a nő elájult.

Landru tárgyalása hihetetlen érdeklődést keltett világszerte. Nem véletlen, hogy Franciaország egyik legkiválóbb ügyvédje vállalta a védelmét, jöllehet a bizonyítékok egész sora állt a vád rendelkezésére. Így a védője is reflektorfénybe került. Landru több, mint tíz nőt gyilkolt meg hidegvérrel, de csak három maradványait találták meg a kertjében. A többit elégette. Naplót is vezetett, titkos írással. Áldozatainak pénzét meghökkenítő ravaszsággal vette föl. A bútorait eladta. Volt viszont egy raktára, ahol tárolta a még eladatlan készletet. Vesztere megőrizte áldozatai nála maradt személyes holmijait is. Ez még döntőbb bizonyíték lett a többihez csatoltan.

A tárgyalása különleges szenzáció volt. Nem vallott be semmit. A lelkiismeret-furdalásnak minimális jelét sem adta. Végig megőrizte nyugalmát, intelligenciáját és fölényes cinizmusát. Szellemes válaszokat adott a vád képviselőjének. Mindenre tudott valami magyarázatot adni. Kétszáznyolcvanhárom nővel volt „randevúja”. Naplójában valamennyit minősítette pénzük elérhetősége szempontjából. Közülük több, mint tízet meggyilkolt. Amikor rábizonyították a kapcsolatait, azt válaszolta, hogy valamennyi pusztán üzleti jellegű volt. A főtárgyaláson ő volt a franciák és a világ újságjai érdeklődésének középpontjában. A Le Temps szerint „Ő a nap hőse”. Majd hozzáfűzték a kommentárt: „Benne megvan a képesség, hogy magára vonja a figyelmet, hogy nagy sztár legyen”. Mint Lucifer. Leírták azt is róla, hogy bűnöző mivoltában is mennyire szuggesztív „személyiség”.

Védője az elmebetegséget is felhozta mentségéül. Három szakértő bizonyította viszont, hogy nagyon is ép elméjű. Ezt a cinikusan szellemes válaszai is egyértelműen alátámasztották.

Landru esetében nem a szenzáció az, ami valójában a lényeges, hanem egy normális és tehetséges átlagemberből a démonikus személyiség fölszakadása: a döntésen alapuló eltökélt belső elhatározás, mint III. Richárdnál: „Elhatároztam, gazember leszek”. Nem veleszületett abnormalitásról van szó. Egyszerű, de tisztességes szülők gyermeke. Katona korában az altiszti rangig vitte. Nem tartozott a magányos különcök közé. Felesége és négy gyermeke volt. Nem ivott és nem cigarettázott. Rajztudása révén építészeti iroda alkalmazottja lett, de ez nem elégítette ki. A pénzszerzés könnyebb módjai iránt egyre jobban kezdett érdeklődni, túl a munkakörén. Csalás miatt többször elítélték. Mégis csupán ötven éve felé változott meg radikálisan, és lett félelmetes sorozatgyilkossá. Volt-e benne valami „ördögi”?

Tudatosan választotta pénzszerző tevékenysége céljául a házasságszédelgést, amely az első világháború kitörése után egyre nagyobb esélyeket kínált neki. Ugyanakkor az adott helyzetben könnyebben el tudott rejtőzni a más irányban jobban lefoglalt rendőrség szeme elől. Hihető volt, amikor Verdunból, a háborús zónából jött menekültnek adta ki magát, akinek elvesztek az iratai. A szélhámosság képességét egyre magasabb fokra fejlesztette ki magában. Megvolt rá a hajlama. Annál különösebb, hogy szinte mindig a rutinszerű receptet alkalmazta „hódításainál”. És ez bevált. Az egyik megtévesztett nő, aki szerencsésen elkerülte a meggyilkoltak sorsát, később azt vallotta, hogy „démonikus ereje volt” a nők megszédítésében. A szerelmes levelek fogalmazásában is megmutatkozott különös tehetsége. Szókincse, műveltsége ebben a tekintetben átlagon fölüli volt. Színészi képessége sem lebecsülendő. Ez hozzátartozik a nagy szélhámosság eszköztárához.

Kivételes tehetsége a tervezésben is megmutatkozott. Ahogyan megtalálta a legmegfelelőbb helyet, bérelve egy fallal körülvett villát a kisváros szélén, erdő közelében, ahogyan autót vásárolt, hogy vagyoni helyzetét fitogtassa, ahogyan elégette a holttesteket, s ahogyan kimagyarázta eltűnésüket, és ahogyan egérutat tudott nyerni a bűnüldöző szervek elől. Hiszen csak különleges véletlen folytán tudták elkapni.

Ha a Sátánnak a Bibliában adott jellemzését alkalmazzuk rá, akkor kiderül, hogy ez a csatlósa milyen hűségese utánozza a maga módján és a maga helyzetében az elkárhozott zsenit. A megkísértésben különösen avatottnak bizonyult. Nagyvonalú szélhámossá lett, mint kísértőként a bukott angyal. És sorozatgyilkos, bár ezt a sugalmazója közvetlenül műveli: a hozzá csatlakozókkal, olyanokkal, mint Landru. Egyik áldozata az első találkozások után úgy nyilatkozott róla nagynénjének, hogy iszonyú tekintete félelmet kelt benne. Néha azt képzei, hogy maga az ördög. Ebben az összehasonlításban tűnik ki, hogy mellette Mefisztó vagy Lucifer mennyire színpadi lények. Az ő pokla totális ellentéte a szeretetnek. Egyetlen motiváció vezette: a személye iránt megnyilvánuló szereteten és bizalmon gyilkosan átgázoló önérték. Ha pénzt küldött hozzátartozóinak, azt is azért tette, hogy magát igazolja: azért van távol, mert pénzt keres a családjának.

Amikor kimondták rá a halálos ítéletet, udvariasan visszautasította a papot, ezzel a megtérést és bűneire a feloldozást. Véglegesítette belső állapotát. A kegyelmi kérvények hatástalanok maradtak. Landru szörnyű bünteteket gondosan megtervező fejét 1922 február 25.-én Versailles-ban választotta el törzsétől a guillotine, hogy pontot tegyen egy elvetemült sorozatgyilkos földi életére.

A Sátán az emberiség kollektív tudatalattijában

Alfonso Di Nola összefoglaló kultúra-történeti munkát írt „Il diavolo” = „Az ördög” címmel (1987), amit németül is kiadtak (Der Teufel. Hugendubel Vg, 1990). Ebben összefoglalja a démonok hitének kialakulását és elterjedését, egészen napjainkig. A Biblia alapján kialakult zsidó, majd keresztény eszmékkel is szembesül, és a sátánosok szektáit sem hagyja ki. Az olasz szerző azonban túl nagy anyagot foglal össze. Tárgyilagosnak induló ismertetése a végén ítélezésbe megy át. Azt marasztalja el, ami a romboló jellegű hiszékenységet fölemeli az értelmesen megalapozott hit rangjára. Vajon miért?

Már az indulásnál jelzi, hogy a mélylélektan, vagyis a pszichoanalízis nézőpontját veszi alapul. Megreked azonban Freud esetelemzésénél, holott az igazi megalapozást inkább Jung kollektív tudatalattijában (vagy „tudattalanjában”) kellene keresni. Mert erről szól a könyv, egészen a Biblia teológiai értelmezéséig. Utóbbi ugyanis filozófiailag megalapozott, értelmes reflektálás a különböző mítoszok és a Biblia mitológikus képeket is felhasználó tanítására. Fontos ugyanis megkülönböztetni azokat a hiedelmeket, amelyek kifejezetten mitológiát vallanak, attól, amely mitológikus fogalmakat és képeket is alkalmaz ugyan, de nem mitológiát tanít. A Bibliát a keresztények ilyen könyvnek tekintik.

Di Nola nem jut el az igazi problémáig. Olyasmire célozgat, hogy „felvilágosult” jelenünkben már el kellene felejtünk mindazt, ami démonikus és ördögi. Mert az igazi probléma nem ez. Sokkal inkább azzal kellene szembenéznünk, hogy miért jelennek meg újra és újra a Sátán-szekták változatai, nem csupán a kereszténység ellenében, de a humánus ellenségeként is. A valódi probléma az, hogy miképpen dicsőülhet meg a Sátán az emberi tudat elvetélt formáiban? S hogy milyen következményei vannak mindennek a társadalomra és különösen a nevelésre nézve.

A Katolikus Egyház katekizmusával volna baj? Az tartaná ébren a Sátán hatékonyságának hitét? Megteszi ezt sokkal hatásosabban a televízió. Műsorfüzeteiben alig van oldal, amelyen ne szerepelne valamilyen utalással a „menny és a pokol” s vele a kárhozat angyala. Csak meg kell számolni, hányszor. A jelen idők televíziós informatikájának bizonyos irányzatai egyszerűen kelléktárnak tekintik a teológiát, amelyből új és hatásos igéket sajátíthatnak ki, és használhatnak föl a maguk – főleg kereskedelmi – céljaira. Elég a „karizmatikus” és az „imádni” szavakat említeni, vagy az „isten” jelzőt.

Olyan ez az egész, mint amikor egy pénzember értékes régi miseruhát vásárol, és bevonja vele a foteljét. Aztán ráül. Az „eladhatóság” célja a szenzáció-keltés. S van, amikor egy film a Sátánról szól, mégsem a témájával sátáni, hanem azokkal, akik a háttérben vannak. Például az írójával vagy a rendezőjével. Mert a Sátánt mint személyes szellemi valóságot lehet ugyan tagadni, de a sátáni szellemiséget nem. Az széles körben megtapasztalt történelmi realitás, a jelent is beleértve. S hogy mi ártalmas mindebben az emberre nézve, azt a humánus mércéjével lehetne eldönteni. A kérdés tehát az, mi a kifejezetten ártalmas az ember számára, ha elfogadja, akár a Sátán személyes valóságát, akár szellemiségének, mentalitásának szuggesztív történelmi hatását, a Nérók, Hitlerok, Sztálinok képviselőiben vagy romlott eszmék diktatúrájában.

Di Nola könyvének meggyőző tanulsága addig tart, amíg arra irányul, hogy a mitológikus és babonás sátánhitet el kell vetni. A Sátán létebe vetett hit azonban nem valami önmagában rossz. Az elferdült eszme és az emberi hiszékenység a veszedelmes. Nem az ördögűzés jogosultságát kell kétségbe vonni, hanem annak eltévedt formáit. A Sátán hármasságát jelenti az igazi veszélyt az ember számára: a mindenáron való pénz-szerzés, vagyis a „kincs”, aztán a hírnév megszerzése, minden lehetséges eszközzel, meg a kéjencségbe fulladó élvezetvágy. Mindhárom összefoglalja a hatalom megszerzésének a bűnös eszközöket is szentesítő törekvése.

Az olasz szerző értékes történelmi anyagot gyűjtött össze. S bár érezhető az igyekezete, hogy a konzervativizmust túlhaladja, igazán emlékezetes megállapítása az, hogy a Sátánt nem lehet kitörölni az emberiség tudatából. Idézi Arturo Graf nagyhangú megállapításait, aki kijelentette, hogy a sátánhit meghalt. Sírba-tétele pontban 1890 -re tehető, akkorra tehát, amikor ő erre vonatkozó véleményét ünnepélyesen meghirdette. Ő az, aki elmondta a halotti beszédet, halálra ítélve a Sátánt, már nem csupán a műveltek, de a tömegek tudatában is.

Di Nola elismeri, hogy „a történelem egyetlen diagnózisa sem volt még annyira hamis, mint ez”. Ő azonban ugyanakkor újságcikkekből és pápai beszédekből kiragadott idézetekkel mégis azt próbálja bizonygatni, hogy a „bukott angyal” eszméje és hite túlhaladott, a démonológia elavult, régi tételeivel együtt. Aztán kénytelen elismerni, hogy – csak Olaszországon belül –, különösen Torinóban és Rómában terjedőben vannak a sátán-kultuszok. La Vey már 1966-ban megalapította „a Sátán egyházát”. Németországban pedig rendszeressé vált, hogy sátánosok közössége szembe kerül a joggal és a humánussal, főleg a vezetőjük. Van, aki a szellemi diktatúra eszközeivel például háremet alakít ki maga körül fiatal lányokból, és imádó hódolatot követel személye iránt.

Di Nolának tehát nem lehetne más mércéje a jelenség megítélésénél, mint a hiteles emberség nevében, a korrekt jog által védett közösség értékrendjét tekintetbe véve gyakorolni a maga sajátos „ördögűzését”. Nem a Sátán létezésének és történelmi

hatékonyának elfogadása a probléma, mert azt úgysem lehet kiűzni az emberi tudatból. Azt kell kárhozatni, ha ez hiszékenységen alapul, és főként azt, ha kártékony hatással van a pedagógiára és a társadalomra. Tehát ha antihumánus. Az Úfő-hitet lehet bírálni és lehet visszautasítani, de nem lehet hivatalosan elítélni, ha nem sérti az emberi közösséget. Mert ha a sátánhit – tegyük fel – emberáldozatokat követel, ha erőszakkal elszakítja a megtévesztett fiatalokat a családjuktól, ha az emberi szabadságot a rombolásra korlátozza, ha rabszolgává teszi követőit, akkor kiérdemli a bíróságilag meghozott büntetést is. Hogyan ítélné el azonban Di Nola, ha egy hívő közösség ünnepélyesen ellene mond a Sátánnak és mindannak, amire Jézust megkísértette? Mi ebben a rossz? Miért II. János Pál pápával kötekedik? Miért nem fordul szembe élesebben Alister Crowley elmebeteg cselekedeteivel, aki Szicíliába megalapította a sátánosok kolostorát, s mint „rendalapító” kihirdetve a Sátán „kinyilatkoztatását”, meztelen nőekkel, orgiákkal, s ha nem is embereket, de kutyákat és macskákat föláldozva? Elmebetegként Angliában halt meg, 1947-ben. Az volt már akkor is, amikor háborodott eszméit meghirdette és megvalósította. Hiszen még a legbomlottabb agyú vallásalapító is számíthat arra, hogy lesznek követői. Crowley utódai ma is grasszálnak Németországban, bizonyítva, hogy minden bálványimádást fölülmúl aberrált jellegében a sátánimádók szektája.

Búcsú az ördögtől?

A cím Joseph Ratzinger kötetéből való, amely a „Dogma és igehirdetés” címmel jelent meg Münchenben (Dogma und Verkündigung,ewel Verlag, 3.Aufl.). Ez a reflexió válasz a biblikus Herbert Haagnak, aki VI. Pál pápával szemben azt vallotta, hogy az Újszövetségben a kísértő Sátán a bűnnel azonosítható. Tehát nem személyes szellemi erő, mint az Ószövetség korai szakaszának gondolkodásmódjában (vö. Jób könyve), hanem csupán a gonoszság megszemélyesítése.

A teológus Ratzinger osztja VI. Pál pápa és a katolikus teológia álláspontját, hogy a Sátán személyes és nem csupán megszemélyesített szellemi erő. Ebben az Ószövetség hitét nem lehet mereven elválasztani az Újszövetség hitétől. Haag „modern” Szentírás-magyarázó akar lenni, és kijelenti, hogy az ördög személyes volta „nem egyeztethető össze a modern világgéppel”. De vajon honnan tudja, „hol végződik a hit és hol kezdődik a világgép”? A keresztény hit alapelemei nem függvényei a változó világgépnek. Részünkről hozzátehetjük, hogy a múlt század hatvanas éveiben Haag még semmit nem tudhatott a legújabb, tizenegy dimenziós túlvilágú hurok-elméletről, amelyre már utalás történt. A Bibliában a Szenttel ellentétes erőként mutatkozik be a gonosz-lélek. A kettő olyan szembenállás, amely feszültségben tartja a történelmet. A Sátántól való „elbúcsúzás” ezt a feszültséget szüntetné meg. Az Egyház az Evangélium nyomán mindig komolyan vette az egzorcizmust, amely ma sem veszítette el időszerűségét, amint azt az „Isten nélküli város” amerikai írója, Harwey Cox is elismerte (1967). Azt pedig már mások is elmondták, hogy a bukott angyal rejtettsége, anonimitása vagy személyes voltának tagadása épp az ő malmára hajtja a vizet.

A Sátántól nem lehet csak úgy „elbúcsúzni”. Hiszen azt a már említett olasz Arturo Graf is hiába próbálta. Herbert Haag még nem tapasztalhatta meg, hogyan fog huszonöt év múlva szaporodni Németországban a sátánosok mozgalma, és milyen elképesztő jogi esetekkel.

A tübingeni biblikus opponensére, a müncheni érsekké lett teológusra már akkor ráütötték a konzervativizmus bélyegét, holott ő csak komolyan vette a Szentírás tanítását, ebben a kérdésben is. Ez a Joseph Ratzinger pedig ma a Katolikus Egyház feje: XVI. Benedek pápa.

Mire van hatalma a Sátánnak? Az ördögi megszállottak problémája

A Szentírásban kifejezett utalások vannak az ördögi megszállottságra. A kiélezett Biblia-kritika képviselői azonban kijelentik, hogy ezt nem lehet komolyan venni. Arra szoktak hivatkozni, hogy Jézus korában, vagy a „felvilágosodás korát” megelőző időkben az emberek még nem ismerték eléggé a pszichológiát, még kevésbé a mélylélektant és a modern lélekgyógyászatot, a pszichiátriát.

Ma már jobban ismerjük a tudathasadást, bár még a „Dr. Jekyll és Mr. Hyde”, Stevenson 19. századi regénye is rejtvénynek hagyja a személyiség súlyos megkettőzésének magyarázatát, amikor egy becsületes orvosból előjön démonikus énje. A filmváltozat címe ezt emeli ki: „Ördög az emberben”. A változást előidéző kísérleti oldat alkalmazása nem változtatta lényegesen. Az csupán mintegy előhívja a lappangó gonoszt a lélek rejtekéből.

Vajon mi az, ami az ún. „ördögi megszállottság” lehetőségének hitét tapasztalatilag is megalapozza? A parapszichológiának ma már tudománya van, amely a rendkívüli lelki jelenségek kísérleti úton való bizonyítását tűzi ki célul. Ilyen jelenségek összekapcsolódhatnak – bár igen ritkán – a démoni megszállottság eseteivel. Annak ugyanis a teológia szerint jelfunkciója van. Lehet nagy visszhangot keltő szenzáció, amely később alámerül az újabb és újabb szenzációk áradatában.

Ilyen emlékezetes eset volt Németországban, ami a második világháború idején egy – kórházi szolgálatban álló – civil nővel, Magda nővérrel történt. Erősödött körülötte a gyanú, hogy „ördögi megszállott”, miközben kórházi munkáját normálisan ellátta. Amikor híre ment a dolognak, Rodewyk, jezsuita atyát kérték fel, hogy vizsgálja ki, mi igaz a megszállottság híreszteléséből.

Magda nővér elfogadta, hogy beszéljen a páterrel. Akkor 30 éves volt, kellően érett, hogy lelkiállapotát megítélje. Az idő: 1941. Először maga is azt hite, hogy ez valamiféle hisztéria, tehát lelki betegség. Aztán jöttek a különleges jelenségek vele kapcsolatban. S már tudta, hogy valami más van lelki zavarai mögött. A szenteltvíztől például irtózott. Szokatlanul erős belső ellenállást érzett. Aztán különleges parapszichológiai jelenségek voltak tapasztalhatók vele kapcsolatban. A diagnózis tehát felületesen bizonyult. Az atya megkérdezte, hogy talál-e valami magyarázatot minderre a múltjában. Kiderült, hogy Magda nővér fiatal korában vérével aláírt szerződést kötött az ördöggel. Goethe Faustjának hatása? Valószínűleg. Amikor a szokatlan jelenségek erősödtek vele kapcsolatban, a püspök engedélyt adott a jezsuita atyának az ördögűzésre. Gúny és félreértés övezte mindezt már akkor is, mint a jelenben. Nem csupán az ún. nem-hívőknél gyökeresedett meg a félreértés, hanem papok esetében is, bár más oldalról. Vannak, akik úgy képzelik, hogy azonnali hatállyal véget vethetnek a megszállottságnak. „Majd én kiűzöm” – jelentette ki egy káplán, amikor a megszállottság gyanúja valakivel kapcsolatban fölmerült és papot kerestek.

A jezsuita atya egyszerűen nem tudta, mit kell ilyenkor csinálni. Aztán eszébe jutott egy liturgikus könyv, amely az ördögűzést tárgyalta. Ő sem vette komolyan, de elhatározta: lesz, ami lesz, megpróbálja. Megtartotta tehát a nyelvi próbát. Különböző idegen nyelveken kérdéseket tett fel a nővérnek. Az pedig szabatos válaszokat adott olyan nyelvű kérdésekre is, amelyeket biztosan nem ismert. Mintha transzállapotba került volna, és mintha különböző ének lennének benne. Nem egy, nem is kettő, hanem több. Ez nem az ismert skizofrénia. Ez valami más. Néha mintha láthatatlan kéztől kapott volna ütést. Aztán éjszakánként belső kényszert érzett, hogy írjon. Írásban ismerje el Lucifert. Úgy érezte, mintha a Sátán diktálna neki. Fölszakadt emlékeiből nagyanyja átka: „Nem lesz békéd és nyugalmad, amíg csak élsz!” Majd arra is emlékezett, amikor egy válságos pillanatában az ördögöt hívta segítségül. Amikor leány korában azt a tanácsot kapta, hogy lépjen kolostorba, belső ellenállása végletekig fokozódott. Tudatos szentségtöréseket követett el. Otthon úgy könyvelték el, mint a család szégyenét. Fiatal

lány korában a nemi erkölcs vonatkozásában is törvénszegő lett. Nemi betegséggel került kórházba, ahol erős gyűlöletet érzett a papok és apácák iránt. Aztán Goethe Faustjának mintájára szerződést kötött a Sátánnal. A lelki diagnózis ezzel megvolt. Az eset ördögi megszállottságra utalt. S ha ebben a tekintetben ezer eset közül csak egy is valóságos, a statisztika törvénszerűségét nem lehet általánosítani.

1942 húsvétja után változás mutatkozott Magda nővérnél, akinek Rodewyk atya lett a lelki vezetője. Imádkozott, misére járt, időnként átélte a lelki örömet és a belső békét. Nem tartott sokáig. Újra megmutatkoztak rajta a megszállottság jelei, még hevesebben, mint korábban. Újra azt érezte, hogy még nem szabadult fel a démoni erőktől. Rodewyk atya pedig szellemi-lelki tapasztalatai során belátta, hogy az ördögűzés nem megy olyan egyszerűen, mint a sarlatánoknál vagy ahogyan a naiv hívők elképzelik (papokat is beleértve).

Magda nővér megpróbáltatásai különös módon az egyházi ünnepeken erősödtek föl. S mindez a háború után is tartott. A Katolikus Egyház nagyon elővigyázatos a természetfölötti jelenségek megítélésénél. Világi szakemberek véleményét is kéri. Magda nővért különböző pszichiáterek vizsgálták ki, de nem jutottak megnyugtató eredményre. Egyikük, Dr. Klei, többször is vizsgálta. S megvallotta, hogy először hisztériára gyanakodott, de végül arra a következtetésre jutott, hogy „Ez valami metafizikai dolog”. Maga Rodewyk atya is hasonló előzmények után jutott el a teljes belső meggyőződésre, amiről az illetékes püspöknek, mint hivatalos megbízott, írásban tett jelentést:

„Tekintettel a tényekre, és személyes tapasztalataim alapján, lelkiismeretes vizsgálatok után, megmaradok annál az ítéletemnél, hogy Magda nővér esetében nem hisztériáról vagy érzéki csalódásokról van szó, hanem valódi megszállottságról”.

1954 szeptemberében Magda nővér Lourdes-ba ment a zarándokokkal. Ott imádságba merült és úgy érezte, mintha belső hang szólítaná meg: „Én megoltalmazlak téged”. Ezt követően nagy fájdalmakat élt át. 1954. december 8-án, a Szeplőtelen fogantatás ünnepén végleg megszűnt a megszállottság állapota. Úgy érezte, hogy végleg megszabadult a démoni erőktől, amelyek annyira meggyötörték, hogy már készülhetett a halálra. December 15.-én, éjfél után egy órakor halt meg. Az orvosok megállapították, hogy természetes halállal.

Rodewyk atya előadások sorozatát tartotta erről a megdöbbentő lelki-szellemi tapasztalatról. Megírta könyvformájában is (Dämonische Besessenheit heute, 2. kd. Pattloch Vg, Aschaffenburg). Ebben a kárhozatot „csillagtalán éjszakának” mondja. Említésre méltó, hogy az ördögűzés szertartása során Lucifer mutatkozott a vezető szellemi erőnek, és gyakran jelentkezett. Magda nővér mondta ki, amit belülről hallott. Újra és újra előjött ebben „a Názáreti akarata”, „a Názáreti”, akivel ő, Lucifer, feloldhatatlanul szemben áll. Mert a Názáreti az, aki „emberré lett”, és ő gőgijében ellenállt. Olyan vallomása is volt Magda nővérnek Luciferrel kapcsolatban, hogy az „Nem tehet meg mindent, amit akarna”. Tehát hatásköre megkötött.

Egy másik ördögűzés és annak következményei

Olaszországban történt. Conrado Balducci írta meg, aki a megszállottság teológiai szakértője a Vatikánban, és akinek legismertebb művét 1992-ben magyarra is lefordították: „Sátánizmus és rokkzene” címmel (Bencés kiadó). Egy jezsuita atyáról is beszámol ebben, aki az ördögűzés áldozata lett, aki teljes meggyőződéssel vallotta, hogy egészséges volt, aztán egy ördögűzése után a legkülönbözőbb betegségek törtek rá. Hatvanöt éves és nyolcvannak néz ki. „Amit én átéltem és elszenvedtem, az leírhatatlan” – felelte, és elmondta, ami történt.

Ördögűzéssel bízták meg, s volt egy egészen különleges esete, amely – vallomása szerint – nagyon kemény próbára tette. Elmesélte, hogy egy fiatal egyetemista lány vont magára a megszállottság gyanúját. Jó családból való, jó modorú fiatal volt. Rendszeresen járt templomba. Megismerkedett azonban egy fiatalemberrel, aki becsábította őt a sátánosok egyik szektájába. A

lány teljesen megváltozott. Káromkodott, a legmocskosabb szavakat használta. „Rövid idő alatt – úgymond – kétségbeesésbe kergette a szüleit.” Amikor lányukat kérdőre vonták, az megvetően arcukba köpött. Ismeretlen lakásba költözött, ahol a hozzá hasonlókkal rendszeresen kábítószeres és orgiákat rendeztek. Bátyja kinyomozta tartózkodási helyét.

Egy alkalommal a lakásából olyan zajok hallatszottak ki, hogy a lakók kihívták a rendőrséget. Amikor rátörték az ajtót, szörnyű bűz áradt szét az iszonyatosan fölforgatott szobában. Az ágyon mezítelenül feküdt a lány, fekáliájában és vizeletében elterülve, hányás nyomaival, eszméletlenségig ittas állapotban. Kábítószer és alkohol.

Amikor az atya meglátogatta, örjöngeni kezdett, mint egy igazi megszállott. Ez a szülői kísérlettel tett második látogatáskor még csak fokozódott. Az ördögűzés szertartásakor parapszichológiai jelenségek léptek föl. Az ajtók kivágódtak és becsukódtak. A képek leestek a falról. A poharak és az edények úgy rázkódtak, mintha földrengés támadt volna. Egyes üvegtárgyak összetörték. Az utolsó ördögűzési kísérlet volt a legdrámaibb. Amikor a lány végre megnyugodott és kigyógyult, az ördögűző hirtelen olyan dolgokat tapasztalt meg magán, mintha a megszállottság okozója rajta állna bosszút. Fájdalom hasított bele a tagjaiba. Rángatódzott. Vér és verejték verte ki arcát. Aztán eszméletlenül elvágódott. Egy hónapig tartott, amíg föl tudott kelni és valamennyire rendbe jött, de be kellett vinni a pápi otthonba. Egészsége azonban azóta is folyamatosan romlik. Már fölkészült a halálra.

Az eset egésze egyedi. Balducci nem kutatja az okot, csak elmondja a történetet. A kérdés voltaképpen olyanféle, mint amikor azt kérdezzük: „Ki ellenőrzi az ellenőröket?” Alkalmazva az esetre, akár úgy is föltehetnénk a kérdést: ki úzi ki az ördögöt az ördögűzőből? Mit lehetne mondani ennek az ördögűzőnek, aki sorsát panaszolva, nehezen viseli a megdöbbentő következményeket?

Talán azt kellene elfogadnia, hogy a vérrel és verejtéssel Jézus Olajfák-hegyi drámáját idézi, vagy azt, hogy ahhoz a fogolykiváltó atyához hasonlít, aki maga vállalkozott arra, hogy a kiváltandó gályarab helyébe lépjen. A lourdesi látnokhoz, Bernadetthez is hasonlítható, aki révén sokan meggyógyultak, miután ujjával forrást fakasztott. Őt magát azonban nem gyógyította meg a lourdesi forrás vize. Fiatalon halt meg, a két kisebb fatimai látnok pedig gyermekként. Kolbe atya áldozata is hasonló ehhez, a maga sajátos áttételében. A közös lényeg: vállalni az engesztelő áldozatot és vele a kiemelt jelentőségű tanúságtételt. Az engesztelő áldozatnak ugyanis kivételes rangja van, de csak akkor, ha a kiválasztott azt elfogadja.

A Manson-ügy

Az amerikai sátán-szektavezér, Charles Manson merénylete bejárta a világot, amikor a gyermeket váró filmszínésznő, a lengyel származású, híressé vált rendező, Polansky felesége, Saron Tate és nála lévő barátai egy rejtélyes gyilkosság áldozatai lettek. Ennek motivációja egy ideig földérintetlen maradt. A szálak azonban egy Manson nevezetű sátános szektadiktátorhoz vezettek. S a motiváció ezzel világossá vált. Ma már a kriminológusok kifejezetten számolnak a rituális gyilkosságok motivációjával. Csak azt nem mondják ki nyíltan, hogy milyen rítusról van szó. Ez a rítus ugyanis – kimondottan vagy kimondatlanul – a sátánosok szertartása.

Manssonnak kapcsolata volt a San Francisco-i „Ördög Háza” szektával, amely Kaliforniában terjeszkedett. Ő azonban megalapította a saját szektaközösségét, amely az állatáldozatok után az emberáldozatokra tért át. Kivégző-feláldozó szertartások keretében, egy speciális szerkezet működtetésével, hat kés vágódott bele a feláldozandó testébe, akit egy asztaltetőre kötöztek. Egyértelműen gyilkos szekta volt az övé, de rögeszméjével „ideológiailag” is kellően megalapozva. Az ösztön adta az indítást, de a szellemiség a realizálást. Manson izzó gyűlölettel viseltetett a feketék és a sikeres hollywoodi sztárok iránt. A Saron Tate lakásában – Polansky távollétében – elkövetett szörnyű vérengzés az ő és társai

műve volt. Az ő műve akkor is, ha nem személyes jelenlétével vitte végbe, hanem a neki mindenben hűséget fogadó alattvalói révén. A gyökerek a távolabbi múlt felé vezetnek, a belső-ázsiai asszaszinok gyilkos mohamedán szektájához. Azok vezérük várában kapták az ideológiai kiképzést, politikai gyilkosságok végrehajtására, egy elfajult mohamedán eretnokség parancsai élvezeteit megkóstolva, ami megelőzte a „küldetést”. Mindez éppúgy mutat a gyilkosságokat ideológiailag elkövető sátánosok irányába, mint a terrorizmus felé. A vásári bábjátékoktól már nagyon messzire jutottunk.

Manson paranoid eszmei ötvöze a „Sátán-Megváltó” agyszüleménye volt, aki – rögeszméje szerint – benne testesült meg. Neve az „Emberfia” nevét társítja tudatunkban. Jellemző, hogy a „Mégfeszített” ugyanolyan sokkoló hatással volt rá, mint Nietzsche. Ezért magát egy sátános szertartás keretében felkötöztette egy keresztre, szektájának női tagjaitól, engedelmes alattvalóitól pedig azt követelte, hogy boruljanak a földre, és zokogjanak. Megszállottságában így vallott: „Én vagyok a kárhozat angyalainak királya”. Azonosította magát az ördöggel. A teljes nemi szabadosságot hirdette, és vérrel hintette meg az orgiái keretében szerető párokat.

Mindez megdöbbentő szenzáció, amelyet egy idő után elfelejtene az emberek. Nem a szenzáció azonban a tét, hanem a jelenség magyarázata. Di Nola említi, hogy F. W. Haack megkísérelte értelmezni a Crowley nyomán terjedő sátános gyülekezetek rejtvényét, elsősorban a „Szaturnusz testvéreinek” és „Az utolsó ítélet egyházának” eszméit elemezve. Megállapítja, hogy a jelenségek nagyobbára szexuális aberrációkra mutatnak. Ez azonban a felület. A totális szabadság eszméje az, amely ezekben a jelenségekben a bűnözés szabadosságába torkollik. A bibliai vagy a kereszténységből átvett eszmék pedig világosan megmutatják egy modern eretnokség igazi arcát. Ha a bálványimádás lényege az, hogy Isten helyébe valamilyen teremtményt teszünk, akkor logikus, hogy a legmagasabb rangú szellemi teremtmény imádása a legveszedelmesebb következményekkel járó aberrált eltévelyedés is egyben.

Manson és társainak rituális gyilkosságokig menő, elvetemült szektája csupán hatásos példa. Annak a köztudatban élő naiv felfogásnak teljes tarthatatlanságát bizonyítja, amely szerint mindegy, ki mit hisz, az a fontos, hogy jó ember legyen. Mintha a tetteink függetlenek lennének életfilozófiánktól, vagy éppen a teológiánktól. A naiv köztudat szerint az eretnokség furcsa hiteket valló, viszonylag normális emberek tolerálható közössége, a jog felügyelete alatt. És ha a Krisztus-ábrázolások tilalmát vallók betörnének a múzeumokba és minden ilyen képet tönkretennének? Nem vagyok elfogult. Ha fanatikus vallási téveszmétől vezetve egy szekta azt a célt tűzné ki, hogy a múzeumokban kiállított minden képet és szobrot tönkretegyen, ami az embert mezítelenül ábrázolja, a kulturális rombolás veszedelmes téveszméje akkor is megmutatná, mire képes az aberrált emberi tudat. Ezt ugyanis a humánus ellen irányuló eretnokségnek lehetne elkönyvelni, megidézve a Michelangelo Pietà című gyönyörű márványszobra elleni, világbotrányt keltő merényletet, amely a Szent Péter bazilikában történt meg.

Elmebetegség? A hittételek lerögzítése védelem a hiszékenység és az aberrált hitek ellen. Nem véletlen, hogy tapasztalt és felelős személyek tanácsa fogalmazza meg – „zsinatok” kereteiben – a dogmákat. Ezek a hittételek szembesíthetők az értelemmel és a humánussal. A gonosznak elkötelezett szellemiség viszont mindig szembekerül az értelemmel és a humánussal. Hiányzik belőle a szellem egészsége. Elmebetegség? Nem. Ez tipikusan eszmebetegség.

A teológiától tehát ne azt várjuk, hogy a sátáni szellemiséget tagadásba vegye. Ez ugyanis térben és időben visszatérő emberi tapasztalt. A keresztény teológia feladata az, hogy a kinyilatkoztatás alapján adjon magyarázatot a „gonoszság misztériumára”. S ebben azok az igazi szakértők, akik az emberi bűnökkel és a bűnök következményeivel hivatásszerűen foglalkoznak.

A földi kárhozat megtapasztalása. Camille Claudel

Camille Claudel, Paul Claudelnek, a nagy katolikus költőnek és drámaírónak nővére, aki a hírneves szobrásznak, Rodinnek volt tehetséges asszisztense. TV-adások sorozatban elevenítették meg élete tragédiáját. Mint apja, ő is elszakadt az Egyháztól, Isten tékozló leányaként. Rodin nem veheti feleségül, bár szerelemmel szereti. Már élettársa van s attól fia is. Camille ráébred a valóságra. Elköltözik a mestertől. S csődbe ment élete az ideggyógyintézetbe juttatja, egyfajta földi kárhozatba. Rodin megmintázta a Pokol kapuját. Camille át is ment rajta. Camille Claudel elszakadt a hittől és az Egyháztól, amelyhez testvére, Paul Claudel egész egzisztenciájával visszatálalt, kiteljesítve általa alkotói életformáját is. Íme a bibliai üzenet: „*egyiket fölemelik, a másikat otthagyják*”. Mentő kezek nyúltak feléje, de ő elutasította a feléje nyújtott kezeket s a kegyelem mentőkötelét. Maga döntött.

Camille Claudel vonzóan szép, fiatal francia nő volt a pálya kezdetén. Úri családból. A szobrászatot választotta, és annak nagymesterét: Rodint. Ő volt a bálványa. Szobrásznak lenni, vésővel a női kézben s ebből hírnevet szerezni? Rodin árnyékában? S mindezt a 19. század végének és a 20. század elejének Párizsában? Férfiak között? Hol van még a női egyenjogúság! A túl érzékeny alkatú Camille Istentől elszakadva lassan elveszíti a reményt. Rodint végleg elhagyja, amikor a házasság kilátástalan. Gyermekeket vár tőle, de nem mondja meg neki. Elvetél. A tragédia magja adva van. Elemi erejű ragaszkodás a nagy szobrászhoz, akitől ugyanakkor el kell menekülnie, hogy megtalálja alkotói önmagát. Ki kell szabadulnia Rodin nagyságának szellemi öleléséből, az „asszisztens”, a „modell” és a „szerető” megalázó szerepköréből. A mi Kovács Margitunk terrakotta-remekeivel viszont rátálalt a megfelelő anyagra s vele egy szobrásznő saját útjára, művészi alkotásaiban az anyaságot is megdicsőítve. Csupa sugárzás! Ő az, aki sorsában üdvözülten „*fölvétetett*”.

Camille Claudel – önállósulva – egy kislány kifejező portréjával biztatóan indult. Aztán rászakadt az önkéntes magány. Későbbi szobrai már a reményvesztett, tragikus életérzés nyomasztó létélményéről vallanak. Testvéréhez, Paul Claudelhez ragaszkodott. Őt azonban Amerikába, majd Kínába szólította diplomáciai megbízatása. És jött az ital. Nem mosdott. Összetörte a műveit. Egyre összeférhetlenebb lett. A segítő kezet visszautasította. Lezüllött. Bekövetkezett a lelki összeomlás. Ideggyógyintézetbe került, átlépve a Pokol kapuján. Üres tekintettel nézett ki a rácsokon és írta segélykérő leveleit. Mindhiába.

Van egy szobra, amely remekmű. Térdelő nőt ábrázol, aki reménytelenül nyújtja ki karjait a férfi felé (Rodin). A bálvány felé, aki életének tragédiájában játszott főszerepet, holott nem is tudta, hogy asszisztense és szerelme a gyermekét hordozza. Camille eldobta a hitét. Elveszítette létének alázatát, hogy elfogadja magát nőiségében és művészetében, a saját keretei között, a saját korában, s ne menjen bele egy kilátástalan szerelmi kapcsolatba. A térdelő nő egész lényéből árad a könnyörgés. Mintha tragikus életét sűríténé össze. Mélyről jött alkotás. Remekmű. De ezt is el kellene választani a másik szobortól, attól a férfitől, aki felé kinyújtja karjait. Minek ez a konkretizáló ballaszt? Könnyű műtét volna, de jogtalan. Már nincs is rá szükség.

Camille Claudel fájdalmas sorsa a hit és az alkotás szerves összetartozásának negatív szimbóluma. A poszthumusz hírnevet végül is megkapta. Tragikus életével keltett feltűnést. Azt vitte filmre az utókor. Külön tragédiája, hogy azzal lett emlékezetessé. Nem a szobraival.

Aldous Huxley és a reményvesztett létezés

Ha Camille Claudellel a világban megtapasztalt kárhozátmény egyik megrendítő példáját idézhetjük, úgy Huxleyvel kapcsolatban az a lebírhatalatlan érzése a teológiai vizsgálódásnak, hogy a kárhozott szellemiségnek ő az egyik leghitelesebb földi megjelenítője. Nem a megrögzött gonoszról van szó, csupán arról, hogy megvan benne a magas intelligenciájú rangos

alkotó képessége, aki nem tagadja Istent, de akinek világából teljesen hiányzik a megváltás reménye.

Huxley kivételes intelligenciájú cinikus szellem, aki felduzzasztott Egó-jával önmaga kárhozatában él, de szabadon. Maga ábrázolja önmagát Philip Quarles alakjában úgy, mint „az embertelen, hideg, kutató intelligencia” megtestesítőjét. Ebben közös Goethe Mefisztójával és Madách Luciferével. Átéli a hagyományos értékek összeomlásával kialakuló modern világot, amelyben a megváltást a technika kínálja a hit és a szellemi-erkölcsi értékek romjain. Ő leplezi le viszont prófétai erővel a technikai civilizáció ábrándját. Nem az istenhit, hanem a megváltás hite hiányzik belőle. Nincs benne semmi – romantikus értelemben vett – „sátáni”, mint Stevenson Mr Jekyllének ördögivé átváltozott Mr Hyde-jében. Ez a végletes pszichikai átalakulás írói találmány. Ezzel szemben Huxley a való élet kárhozottja, aki keresi, de nem találja a megváltást. A hűvösen cinikus, semmiben hinni nem tudó, fölényes értelem embere. S ebben érezhetően a kárhozott angyal írói nagykövete, nem a színpadon, hanem az életben, az irodalom kivételesen rangos, a maga korában nagy visszhangot keltő alkotójaként.

A földi kárhozottak sorsa nincs lezárva. Szellemi börtönük nem életfogytiglani. Huxley keresi a kiutat. A „Szép új világban”, talán legismertebb művében fölényesen leszámol a technika megváltó erejébe vetett hit illúziójával. Ebben részben Byron Kainja, részben Madách falansztere jelenti a „kis prófétai” előzetest.

Huxley földi pokolban él s ez nem gátolja meg kitörési kísérleteit. Mivel azonban a bibliai kinyilatkoztatástól elfordult, a keleti filozófiák misztikumában keresi a mentőkötelet, amikor a II. világháború előtt Angliából Amerikába költözik. A háború az ember teremtette pokol rettenetes tapasztalatát kínálja számára. Erőt vesz rajta a teljes pesszimizmus, a „Nincsen remény”, amely a kárhozat alapélménye. Mi ehhez képest Madách pesszimizmusa? Hiszen Huxley víziójában a majomra degradálódott ember jövője rémlik föl (vö. a Majmok bolygóját megidéző film, amely az ő hatását idézi). Amikor pedig „Sziget” címmel utópiát ír, kisejlik víziójából a kárhozat angyalával kötött titkos szövetség, anélkül, hogy erről tudna vagy nyíltan beszélne. Az emberi képességek maximumának kibontakoztatása látszólag humanista célkitűzés ebben az utópiában, csak hogy az emberré-válás próbáját a kábítószer élvezetében jelöli meg, amely annyi fiatalra tett azóta is a földi pokol áldozatává. Ez tipikus példája a „festett mennyországnak”. Az üdvözültek boldogsága helyett azonban ez a „mennyország” a földi pokol csábos kapujának hazug felirata, mint annyi plakát, amely a pódium kurta üdvösségét kínálja a színpad káprázatos fényeitől megtevesztetteknek.

Egy irodalomkritikusa Shakespeare-rel hasonlíttja össze Huxleyt, nem az irodalmi rang tekintetében, hanem a rossz megítélésében. Megállapítása találó: „Shakespeare-nél a gonosz ábrázolása sohasem abból az élményből fakad, hogy az élet végső fokon gonosz és értelmetlen, hogy az ember eleve kárhozatra és pusztulásra ítélt lény”, olvashatjuk Az angol irodalom története c. kötetben (605. o.). Vörösmarty túlemelkedett a „Nincsen remény” nyomasztó léhangulatán. Főlemelkedett a „Lesz még egyszer ünnep a világon” belső megvilágosodásáig. Huxley élete végéig kiút nélkül maradt. Megtette a kísérleteket, de végül – a jelek egyértelműen erre mutatnak – a megváltás hitének elvetésével a földi kárhozat élményének foglya maradt, olyan létforma atmoszférájában, amelyben nincs már semmiféle belső kapaszkodó, amelyet Dante poklának emlékeztető felirata őriz számunkra, teljes teológiai hitelességgel: „Lasciate ogni speranza”, azaz: „Hagyjatok föl minden reménnyel”.

A Sátán megjelenési formái és ábrázolása

Érdekes, hogy a Bibliában a Sátán nem ember alakban jelenik meg, szemben az angyali jelenésekkel. Az ősszülők megkísértésénél a kígyó jelképében találkozunk vele. Szerepel, mint „ordító oroszlán”, amely ragadozó körútjára indul, vagy a szárnyas Sárkány alakját veszi föl. A Jelenések könyvének írója a bukására utalva úgy látja, mint villámot, amely cikázva aláhull és a

fénye kialszik. Jézus megkísértésénél – Lukács 4. fejezetében – nincs kifejezett utalás arra, hogy ember alakban jelent volna meg. Magát a megkísértést is fölfoghatjuk belső vízióknak, hiszen észrevehető a dramatizált forma. Vannak azonban álmok és látomások, amelyekben megjelenik a Sátán. Alakja azonban nehezen kivehető. Inkább a jelenlétét érezzük. Amikor azonban emberi közvetítéssel jelenik meg előttünk, ösztönösen ráérezünk a szálkásan szikár, sötét és szuggesztív tekintetű Csábítóra, akiben már sorssá lett a malícia. Kövér Mefisztót nehezen fogadnánk el a színpadon. Shakespeare deklasszált lovagfigurája, Falstaff sem az.

Az ördögi megszállottság ügyét nem lehet kézlegyintéssel elintézni. Ugyanakkor nincs sem bibliai, sem történelmi fogódzópontunk arra vonatkozóan, hogyan néz ki a Kísértő, ha megjelenik. Találkozunk viszont ördögi lelkületű emberekkel, akik olykor megszállottan próbálják rávenni társukat, hogy a maguk romlott és destruktív céljaiknak megnyerjék. A Gonosz természeténél fogva azt akarja, hogy a maga kárhozott életformájának nyerve meg mindazokat, akiket megkísért. Közmondás, hogy „A hasonló a hasonlóknak örül”, ami számtalan példával igazolható, mint az is, hogy amikor valaki az életben elbukik, másokat is igyekszik magával rántani. Ez a romlottak pszichológiája.

A Sátán földi hasonmásait a különleges beleérzéssel és intuitív képességgel rendelkező alkotók persze avatottabban tudják ábrázolni, megjeleníteni. Rászorulnak azonban a teológia ellenőrzésére, miközben a teológus is tanulhat tőlük, nem is keveset. Például amikor nem személyesen és nem emberi személyek „büntársi” közvetítésével fejt ki hatását, hanem romboló téveszméket sugalmazva.

Nagy írók néztek szembe az ember történelmi útjával, földi rendeltetésével és megkísértésével, egyben pedig a sátáni sugallatokkal, amelyek arra irányulnak, hogy az embert céljától eltérítsék. S hogy egy repülőgép eltérítése milyen tragikus következményekkel járhat, mi már tudjuk. A Sátán nem kényszeríthet senkit fizikai ráhatással. A pszichikai sugallat, ösztönzés az, amire hatalmat kapott, épp az ember próbatételére. Csak nagyon kivételes, amikor személyesen jelenik meg, mint Jézus megkísértésénél. Rendszerint közvetetten fejt ki hatását, például ördögi eszmék következtében. Érdekes volna számításba venni, micsoda szenvedések zúdultak az emberiségre az igazságtól elszakadó, súlyosan destruktív eszmék révén, amilyen például a képrombolás eretneksége. Madách elfogultan ítéli meg az eretnekséget. Hiszen ha a manicheusok tanát követné egy ország, önmagát irtaná ki, azon a címen, hogy gyermeket hozni a világra bűn, mert ezzel szaporítjuk a szenvedést a Földön. David Hume tétele is romboló volna, ha komolyan vennénk és elfogadnánk, hogy az erkölcsi jó a kellemes, a rossz a kellemetlen. Mivel azonban minden nagy alkotás és egy gyermek világra hozása fájdalommal és áldozattal jár, mi lenne a világból, ha mindenki így gondolkodna? A világban ma is pusztító erőt jelentenek a romboló eszmék. Van belőlük bőven. Még a humánumnak is vannak eretnekei. S a közmondás találó: „Gyümölcsöeiről ismerjük meg a fát”.

Vegyük tehát sorra a prométeuszi dráma után Jób könyvét, az Apokalipszis prófétai látomását, s ezután Milton, Goethe és Madách drámáját. Majd kíséreljük meg annak földidézését, hogy mit jelent a sátáni kritika, akár a világgal, akár a történelemmel kapcsolatban, hogy aztán megadjuk a választ a színpad Luciferének vagy Mefisztójának, velük együtt pedig szerzőiknek. Vajon milyennek látják a Kísértő lényét?

3. A sátán a nagyszabású világdrámákban

Prométeusz mitológiai drámája

A görögök a filozófia klasszikus nagyjait adták a világnak. A keresztény gondolkodásnak szintén tanítómesterei a kinyilatkoztatás megértésében. Ők azonban ránk hagyták színpadi drámáik javát is.

A „keresztény teológia” kitágítja az „istentan” jelentését. A megváltás üzenetével, azzal, hogy az Ige „emberré lett”, befogadja az embertant is a teológiába, annak keretében pedig az ember elbukását és fölemelkedését. Olyan „Istenről való beszéd” ez tehát, amely nem annyira Isten „létéről”, mint inkább „velünk-létéről” s így az üdvösség reményéről szól. Mindezt a kinyilatkoztatás fényében, a Biblia tanítása alapján mondja, különös tekintettel az Újszövetségre és benne Jézus Krisztus küldetésére. A katolikus teológia egyebek mellett abban különbözik a többi keresztény-keresztény teológiától, hogy bensőségesebb kapcsolatot tart a filozófiával. A keresztény hitet pedig behatóbban törekszik a tudománnyal összehangolni, persze a különböző korok ismereteinek szintjén. A görög kultúra viszonylatában sokat mondó jelkép, hogy Aquinói Szent Tamásnak Arisztotelész volt a mestere, Danténak pedig Vergilius. Egyes görög filozófusok meglepő megsejtésekkel adnak ösztönzést a keresztény teológiának, hiszen Isten létét legnagyobb gondolkodóikkal ők is felismerték. A megváltás kérdésében mégis inkább a nagy görög drámaírókhoz kell fordulni. Ők tanúsítják, meddig juthat el az ember a jó és a rossz, az üdvösség és kárhozat kérdésében, a Biblia üzenete nélkül. Milyen választ képes adni erre egy magas kultúra, ha istenképe ennyire földhöz tapadt?

Vannak görög drámák, amelyek kifejezetten megmutatják, hogy a mitológiai istenek hite és az emberi lelkiismeret szembekerülhet egymással. Iphigeneia színpadi tragédiájának szívszorító kérdése: miért kell egy ártatlan fiatal leányt akarata ellenére feláldozni az isteneknek? A háború sikere érdekében? Az egészen emberarcúra formált mitológiai „istenek” hite elrettentő következményekkel jár. Például azzal a téveszmével, hogy az „istenek” rosszallják az emberi tudás vívmányait. Olybá veszik, mintha tőlük lopták volna el azt. Ezért aztán nevükben Zeusz főisten megbünteti a „vakmerőket”. Prométeusz alakjában olyan „isten” lázad föl ez ellen, aki az emberek pártjára áll. A „Vagy Isten, vagy az ember” hírhedt tétele a görög mitológiába gyökerezik.

Az ember megváltásának kérdéseit tehát nem annyira a görög filozófiában, inkább a görög drámákban kell keresnünk. Az „angyalok bukásával” kapcsolatban elsősorban Aiszkhülosznak a „Megláncolt Prométeusz” című drámája kapott nagy visszhangot, főleg a „felvilágosodás korától” a marxizmusig, az Istentől elszakadó szekularizált gondolkodást is beleértve. Ezt kell szembesítenünk a Biblia- és nyomában a keresztény teológia ide vonatkozó tanításával, hogy tisztázzuk a pogány görög eszme és a kinyilatkoztatás üzenete közötti alapvető különbséget, elismerve bizonyos hasonlóságokat.

Milyen a drámában Isten és ember viszonya? Egyértelműen ellentétes: Zeusz, vagy Prométeusz? Ez itt a kérdés. A legfőbb ok a fantáziából kinőtt bonyolult hiedelmek mitológiai káosza, a sokistenhit, a politeizmus. Ebből világosan kiderül, hogy a főisten, Zeusz éppen azért kerülhet szembe az emberrel, akinek törekvését Prométeusz képviseli, mert maga is emberformájú. Mert feleségei és gyermekei vannak. Mert az emberek leányaival is viszonyt kezd. Mert a görög türannoszok mintájára formált zsarnok-isten, aki gögösen uralkodik az Olümposz fenséges és elérhetetlen magasából.

Azért kell mindezt fölidézni, mert Milontól Byronig, Goetheig és Madáchig a nagy emberi drámák szerzői nemcsak a Bibliát ismerik, hanem Aiszkhülosz drámáját is. Mivel pedig ez a

dráma mondanivalójában egyszerű, kidolgozásában pedig nagyszerű, lényegesen könnyebb megismerni, mint a Bibliát. Arról nem is szólva, hogy bizonyos politikai törekvések szekerébe jobban befogható. Hiszen Stendhálnál a Pármai kolostor zsarnok hercegével szemben Fabrizio del Dongo lovag vagy az uralma ellen lázadó Palla képlete hasonló fellázadást idéz. A forradalom gondolkodói a prométeuszi lázadás képviselőinek tekintik magukat, és ide nyúlik vissza az újkori ateizmus is. A Prométeusz-drámában a főisten tézisével az ember antitézise kerül szembe. Aiszkhülosz pedig nem találja a szintézist, ellentétben a kinyilatkoztatással, amelyben az örök Isten és a szenvedő, bűnös ember feszültsége föloldódik a megtestesülés által az Isten-Emberben s vele az ember megváltásban. A Biblia tehát megadja a választ a görög mitológia kérdésére az „emberré lett” üzenetével. Persze Zeus is megtette ezt, amikor földi nőket csábított el, a halandók álruhájában. Micsoda különbség!

Miről szól Aiszkhülosz drámája? Zeusz drákói szigorral megbünteti az ellene fellázadó Prométeuszt, aki a főisten zsarnoki uralmával szembe szállva az emberek mellé áll. S miközben Zeusz ellen lázad, egyben megváltó is kíván lenni, mert az istenektől ellopva az embereknek adja a „soktudó tüzet”, vele pedig – mondhatni – a technikai kultúrát, az elemek fölfedezését: „rezt, vasat s ezüstöt és aranyt”, meg a gyógyítást, sőt minden emberi tudást. Ezért éri el őt a rettentő büntetés. Hefajsztosz, a kovácsok istene sajnálja ugyan őt, de Zeusz parancsára kénytelen egy sziklához láncolni, ahol az időjárás viszontagságai mellett a keselyűk még a máját is megtépdesik. Ő azonban gögös öntudattal küldi lázadó szavait az Olümposz főistene felé. Abban bízik, hogy a Végzet Zeusz fölött is úr, és ahogyan a főisten győzedelmeskedett elődein, utána is más isten ülhet majd az égi trónra. Mekkora távolság ez a kinyilatkoztatás Istentől!

A technika általi megváltást valló és a politikai zsarnokság ellen küzdő újkori ember persze Prométeusz mellé áll. S a teológia képviselője is, amikor Josef Fuchs-szal kikel a „parancsoló Isten” képe ellen. Az volna a bűne Prométeusznak, hogy a halhatatlan istenek „tulajdonát” az „egy napig élő” embereknek adta? A kinyilatkoztatás Istene rábízta az emberre a világot, és megváltására „egyszülött Fiát” adja (emberi kifejezés!). Prométeusz altruizmusa megint pozitív vonás, kifejezetten erény, hiszen ő Ókeánosz intelme szerint sokkal jobban törődik másokkal, mint önmagával. S ezt még a jóakarói is helytelenítik:

*„Ne nézd mérték felett az emberek baját,
törődj saját bajoddal”.*

A lázadás bűnéért éri el őt a dráma végén a villámcsapás. Ezért kell végleg alámerülnie a mélybe, az alvilág poklába. Hol ebben az igazságosság? Ott van azonban a makacs gögje, amit többször is fejére olvasnak, de eredménytelenül.

Tulajdonképpen meghökkentő meglátások sejtetik, hogy a Bibliából merítő és a keresztény hagyományt ismerő emberi drámák alkotói sem tudnak szabadulni a Prométeusz-monda hatásától. Elsősorban azzal, hogy ennek nyomán Lucifer, az Isten ellen lázadó szellemi teremtmény lesz, mintha afféle „kis istennek” tartaná magát. Madáchnál még olyan utalás is van róla, hogy „együtt teremtette” a világot Istennel. Ez manicheusi téveszme. A teljes autonómiára törekvő újkori ember azonban kapva kap a zsarnok elleni lázadó hős motívumán, aki a főisten önkényével szemben az ember pártjára áll. Az ateista elégedetten idézi a drámából a prométeuszi vallomást: „minden istent gyűlölök”. A teológus viszont támpontot kap az angyalok bukásának megértéséhez a főhős gögös öntudatában, amelyet Hermész is helytelennek tart, Zeusz küldöttként (mintha egy angyal előképe lenne). Ráolvassa a leláncoltra gögös öntudatának bűnét, amelyért méltán bűnhődik. A gög eredményezi tehát az „elbukást”. Prométeusz erre azzal vág vissza, hogy Zeusz gögjére ő is göggel válaszol. A főisten békítő küldöttjét, Hermészt pedig azzal vádolja meg, hogy az csupán engedelmes „szolga”. Ő viszont elutasítja a szolgaságot és öntelten szemébe vágja Hermésznek:

*„Tiszteld, imádd, hódolj be minden úr előtt,
de én nem tartom többre Zeust a semminél”.*

A drámában Prométeusz szenvedő társra is lel, Ió személyében, aki Éva távoli, mitológiai elődje, s akinek „sorsa a szenvedés”. Őt viszont a főisten felesége, Héra féltékenysége üldözi, mert Zeusz szemet vetett Ióra. Madách ismert jelenetét vételezi elő viszont az üldözött leány, amikor kétségbeesésében le akarja vetni magát a szikláról. A legvégén ér bennünket a váratlan meglepetés. Kérdés: ki lehet az a titokzatos lény, akihez Prométeusz utolsó szavaival fordul? Egy biztos. „Szentséges Anyámnak” nevezi azt a nőt, aki égi fénytől övezve megjelenik előtte. De hiszen ez a Faust befejezéséből a fénybe öltözött Asszony, az „Örök Nőiség” megmentő szimbóluma! Így jelenik meg Mária titkos előképe már Aiszkülosz drámájában, amely azt az üzenetet is tartalmazza, hogy „Édes a lét, ha remény bátorít”. Benne van a megváltás utáni vágy s még az is, amit az istenek kovácsa, Hefaisztosz prófétai szavakkal megfogalmaz:

„ki megmentőd lehetne, nem jött világra még”.

Az isteneszme zűrzavara eredményezi Prométeusz lázadásának felemás értelmezését. Benne van az ember szenvedésének miértje és a megváltás utáni vágy, amire a görög mitológia még nem tud megnyugtató választ adni, csak a kinyilatkoztatás. S benne van a bukásra ítélt góg is, bár ítélete nem igazságos.

Jób könyve és a szenvedés ószövetségi drámája

Prométeusz és az újkor sorsdrámái között mintegy közvetítőként ott van az Ószövetség nagy hatású drámai költeménye, a Jób könyve, amely a teremtett világ és benne az ember szenvedésének lázadó kérdőjelét veti föl, keresve a választ. Külön jelentősége van annak, hogy az összetett párbeszédben döntőbíróként szerepel az Úr és szerepet kap benne a nagy Kísértő, s már Sátán néven. Visszhangja messzire terjed. Ha a Prométeusz-dráma hatással volt Miltonra, Goethére és Madáchra, még inkább elmondható ez Jób drámájáról.

Miről szól Jób könyve? Egyértelműen az emberi szenvedés miértjéről, arról tehát, ami a legtöbb ember számára érthetetlen, ha a Teremtőt úgy emlegetjük, mint „jó Istent”. Még nagyobb nyomatókat kap a kérdés, ha az Ószövetség első szakaszát vesszük figyelembe, amelyben az ember Isten büntetésének tekintette, ha vagyona kárt szenvedett vagy hozzátartozója meghalt. Ha valaki betegségbe esett, azt Isten büntetéseként magyarázták. Ha gazdagságban élhet, az Isten áldásának bizonyossága. Ez még nem az Újszövetség. S hozzájárul a nyomasztó képhez az is, hogy a halál után a Seol árnyékvilágába kerül az ember, ami nem sok jót ígér. Az Ószövetség hitének ebből a kettős szorításából értjük meg jobban a szenvedés drámáját.

Jób könyve voltaképpen nagyszabású példázatot elevenít meg, különböző műfajok felhasználásával. Magja az, hogy az Úr próbára teszi Jób hitét és hűségét, akinek jól megy a sora. Mindene megvan: családja, jószága, nyugalmas élete. A próbatételnél az Úr szólítja a Sátánt mint Kísértőt, hogy tegye próbára Jóbót. Ha a jó sorsban hűséges az Úrhoz, vajon az lesz-e akkor is, ha sorsa rosszra fordul? A próbatétel az Úr és a Sátán párbeszédével indul. Jellemző, hogy a Sátán mint Kísértő már jelen van az Ószövetség hitében, személyében mintegy képviselve a kárhozott angyalokat. Tehát nem a kígyó jelképes formájában. Az is érdekes viszont, hogy nem a „pokolból” jön. Valamiféle közbülső állapotba jutott, amikor kiszakadt az üdvözült angyalok köréből. Ebből is arra lehetne következtetni, hogy a pokol teljes értelmében a végítélet után nyílik majd meg. A Sátán itt a Földhöz rendelt, mint valami hazátlan kóborló keresi az alkalmat az ember megkísértésére. A könnyű préda neki sem érdekes

igazán, mint egy vadásznak vagy éppen Don Juannak. Az is kitűnik, hogy csak az Úr engedélyével kísérhet. Most azonban emberére talál Jóbban, akit mindenki istenfélő, vallásos embernek tart. Az ő hűségét megtörni, és rávenni, hogy káromolja Istent, igazi „kihívás” a Sátán számára. Az Úr tehát mintegy „kezébe adja” Jóbot, megengedi neki, hogy nagyon kemény próbára tegye, csak személyi épségében kell bántatlanul maradnia.

A Sátán él a hatalmával. Természeti csapások pusztítják el Jób szolgáit és hatalmas nyáját. Orkánszerű szélvihar dönti össze a házát, amelyben gyermekei is odavesznek. Jóbot ez sem töri meg. Válasza: „Az Úr adta, az Úr elvette, legyen áldott az ő neve”. Még súlyosabb lesz a próbatétel, amikor elborítják testét a fekélyek. Felesége már megtörik és arra biztatja, hogy átkozza Istent, amiért így bánik vele. Jób keményen rendre utasítja az asszonyt és így válaszol: „Ha a jót elvettük Isten kezéből, el kell fogadnunk a rosszat is.” Messzire visszhangzó, sokat idézett bölcs szavak.

Ekkor azonban megjelenik három barátja: Elifáz, Bildád és Szofár. Az emberi szenvedés nagy drámája pedig voltaképpen ezekben a párbeszédekben bontakozik ki, a szenvedés értelmének keresésében. Mert világosan kiderül, hogy az igazán súlyos szenvedés az értelmetlen szenvedés. S ebben a párbeszédben fokozatosan és sűrítetten nehezedik Jóbra a rettentő megpróbáltatás. Prométeusz legalább tudja, hogy miért sújtotta őt Zeusz haragja. Jób azonban végsőkéig hangoztatja ártatlanságát. Az Ószövetség és minden kor józan embere megérti ugyanis, hogy a bűnért bűnhődés jár. Itt azonban az ártatlanok szenvedése keresi a magyarázatot. S első kísérletre nincs válasz. Mentséget csak a halál kínál. Jób tehát nem Istent, hanem a születését átkozza meg. S kimondja a szentenciát: „jobb a halál, mint a fájdalom”. Csakhogy az Ószövetség hitében a halottra a sötétség és árnyak országa vár, a Seol, amelytől nem remélhető vigasztalás.

A válasz nem várható az Ószövetség hitétől, mert abban Isten büntetésül adja a szenvedést. Csakhogy Jób máris csapdába esett azzal, hogy születését megátkozta, mert akkor már nem ártatlan. S ki meri ártatlannak mondani magát az emberek közül, hacsak nem Isten kivételes irgalmából?

Jób voltaképpen az ember valamennyi szenvedését fölpanaszolja, leginkább azonban az ártatlanok szenvedését. Magát végig ártatlannak jelenti ki az Úr előtt. Amikor a három jó barát megjelenik a színen, hogy megvigasztalja, egyikük sem tud mást mondani, mint amit az Ószövetség hite megőrzött. E szerint: Isten büntetése a szenvedés. Jóbnak kell, hogy valami komoly bűne legyen, ha ilyenre fordult a sorsa. Ha a viharban ledől a ház és Jób gyermekei életüket vesztik, az nem egy természeti csapás következtében, hanem bűnük miatt történt. A globalizáció filozófiája ebben ellaposodott refrén. E szerint mindez azért van, mert Jób családja „rossz helyen volt, rossz időben”. Jézus már világosan megmondja, hogy a vakon született nem bűne miatt szenved a vakaságát s a siloámi torony nem azok bűne miatt dőlt le, akik benne voltak és meghaltak. A világnak megvannak a saját fizikai és biológiai törvényei. Egy lavina természeti okok következménye, nem Isten büntető kezének közvetlen műve. Elifáz, Bildád és Szofár tehát sem Jóbot nem tudja meggyőzni, sem az ártatlanok szenvedésére nem tud választ adni.

A dráma vitájába azonban egy negyedik is bekapcsolódik, Elihu személyében, aki fiatalabb ugyan náluk, mégis a karizmatikus személy bölcsességével szól bele a vitába. Isten Lelkére hivatkozik. S minden arra utal, hogy más szerző illesztette bele szavait a drámába. Olyan, mintha „küldöttként” Isten angyalát képviselné, de mindenképpen „Isten ügyvédje” a drámában, míg a jó barátok inkább csak Jób bűnösségét hangsúlyozzák. Valami igazuk azért nekik is van. Elihu elítéli az Isten elleni „lázadást”, s vele, bár kimondatlanul, az angyalok lázadását is. Kiderül, hogy Istennel nem lehet egyenlő partnerként vitába szállni, holott Jób ezt akarja. A teremtmény kérdezhet, de nem vádolhat. Nem vonhatja Istent felelősségre azért, ami az emberi szabad akarat következménye a világban. Az életben is gyakran elhangzik a tekintélyekkel szemben, hogy „kérdetni lehet”, oktalanul megvádolni nem. S amíg Jób kérdez,

addig nincs probléma. A nagy felismerés, hogy a szenvedés elsődleges értelme az ember próbatétele. Jób szenvedése azonban a dramatizált példázatban szimbolikusan túlterhelt, részben személyében, részben panaszaiiban mintegy summázottan nyer megfogalmazást. Eljön majd, aki magára veszi szenvedéseinket, de nem Jób kifogyhatatlan panaszaiival, hanem a megváltás szándékával: szeretetből és önként. Jób problémája lényegében ugyanaz, mint Madáché: kimarad belőle a megváltás, vagy csupán a perifériára szorul. Jóbnál még nem jött el, Madáchnál már eljött, de mintha nem jött volna el.

Jób drámájának igazi értéke a kérdéseiben van, nem a válaszaiban. A befejezés ugyanis „boldogító véggel” zárul. Jogos a kissé ironikus szóhasználat, mert a próbára tett Jób teljes gyógyulása, a megduplázódott vagyon és a visszakapott család, meg a szép lányai azt jelzik, hogy – az Ószövetség hite szerint – itt a földön kell megkapnia szenvedése méltó jutalmát. Kierkegaardnál is hangsúlya van annak, hogy „visszakapja”. A kérdés az: hogyan? Mert Jób drámájának „megoldása” az emberi élet ismeretében nem meggyőző. S teológiailag sem az. Marad tehát az Ószövetség talán legmegrendítőbb „megoldása”, ami már a Jób könyvében is fölcsillan, de a zsoltárokból kap tágasabb megfogalmazást. Nem értjük a szenvedést, nem értjük a Seol bizonytalan véget ígérő árnyékvilágát, de mindennek ellenére bízunk Istenben, mert mindegyiknél van a végső válasz. Ez is „bízva bízzál”, de olyan, amely Isten nagyságába és irgalmába kapaszkodik bele, akkor is, ha az emberi értelem nem találja a teljes és megnyugtató választ.

Jób voltaképpen túlmegy a kérdezés határain. Ha addig nem volt bűnös, ezek után már nem mondhatja, hogy ártatlan. Bűnbánóan elismeri: tudatlansága az oka, hogy túllépte a teremtmény illetékességét. Mert Isten nagyságát hirdeti a teremtett világ, és őbenne a remény. Őbenne van a végső válasz is. Jób megvallja: amíg csak hallomásból ismerte meg Istent, oktalansága nem oszlott el. Aztán egy meglepő nagy felismerés következik. A teológia szerint: a boldogító „színelátásban” oldódik meg minden. Ennek előzetese a földi életben, ha az ember valamilyen formában részesül az Istennel való találkozás kegyelmében. Valamilyen bensőséges, szellemi látás az, amire Jób célzó: „saját szememmel láttalak”. Ez a megoldás, amely teológiailag is hitelesíthető. Minden más a szenvedés nagy kérdésében csak tapogatózás. „Láttalak”. Istennel a szenvedés megváltásunk szerves része. Próbatétel. Isten nélkül ellenben a teljes reménytelenség és a kétségbeesés. Ez a szakadék széle. Maga a tragédia. Az ember tragédiája.

Jób drámája tehát egyértelműen az ember próbatételét emeli ki a szenvedésben. Ez az ártatlanokra is vonatkozhat. Ők sem vonhatják ki magukat a próbatétel alól. Ő még nem tudhatja a filozófia választát, hogy az emberi közösség különböző formáiban az ártatlanok akár egyetlen tag bűnéért is szenvedni kényszerülnek, különösen ha az a fejük, és különösen, ha annak bűne súlyos, mint a zsarnoki hatalmat gyakorló diktátoroké, uralkodóké. Madách ebben plasztikusan és visszhangot keltően fogalmaz: „Milliók egy miatt”. Hogy az emberi szenvedést Jóbnál is nagyobb mértékkel, nála is ártatlanabbul és mégis a megváltás teljes értelmével, Jézus Krisztus vállalta magára, az már az Újszövetségnek és Isten benne megvalósuló üdvösségi tervének válasza. Jób könyve csak közvetetten utal az angyalok bukására. Azt is mondja, hogy az Isten elleni lázadó megbűnhődik. Megjelenik viszont benne a Sátán, aki Isten engedélyével beavatkozik a drámába, és Istentől engedélyezett szerepet kap az ember megkísértésében.

Shelley és a Prométeusz irodalmi visszhangja

Barátai nevezték angyalnak. Hiszen nem e világból való volt. Mintha földöntúli lény lenne, legalábbis költészetében és eszmevilágban. Alkalmas arra, hogy a lázadó angyalok földi mását lássuk benne, bár talányos a kép. 1792-ben született és harminc évig élt. Shelley a tökéletes idealista, aki a francia forradalom idején és a mechanista fizika világképében élt. Így lett egyszerre a vak szükségszerűség és az emberi szabadság együttes megszállottja. Az örökös lázadó ő, akiben tombol a szellemiség dinamikája, de ez sehogyan sem fér össze azzal, hogy az

ember a gépies anyagvilág vak szükségszerűségeinek drótján rángatott bábu lenne. Idealista lázadó, tele önellentmondásokkal. Jómódú apja kitagadja a házassága miatt. Az egyetemről elbocsátják. Angliából is szellemi száműzöttként menekül el. Feleségét elhagyva egy materialista-anarchista filozófus leányával megszökik Itáliába.

Amiben hasonlít a bukott angyalokhoz, az a kettős, vagy inkább az említett hármas kiűzetés. Amiben nem hasonlít hozzájuk, az ifjúkorának ateizmusa. Egy angyali intelligenciának nem ez a próbatétele. Azt bizonygatja, hogy Istent sem az érzékeinkkel, sem értelmes érvekkel nem lehet elérni. Elfelejtvi viszont hozzátenni, hogy tagadni sem. Materialista apósától, Godwintól átvette a 19. század elejének „tudományos világnézetét”, a mechanikus fizikai világképet, a vak szükségszerűség tanával. Ez azonban az emberi szabadság elemi tagadása s vele a fizikai determinizmus vallása. Mert hit ez is, bár tudásnak nevezi magát. Shelley világnézetét leginkább talán a „túláradó idealizmussal” lehetne érzékeltetni, ami megint esküdt ellensége a materializmusnak. Csupa ellentét. Az irodalomtudós Szerb Antal megjegyzi, hogy „mindenkin segíteni akar s közben sorsokat dúl fel, körülötte a nők öngyilkosok lesznek, a gyermekek meghalnak, a barátok elidegenednek”. S eközben ő verseiben „szeráfi ujjongással” énekel. Furcsa egy angyal: a bukott és a megdicsőült különös keveréke, amilyen csak ezen a Földön lehetséges.

Lázadó alkatának megfelelően nagy hatással van rá Aiszkhülosz Prométeusz-drámája, amelyet aztán tovább visz és sajátos módon fogalmaz át „A láncaitól szabadult Prométeuszban” (Prometheus Unbound, 1820). Benne az ősi zsarnok, Jupiter hatalmát maga a természet dönti meg. Tehát a zsarnok-isten mitológiai képe téveszti meg Shelleyt, nem a Biblia megváltást hozó Istene.

Ami a teológus számára igazán megragadó benne, hogy indulásától ilyen környezeti és szellemi hatások után hogyan jut el a fény végső győzelmének hitéig és vele az Ösegyig. Ez lényegében azt jelenti, hogy rátalált Istenre. Végső célja, amely egyben vágya is: egyesülni az Örökkévaló Egy fényével. S megint kétértelmű a hasonlósága a lázadó angyalokhoz, amikor a teremtő erőt dicsőíti, de a megváltás evangéliumi üzenetére nem talál rá. Jobban mondva: megsejti, de nem ismeri föl igazán. Mert nem Prométeusz, hanem az Evangélium, pontosabban: Pál apostol fogalmazza meg az igazságosság, a szeretet és a béke korszakát, amely teológiailag Isten országának beteljesülése. Az is beleillik a képbe, hogy ennek hírnöke a tavasz. Még a lázadó angyal mondja ki benne, hogy az emberi tudomány előtt nincs már titok, sem a földön, sem az égben. A fény és a sötétség párbajában azonban Shelley a fény mellé áll. S bár ő költői próféciajában nem „új Jeruzsálemet” lát, mint az Apokalipszis írója, hanem az „új Athént”, mégis megszavazza azt a jövőt, amelyben a Nap lehullása után is megőrzi fényét a menny. Mintha mégis a fény ígézetében élő angyal kerekedne felül benne. Hiszen fölismeri a „metafizikai Gonoszt” is, és ellene fordul, amikor azt a – saját lányát is megrontó – Cenci gróf személyében oly visszataszítónak ábrázolja.

Shelley azonban nem filozófus, hanem költő, aki elsősorban áradó zeneiségével hozott újat. Ennek éteri közegében mutatkozik be a szabadság romantikus idealizmusával, a kárhozat és üdvösség között hányódó „kétarcú angyal”. Csodálatos ódát írt a nyugati szélhez, mintha megsejtette volna saját végzetét:

*„Legyek hárfád, mint hárfád a vadon,
hulló lomb vagyok én is, ne kímélj!”*

Hát nem kímélte. 1822 nyarán két társával vitorlázni ment az itáliai tengerre. Váratlanul viharos szél támadt és Shelley, a kétarcú angyal, ott lelte halálát annak a szélnek irgalmatlan irgalmából, amely szaván fogta, s amelyet olyan emlékezetes szépséggel megénekel.

A Sátán a Jelenések könyvében

A teológus találkozik az emberi sorsdrámák íróival, amikor Isten és a Sátán ügyének első számú lelőhelyét, a János apostolnak tulajdonított Apokalipszis üzenetéből kívánja megérteni. Ez a könyv a prófétai látomások műfajába tartozik, és a Krisztus előtti századok ún. „apokaliptikus irodalmának” kánoni, vagyis az Egyház által elfogadott, hitelesített írása, szemben mondjuk az esszénusok hasonló szándékú apokaliptikus szövegeivel. A vizsgálódásunkban szereplő világdrámáknál általában a keretjátékban kap helyet. Miltonnál azonban behatol a drámába és jóval erősebb szerepet kap abban, mint mondjuk Goethénél, vagy Madáchnál. A bibliai források közül azonban ez a kiemelkedő jelentőségű az angyalok és démonok, illetőleg Isten és a Sátán viszonyának kérdésében.

A költő és a drámaíró természetesen „vevő” az erdőtűzhöz hasonló lobogású képekre. A teológus azonban a szimbolikus jelentést hordozó képek áradó zuhatagából az üzenet lényegét kívánja kihalszani, a valóság magvát, ami a Biblia egyéb helyeivel összhangban van, tehát a keresztény hit szerves része. S ebben mellékes a közvetlen vagy közvetett jánosi szerzőség. Ezt eldönteni a bibliamagyarázat dolga. A kérdés az, hogy mi az áradó látomás hiteles tartalma, ami a valóságot érinti meg, akkor is persze, ha az a túlvilági „láthatatlanokra” vonatkozik. A teológia kritikus tekintetével megközelítve, témánkat illetően a következőket lehet kiolvasni a Jelenések könyvéből:

a. Teljesen világos és elvitathatatlan Jób könyvének tanúskodása Isten abszolút Valóságáról és vele mindenek fölött való „uralmáról”. Isten az Örökkévaló. Ő az Alfa és az Ómega, a Kezdet és a Vég. Ő a „Van”. Benne a „hatalom” szó nem hatalmaskodást jelent, és semmiképpen nem zsarnoki uralmat, hanem azt, hogy az Örökkévaló magasan fölülmúl minden földi hatalmat. Talán abban a kontrasztban tűnik ez ki leginkább, ha így fogalmazzuk: Isten abszolút Úr, de nem abszolutisztikus Uralkodó. Az ember viszont – különböző változatokban – abszolutisztikus uralkodó kíván lenni, holott nem Abszolút Úr. A „Trón” ennek csak emberléptékű jelképe. Ő az „uralkodók Ura”. Ez azonban nem ad politikai garanciát mondjuk Savonarolának, hogy az adott történelmi helyzetben, akár a demokrácia legjobb szándékával is, ettől várja pártjának győzelmét. Hiába írja ki az Apokalipsziszből vett híres idézetet a firenzei városháza homlokzatára: „Rex regum et Dominus dominantium”. Isten egyetemes uralma Isten országának eljövételét ülteti reményeinkbe. Egyedül őt illeti meg a teremtmények „hódolata” és „imádása”. Ebbe az energia-sűrített tömondatba minden belefér: „*Övé a dicsőség*”. Ő birtokolja azt, és ő is adja.

b. Nem lehet kétséges az sem, hogy a prófétai látomás műfajának szimbólumaival a „mennyei Jeruzsálem” jelezni kívánja azt a transzcendens létszférát, amit általánosan használt szóval „mennyországnak” nevezünk. Mai megközelítéssel leginkább a tér-idő feletti létszféra „fénybirodalma” ez, amelyben a fizikai energiával szemben a szellemi Energia, minden energia forrása és beteljesülése jelenti a létet. Ez az, amire a fizikus azt mondja: „Azt tudom, hogyan viselkedik a fizikai energia a Világegyetemünkben, de hogy mi az energia maga, azt nem tudom”. A prófétai szavak persze akadoznak. Nem lépnek túl a hasonlatszerűn. A földi Jeruzsálem szíve a templom, de ebben a „mennyei Jeruzsálemben” maga Isten a templom, és vele a „Bárány”. Ezzel máris világossá válik, hogy Istent nem lehet a Báránytól elszakítva imádni, vagyis létében és „hatalmában” elfogadni, ami az angyali próbatételre is vonatkozik. A Teremtőt nem lehet „leválasztani” a Megváltótól. Kezdjük érteni a teremtett szellemi lények próbatételét.

c. Egyértelmű üzenete a prófétai látomásnak, hogy Isten hatalmának, mindenek fölött való fölségének alapja az, hogy ő a mindenség Alkotója (4, 11). Ebben a „Mindenségben” az egész teremtett valóság benne rejlik. Benne van a „mennyei” és az „alvilág”. S amint az előbbi mindig a fényhez kapcsolódik, úgy az utóbbi a sötétséghez. Ezek jelképes szavak, de kifejezők. Az Apokalipszis „tele van” angyalokkal és elejétől végéig jelen van benne a Sátán meg a „bukott

angyalok”. A kérdés csak az, hogy mindez mennyiben „kelléke”, „díszítő eleme” az apokaliptikus irodalomnak. Nem mitologikus betét-e csupán? Nem ugyanolyan szimbólum, mint a „mennyei Jeruzsálem” vagy a „Vadállat”? Ha szimbólum és valamit csupán szimbolikusan ábrázol, akkor viszont azt kérdezhetjük: mi van a szimbólum mögött? S a válasz: valamilyen realitás. Mert szimbóluma a realitásnak van. A kritikus teológiai vizsgálódás sem juthat más következtetésre, mint arra, hogy az „angyali seregek”, a „hét csésze angyala” vagy a hét pecsétet tartó angyal emberi hasonlatokkal jelez valamit, ami valóság. Az „angelosz” küldöttet jelent.

Ha lefosztjuk a látomásban talált szimbólumok külső rétegét, el kell fogadnunk, hogy olyan teremtett lényeket föltételez a Jelenések könyve, „akik” személyek, de nem a mi földi létünk biológiába ágyazott szellemiségével, hanem a jelzett „fénybirodalom” sajátos létformájával. Nem tudhatjuk, van-e például ún. „asztráltestük”. Biztosan nem „árnyéklények”. Mai megközelítéssel leginkább a szellemi létforma „törvényeivel” megközelíthető „energialények”, „akik” az isteni akarat küldöttjei. Érdekes, ahogyan kirajzolódik előttünk a Sátán „alakja”, pontosabban: lénye. Találó, sokat sejtető nevet is kap: „a mélység Angyala”. Tehát a szóhasználatban eltekinthetünk az éles teológiai megkülönböztetéstől, miszerint az angyal ebben a létszférában az, aki megállta a próbát. Szerepel azonban a Sátán „Gonoszlélek” néven is. Többször találunk utalást továbbá a „sátánimádásra”, aminek persze lehet közvetett formája is. A Sátán egész jelenléte olyan az Apokalipszisben, hogy semmiképpen nem „mitológiai betét”. A teológus, ha hitelesnek fogadja el, nem tagadhatja, hogy valamilyen jelenlétre képes valóságra utal. Más kérdés, hogy az adott műfaj keretében a szerző hogyan írja le vagy jellemzi. A Sátán valóság, a „mélység angyalaival” együtt. Az sem lehet vitatható, hogy az Angyal és a Sátán szemben álló realitások, ellentétes akaratú szellemi lények.

d. A kérdés most már az: hogyan jött létre a Sátán, ha – egyszerűség kedvéért – a hozzá hasonlókat az ő személyébe foglaljuk? A Biblia ugyanis a teremtéssel kapcsolatban világosan utal arra, ami alaptétel a teológiában, hogy mindaz, amit – és akit – Isten teremtett, jó. Akkor is az, ha állatról lévén szó, külsejében nem vonzó, vagy éppen ragadozó. Mint létező, jó. Isten nem is teremthet önmagában-való rosszat. Ezt Szent Ágoston már megfejtette, még kevésbé személyes lényt, aki maga a Gonosz. Ahhoz ugyanis személyes akaratú hozzájárulás kell. Tehát a Sátán nem „volt”, hanem azzá „vált”. Fontos fogalma a filozófiának, hogy „válk valamivé”. Aquinói Szent Tamás fogalmaival: a Sátán nem „létében”, hanem „cselekvésében” vált azzá, aki. S a „válk valamivé, valakivé” a teremtett szellemi lényeknél nem biológiai fejlődésre utal, hanem valami olyanra, ami az etikai döntéshez hasonlítható. Etikai döntéssel válhatunk jó, vagy rossz emberré, fokozva: akár gonosszá is. Hogyan lett a jó szellemi teremtményből rossz, sőt gonosz, ennek szimbolikus leírását találjuk meg a Jelenések könyve 12. fejezetében. Ez egyértelműen arra utal, hogy ők sem kerülhették el a próbatételt.

e. Az hogy „Mihály legyőzi a Sárkányt”, egyértelműen jelzi: a szerző mitologikus stílusban mond el valamit, ami nem mitológia. Ilyenre számos példa található az emberi beszédben. Ennek vizsgálata a hívő, de a „mit higgyek belőle?” kérdését kritikusan feltevő teológus feladata. Ő képes választ adni a költő-drámaírónak, például Miltonnak. Egy mennyei harc bontakozik ki előttünk, amelyben Isten hűséges angyalai Michael vezérletével győzedelmeskednek a Sátán angyalai fölött, akik mintha a mennyei Jeruzsálem falairól zuhannának le. Az egyszerű hívő beszédmódjában a Sátán úgy szerepel, mint „letaszított”, míg Ádám és Éva a „kitaszított”. Alázatra intően emberi cselekvésformába öltöztetett, képzeletünkkel megfogalmazott, vagyis antropomorfizált a drámai jelenet. Belőle semmi más nem állapítható meg, mint az, ami a dráma lényegét jelenti: az akaratok ütközése, és a „fönről” „letaszított”, de nem térbeli formában, hanem a rangjavesztett értelemében.

Csakhogy ebben nincs benne a miért. A „harc”, vagyis az akaratok szembenállása már valami előzetes döntés következménye. Erre lennénk kíváncsiak. Ez azonban csak az összképből olvasható ki. A „Magasságbeli” közvetlen fényébe csak az kerülhet minden

értelmes teremtmény közül, aki egész lényével kimondja Istenre, mint az „uralkodók Urára”, az „igen”-t, vagy más szóval az „Ámen”-t. A teljes teremtmény teljes „igen”-je ez. A válasz szinte átítatja a Jelenések könyvét. Semmi kétséget nem hagy. Ez is emberi fogalmazás persze, de filozófiai igénnyel, nem pedig a mitológia köntösében. Hangsúlyos a könyvben a Jézus melletti tanúskodás, aki „a Bárány”. Sorozatban jön elő a próbatétel, bár az elsősorban az emberekre vonatkozik, mégpedig úgy, hogy abban már a Sátán a próbatétel „intézője”. Ő már átesett a próbán.

Mi lehet tehát elbukásának teológiailag kikövetkeztethető oka? Közvetlenül az angyali és a sátáni akarat szellemi ütközete előtt jelenik meg a fejezet elején a Napba öltözött Asszony, aki „fiút szül”, s az kormányozza majd a nemzeteket. A Sátán pedig „Sárkánykigyó” formában „haragra lobban az Asszony ellen”. Nem kétséges, hogy a „fiú” maga „a” Fiú, a mennyei Atya viszonylatában. Ehhez kapcsolva hangsúlyosan említi a szöveg Isten parancsát és azt, hogy Jézus mellé kell állni. Az Asszony, Mária és a Sátán drámaian ellenséges viszonya arra enged következtetni, hogy a szellemi teremtmények próbatételében a megtestesült Ige, a Fiú édesanyjával, a Napba öltözött Asszonnal együtt szerepelhetett. A középkori teológus jó nyomon járt. Abból következik a későbbi föloldhatatlan ellenséges viszony, amelynek jelszava a „*Távozz tőlem, Sátán*”. Valószínűségi következtetés ez, de a legjobban megokolható. S nem szabad elfelejteni, hogy a történelem-tudományban is mennyi a valószínűség alapján elfogadott. Az sem mellékes, hogy Prométeusznál és Goethénél is ott van a fénybe borult Asszony. A szellemi teremtmények próbatételére kétségtelenül ez a kép az, ami a teológia kritikus vizsgálata előtt leginkább elfogadható.

f. A Sátán „létrejött”, a Fényhordozó „elsötétedése” így meggyőző magyarázatot kap. Érdekes, hogy mintha a prófétai képben is a „földre hullna le” s bukottan a földi történelemhez kötődne. Úgy tűnik, mintha a végleges pokol még nem volna meg. A Sátán tehát mintegy engedélyt kap arra, hogy szolgálatot tegyen az Úrnak az ember megkísértésénél. Az emberi történelem nagy drámája bontakozik ki a prófétai látomásban. Nem színpadri dráma ez a műfaját tekintve, de vannak benne drámai párbeszéddek és sok benne a harc, a természeti katasztrófa és főleg az igazak és a gonoszok ellentéte. Akaratok ütközése nélkül nincs igazi dráma. A „hű és igaz tanú” pedig maga az Ámen „kimondása”, mint Isten angyalainak igentmondásában.

A teremtett szellemi lények próbatételében kulcsfontosságú, hogy Isten dicsőítése elválaszthatatlan a Megváltó személyétől: „*Üdv Istenünknek, aki a trónon ül, és a Báránynak!*” (7, 10). Ez mondja ki a lényegét. A következtetés egy irányba mutat: „*A trónon ülőnek és a Báránynak áldás, tisztelet, dicsőség és hatalom örökkön-örökké.*” (5, 13). Ehhez nem kell kommentár. A próbatétel nem a „trónon ülőnek”, hanem a Báránynak imádása. Vegyük hozzá még a Napba öltözött Asszonyt, és akkor megkaphatjuk a szellemi teremtmények próbatételének lényegét. Legtömörebben fogalmazva a bukás okát: „*A Trónon Ülőnek igen, a Báránynak nem!*” Más szóval: „Istennek még szolgálnék, embernek nem”. Az Istenembernek sem, Máriának pedig végképp nem. Mellesleg szólva számos olyan volt-keresztény van a világban, aki lényegében ugyanezt vallja: „Istent még én is hiszem” – mondta egy értelmiségi. A házasságkötés szertartásának „boldogító igenje” ismert. Itt a teremtmény „üdvözítő igenje” a tét, vagy annak megtagadása, messzire nyúló következményeivel együtt. Mert a próbatétel válaszának jelentősége, „súly”, következményeiben mutatkozik meg.

Milton Sátánja

John Milton a 17. század nagy angol költője. A világirodalom leginkább az „Elveszett Paradicsom” című drámai költeményét értékeli, bár viszonylag kevesen olvasták. (1667). A teológiai kritika szemszögéből nézve azonban csak bizonyos vonatkozásban lehet hitelesnek elismerni benne a Sátán ábrázolását, amelyben a pszichológiai elemekre külön érdemes

felfigyelni. Milton nagy költő, de nem igazán meggyőző teológus. Akkor sem az, ha papnak készült és – adott lehetőségein belül – ismerte a teológiát. A Bibliát mindenképpen.

Az Elveszett Paradicsom költő-drámaírója személyes hittel vallja a Teremtő Istent s a világgal meg az emberrel együtt a szellemi lények teremtését is. Elfogadja a Bibliából a lázadó angyalokra vonatkozó üzenetet. A Biblia ismeretével azonban ötvözi a humanista kultúrát és saját társadalmi-politikai élettapasztalatát. A világ Isten teremtménye, Ádám és Éva az örök férfi és nő örömeivel, bűneivel, sorsával, rendeltetésével kapcsolódik a történelemben, amelyet művében a Sátán sugallatai befolyásolnak. A történelem végső alakulásának optimizmusát az a remény élteti, hogy a végén Isten országa fog diadalmaskodni, Krisztus által. Benne eljön az igazságosság és béke országa. Küldöttje, Mihály arkangyal az igazi boldogságra hívja az Ádámokban és Évákban megszemélyesült embert Krisztus végleg megtöri a Sátán hatalmát a világban. Jellemző azonban, hogy a győzelmes Megváltót Milton harcos hadvezérként ábrázolja, saját korába átültetve az Apokalipszis képi ábrázolását.

Mi ennek történelmi háttere? Milton Cromwell Angliájának időszakában éli át az 1642-es polgárháborút. Protestáns ugyan, de a presbiterianusokkal szemben az ember lelkiismereti szabadságát védelmezi, nagyon határozottan, a predestináció protestáns értelmezését pedig a szabad akarat nevében elutasítja. A polgári demokrácia híve, de Cromwell, akit kezdetben magasztal, nem váltotta be reményeit. Anglia kormányzójává nyilvánította magát és diktátorként lépett fel. Véres kézzel irtotta a fegyvertelen királpártiakat, az írországi katolikusokat s vert le egy széles körű népi lázadást. A költőnek csalódnia kell élete nagy álmában: a szabad köztársaság megvalósulásában.

Az emigráns II. Károly visszatérése után egy ideig bujdosik, amíg ki nem hirdetik az amnesztiát. Fő művét azonban már megvakulva írja. Ezt örökíti meg Munkácsi Mihály nevezetes festménye. Az Elveszett Paradicsom alapélménye az elveszett társadalmi remény. Minden nagy író rejtett utópiát melenget. Nála Isten országának bibliai képe szembesül a történelmi realitás fájdalmas tapasztalatával. A távoli múltból Dante Poklának hatása inspirálja, a későbbi jövőben pedig Madách lesz majd eszmei tanítványa, Az ember tragédiájával. Jellemzője, hogy nála a teológia mennyire összevegyül a politikával.

Az „elveszett Paradicsom” azt jelenti, hogy a világ Édenkertjét az emberi bűnök és a Sátán sugallatai megrontják. A „kiűzetés” tehát mintegy megismétlődik a történelemben, az emberi lázadás kétélű tapasztalatával. A Biblia üzenete azonban a sátáni sugallat túlvilági hátterét is jelzi. A Sátán alakja úgy jelenik meg Miltonnál, mint a lázadó angyalok generálisa. Krisztus viszont harcos vezérként az angyali seregek élére áll. S ebben már megmutatkozik a költő-drámaíró alapvető teológiai eltávolodása az angol polgárháború tapasztalatainak hatására. A lázadó angyalok bukásának bibliai utalásait ugyanis a politikai értelmezés szolgálatába állítja.

Az irodalomtörténet írója számára ez pozitívum. A teológus azonban jogos kritikára kényszerül. Annál is inkább, mert az angyalok lázadásának illetően értelmezése a későbbiekben oda vezet, hogy a Sátán pozitív hőssé válik, a politikai forradalmak szellemi inspirálójává. Személyében a világ befogadja és megdicsőíti azt, akit Isten száműzött és a pokolra vetett. Így – egyes írók szemében – a Sátán válik a Biblia Prométeuszává, Isten abszolút uralmának nagy ellenlábasává, aki maga „a” Lázadó. S ebben akaratlanul Milton is ludas, mert mint William Blake megjegyzi: „az Ördög pártján áll, bár maga nem is tudta”. A nagyszabású és költőileg magas szintű mű teológiai alapproblémája az, hogy benne „Az angyalok lázadása teljesen politikai és katonai jellegű, s a zsarnoknak tekintett égi hatalom megdöntésére irányul”, mondja Szenczi Miklós. Hasonló irodalomkritikai minősítést kap a 20. században például a katolikus Graham Green. Őt is gyanúba fogták, hogy úgy ír, mintha az Ördög pártján állna. Döntő jelentőségű felismerés hiánya okozza egyes írók elbizonytalanodását. Visszatérően ismétljük: a Sátán nem a szolgaságot tagadta meg, hanem a szolgálatot.

Egy másik súlyos félreértés, amikor Isten akaratát az emberi akarat ellenségének tekintjük a „parancsoló Isten” képével. Isten akarata azonban a teológia tanítása szerint „üdvözítő akarat”,

vagyis az ember igazi javát szándékoló akarat. Ha tehát az ember tudatosan szembeszegül vele és ezt még életfilozófiájává is teszi, akkor Ádám bűnébe esik, azzal, hogy saját ízlése szerint dönti el, mi a jó és mi a rossz. Ha ezt – Nietzsche módjára – a teljes autonómia igényével teszi, akkor a következmények az emberi közösség vonatkozásában mérhetőek le és abban mutatják meg a vállalkozás képtelenségét. Mert ha mindenki ezt tenné, mi lenne a világgal, amit így próbálnak megváltani. A totális önzés lenne úrrá, mert az egyik ember teljes autonómiája ütköznék a másik ember teljes autonómiájával. Hová jutna így a világ?

Milton Sátánja az Elveszett Paradicsom első részében még „hősi lázadónak” mutatkozik (Cromwell volna a modellje?). A későbbiekben azonban átalakul, s lesz az álnokság meg a hazugság sugalmazója, pártütő angyalaival együtt. Szenczi Miklós jól látja, hogy a teológusok elvont fogalmi kategóriáival szemben Milton Sátánjának többlete az, hogy dinamikus szellemiségű lény, sajátosan megrajzolt egyéni pszichológiával. Az Istennel szemben bukásra ítélt prométeuszi lázadás megszemélyesítője, bibliai háttérrel, aki a meghasonlott ember lelki élményeit is tükrözi. S ebben a teológus tanulhat a költő–drámaírótól, kiigazítva mindazt, ami kiigazításra szorul. A Sátán gyöttrődését hitelesen ábrázolja, zseniálisan ráérezve arra, hogy a népies képzelet és a dantei pokol lángjai külső, fizikai képpel kívánják érzékeltetni, ami valójában lelki tapasztalat. A pokol a lélekben van. S ennek jelentősége az, hogy bár emberi élményekből merít, túlmutat az emberin. Az Isten akaratára ellen lázadó szellemi magatartás drámai bemutatásával a kárhozat lelkiállapotának titkait fesheti. Ilyen mondatai vannak:

*„...Magam vagyok a Pokol!...
Gyötrelmeimhez képest a Pokol
Mennynek dereng”.*

Milton elismeri, hogy a teremtmények rendeltetése a próbatétel árán szerzett üdvösség. Azt elveszítve a Sátánnak a „belső üresség” kínját kell átélnie s mint Danténál: a remény elvesztését. Ezek a lángok belülről égetnek, mint a végső célját és vele léte értelmét elvesztő embernél. S megrendítő lelki tapasztalatok hitelesítik, hogy a dantei Pokol fizikai gyötrelmeivel szemben a kárhozat belső tapasztalata a hiteles. A szellemi létélmény tehát összeköti az angyalokat – a bukott angyalokat is – az emberi próbatétellel. Mibe kapaszkodhat az élet értelmével a reményt is elvesztő fuldokló? A teológia és a lélektan megint egymásra talál a mondatban, amit az élet számtalanszor igazol. Ez az ún. „alapvető szándék”, amely ilyen vallomásba is torkollhat:

„Rossz, légy te üdvöm”.

Nincs szükség arra, hogy az Elveszett Paradicsomot részleteiben ismerjük. A fölvezetése világos Milton nagy érdeme, de egyben teológiai eltávolodása is a bukott angyalok kérdésében. A Sátán s vele a bukott angyalok pszichológiai megközelítése egyes vonásaiban elvitathatatlan értékű költői és teológiai meglátásokat tartalmaz. Az avatott teológus meggyőző értelmezése szerint azonban a pártütő szellemi teremtmények, élükön Luciferrel, nem Isten abszolút uralma ellen lázadnak fel a próbatételben, hanem épp annak a megtestesült Igének istenemeri valósága ellen, aki megdicsőült emberségében is az angyalok fölé, az Atya „jobbára” kerül, mint uralmának társa. A szellemi teremtmény belső vízióban szembesül a Megtestesült Igével, akit feltehetően keresztrefeszített szenvedőként is szemlélhet a próbatétel belső víziójában, s aki előtt mégis meg kell hajolnia, Pál apostol képletes szavaival: térdet kell hajtania. Az Igében „az önfeláldozó isteni szeretet” ölt testet a világ megváltására.

A megváltás módja azonban még az emberi megértést is próbára teszi. Milton pártütő és elbukott főangyala göggyében ez ellen lázad, nem Isten uralma ellen, amely abszolút, de nem abszolutisztikus! Annyira nem, hogy a világ és az ember üdvösségét akarja. A Sátán nem Isten,

hanem a Megváltó ellenlábas. A nagy dráma végkifejlete is ide vezet. Milton Krisztus Király győzelmétől várja, hogy az igazságosság és a szeretet országával a földi zsarnokságtól megszabadítsa a világot. Nem a teremtő Isten elfogadása a próbatétel, hanem a megváltás módjának elfogadása. Ebben az összefüggésben értjük meg igazán Jézus megkísértésének szerepét a teológiai öszképben. A teremtmény rossz döntésének tragikuma tehát abban van, hogy Isten üdvözítő akarata ellen lázadva voltaképpen saját üdvösségét árulja el s lép át a kárhozatba.

A próbatétel félreértéséből következik aztán a későbbi elvetélt koncepció: a lázadó Sátán megdicsőülése, akivel szemben a megváltó isteni akaratot elfogadó, üdvözült angyalok egyes írók szemében a meghunyászkodó szolgáltság radikálisan hamis képzeteket keltik. Nagy hatású felismerése azonban a teológiai gondolkodásnak, hogy „A szolgálatban nincsen semmi szolgálai”. A szolgálat vállalása fölemel, a szervilis magatartás lealacsonyít. Michael az üdvözült angyalok képviselőjében ezt a nevet viseli: „Kicsoda olyan, mint az Isten?” Nevében hordozza tehát a próbatételre adott igenlő válaszát. Ez a válasz azonban többet mond a névben, mint ami közvetlenül kiolvasható belőle. Mert nem csupán a Mindenható Istenre vonatkozik, hanem annak üdvözítő akarata is: a megváltás mikéntjére. Michael igent-mondása, „Ámen”-je tehát a megváltó Igére kimondott igent is magába foglalja, úgy, ahogyan azt a Jelenések könyve jelképesen érzékelteti. Abban ugyanis – bár emberi vonásokat hordoz a kép – az Atya dicsősége összekapcsolódik a Fiúéval (a Szentlélekben) s mindez az üdvözült angyalok körében. A teológia öszképe a kinyilatkoztatás bibliai alapjain tehát hibátlan. Belső logikája kikezdhethetetlen. Ezt el kell ismernie annak is, aki egy filozófus, egy költő vagy egy irodalomkritikus magasabb intelligenciájával és tágasabb látókörével ítél, még akkor is, ha a Biblia erre vonatkozó üzenetét csupán mítosznak tekintené.

Szembetűnő jele ennek a belső következetességnek, hogy a megtestesülés terve, amit a teremtett szellemi valók lázadásának képviselőjében a Sátán megtagadott, megvalósulásában is kihívja a szembefordulást. A Sátán is következetes. Ennek perdöntő jele – ismételjük –, amikor Jézust megkísérli. S bár az evangéliumi jelenet dramatizált, az mégis kiolvasható belőle, hogy a Sátán tudja, mivel kell megkísértenie a prófétát, illetőleg a prófétánál is nagyobbat: Jézust. Egyébként a teológiai értelmezésben a „pokol” a végítélet után lesz a kárhozat végleges állapotává. A történelem jelen folyamatában ez még nem feltételezhető. Átmeneti állapotról van szó, amelyben az öszkép egészében válik igazán érthetővé, hogy a Sátánnak és szellemi hatóerejének van bizonyos „Földhöz-kötöttsége”. Ki miben vétkezik, azzal bűnhődik. Aki nem teljesíti a szolgálatát az „udvarnál” vagy a minisztériumban, azt büntetésből alacsonyabb rendű szolgálatra rendelik. Ez a Sátán számára a földi történelem. Hatalmat kap Istentől, hogy sugalmazó legyen, mintegy az angyali sugallatok ellenpontozására. Így hiteles az ember próbatétele. Esendőségünk jele viszont, hogy egy színműben hatásosabb lehet a negatív szereplő, mint a pozitív hős.

A teológiai értelmezéshez egészen mai ügyet is hozzákapcsolhatunk. A Jézus Krisztus utolsó megkísértése c. film, Magdolnával és az érzékiséggel, tökéletes melléfogás. Olyan film, amely lehet más tekintetben értékes, ebben téved. Ezért, ha a film írója és rendezője jogi kérdések felmerülése esetén természetesnek tartja, hogy jogi szakértőt kérjen fel, repülő-katasztrófát bemutatva pedig repülő-technikust, akkor teológiai kérdésekben avatott teológus-szakértőt kellene felkérnie. A Sátán van olyan okos, hogy az érzéki vágyakat kihagyja Jézus megkísértésénél. A próféták igazi kísértése az, hogy szavukra odafigyeljenek az emberek. Jézus mindig a bűneiből akarja fölemelni azokat az asszonyokat, akikhez odafordult: a samariai asszonyt vagy a megkövezéstől fölmentett házasságtörő nőt. Magdolnát is a bűneiből emeli föl, nem pedig csábítja. S a megtérő bűnös asszony alázatára jellemző, hogy Jézus lábát csókolja meg. Csak egy aberrált színpadi szerző agyalhatta ki, hogy a színpadon Szalóme megcsókolja Keresztelő Szent János levágott véres fején az áldozat száját.

Az Evangéliumban az olvasható, hogy épp egy ördögtől megszállott személy kiáltja a Názáreti Mesterre: „Te vagy az Isten Szentje”. Még a Sátán sem tudhat biztosan Jézus mivoltát illetően mindent, de ezt gyanítja. Az ellentétek taszítják egymást. Közmondás lett, hogy „Fél, mint az ördög a szenteltvíztől”. Ebben a találkozásban azonban sokkal többről van szó: magáról „Isten Szentjéről”, az isteni terv realizálójáról, arról tehát, aki miatt a Sátán mint a bukott angyalok vezére, elveszítette az üdvösséget, aki miatt kárhozott teremtménnyé vált. Tehát mindent bevet ellene. Jézus megkísértésével kapcsolatban pedig egészen megdöbbentő, hogy ugyanazokkal a szavakkal utasítja el Pétert, mint a nagy Kísértőt: „Távozz tőlem, Sátán”. Mindkettő – a maga módján – el akarja őt téríteni küldetésétől, igaz Péter csupán naiv jó szándékkal próbálkozik, mégis kemény az elutasítás Jézus részéről.

Világossá lesz tehát a döntő jelentőségű eltávolodás: a teológia Sátánja nem kaphat gloriolát. Nem dicsőülhet meg. Másfelől: inkább a megváltás kritikusa ő, mint a teremtése. Úgy tagadja meg a teremtmény alázatát, hogy nem Isten trónját akarja elfoglalni – akkor ugyanis intelligencia-hányadosának mutatója csúszna le –, hanem a megváltásra és annak módjára vonatkozó isteni akaratot tartja elfogadhatatlannak. A teremtett szellem sokkal okosabb annál, semhogy Nietzschével ilyeneket mondjon (emberileg szólva): „Ha Isten volna, hogyan viselhetném el, hogy nem én vagyok az”. Ez ugyanis nem a magas fokú intelligencia nyilatkozata, hanem a paranoid elmezavar nyilvánvaló jele. Egészen más, ha az isteni szándék próbatételéről van szó. Ebben Lucifer, mint a szellemi teremtmények égi szférájának fényhozó „Hajnalcsillaga” úgy lesz Sátánná, a Sötétség „angyalává”, hogy teremtett létformáját elfogadja, de annak rangfokozatát veszélyeztetettnek véli. Ezt már Suarez, a középkori teológus feltételezte, amikor a tagadás okát kereste. Válasza körülbelül ebben a kijelentési formában realizálható: Isten igen, Krisztus nem! Mária pedig még kevésbé! A létrendi rang hiábavaló tiltakozása ez az üdvösség rangja ellen, amely a kegyelem misztériuma.

Bőven vannak a világban, akik ilyen választ adnak: a teremtésre igen, a megváltásra nem. A teológus mégis sokat köszönhet Miltonnak, mert olykor a nagy visszhangot keltő téves megítélések vezetnek el a rejtett üzenet mélyebb megértéséig, a teremtett szellemi lények próbatételét illetően is, hiszen „angyalokról” és „bukott angyalokról” logikusan csak a próbatételt követően lehet beszélni.

Milton forradalmár tanítványa: Carducci

Giosuè Carducci 1860-tól lett a bolognai egyetem retorika-tanára. Az olasz szabadságmozgalmak idején a francia forradalom elszánt híve. A királyság ellenében köztársaságpárti és ateista. Mint ünnepeelt költő nevezetes verseskötetével – *Odi barbare* – szakít a romantikával s a vergiliusi, horatiusi klasszikus hagyomány felé fordul. Az irodalomtudós Szerb Antal szerint „Erősen retorikus költő”, aki állandóan „ünnepel és dicsőít”. A Sátánhoz írt költemény is a lázadás forradalmi szimbólumának dicsőítő himnusza. A prométeuszi és miltoni kép Shelley által még jellemzőbben eltávolodott a hiteles teológiai értelmezéstől. A fiatal Carduccinál pedig kifejezetten a forradalom politikai szimbóluma lett. Ez a Sátán-kép már nem a csábításban tapasztalt kísértő típusa, hanem azé a nagy szellemi lázadóé, aki birtokolja „Az Értelem bosszúálló erejét”. A Sátánhoz írt himnuszt (*Inno a Satana*, 1863) egy huszonhét éves fiatal költő írta, a felforrósodott politika, a materializmus és ateizmus szellemi légkörében. A Sátán szimbólumában egyesítve látja az anyagot és a szellemet, az értelmet és az érzékeket. A költői látomásban az égből lehulló angyalok mintegy materializálódnak. A Sátán az, aki szembe mer szállni Istennel, megvilágosítva villámával a lázadó emberi értelmet. A Sátán sugalmazza a forradalmat, amely megremegetti a főpapi mitrákat és a királyok koronáját. Arra szólítja föl a Sátánt, hogy a köztársaságpárti Savonarola öltözetében küzdjön és prédikáljon a világban, megszabadítva láncaitól az emberi értelmet.

„Üdvözlégy, Sátán,
üdv, erőt adó,
értelem fénye,
győztes Lázadó”.

„Salute, o Satana,
O rebellione,
O forza vindice
Della ragione”.

Érdeemes összehasonlítani Baudelaire Sátán-képével Carducciét, hiszen ugyanazon időben éltek, a 19. század második felében. A nagy hatású francia költő képzeletében „a Sátán dirigál”. Az Előhang c. versben ő rángatja a szenvedélyek fonálával bábjaikat s megrontó álmokat bocsát a költőre. Az Áldás címűben ő kíséri a látomások által gyötört földi vándort, a költőt, aki „fényes trónt lát az égen”. Ott van az Úr, „szent légiója” körében, aki az üdvösség „örök ünnepére” hívja meg a költőt. A Sátán litániája című vers csinált esztétizálás, bár a befejező ima, amelyben dicsőíti a Sátánt, látszólag rokon Carduccival. Igazában azonban teljes ellentéte is, hiszen a Sötétség Fejedelme itt nem a forradalmi tettek ösztönzője, hanem az a kárhozott, aki „örökre csöndben álmodik” a Pokol mélyében. Tehát a Bibliától független kiszolgáltatottja a költői ihlet szeszélyes játékának. A sötétség ártatlan számkivetettje. Személyének ezért nincs értékelhető teológiai üzenete.

A Sátán Carduccinál is glóriába öltözik, és ebben nem a Bibliából veszi a mintát, hanem főként Aiszkhülosztól és Miltontól. Persze ő sem marad meg az „Inno a Satana” eszméjénél. A testvérharcot és gyűlöletet szító nemzeti mozgalom árán megszületik az egységes Itália s Garibaldiék után a királyság államformája újra megszilárdul. A tapasztalt és korban bölcsebbé lett, Nobel-díjas Carducci már az olasz nép egészével kívánt egyesülni. Élete befejező szakaszában olyan jelmondatot fogalmaz meg magának és népének, amely jelzi, hogy mennyire eltávolodott fiatalabb kora szellemi lázadásától. Ez a jelmondat ugyanis sehogyan sem egyeztethető össze Lucifer-Mefisztó szellemi alkatával és kísértő sugallataival, mert így hangzik:

„Mi túlságosan sokat gyűlöltünk és szenvedtünk:
Szeressetek!
A világ szép és szent a jövőre”.

Az Ördög ügyvédje. Milton hatása egy amerikai filmben

Sikeresebb film „Az Ördög ügyvédje”, amely újra meg újra műsora kerül a televízióban, mint a jó filmek általában. Egyik hallgatóm őszintén elmondta, hogy mégis mennyire megzavarta őt, amikor még a filmszínházakban játszották. Most én is megnéztem. Valójában merészen izgalmas kísérlet, hiszen Milton híres műve, az „Elveszett Paradicsom” hatására viszi filmre a Sátánt, emberi alakban, bár áttételesen. Ezt a filmbeli Kísértő neve is elárulja: John Milton. A cím pedig a szentté avatási percek ellenérveket felhozó opponensére utal, akit ezért szellemesen „az ördög ügyvédjének” nevezték el.

Szuggesztív erejű film. A tudatos gonoszság akaratának példázata. Egy – bennünket is elérő – mai megkísértésről szól. Vidéki városban él a feltűnően tehetséges fiatal ügyvéd, aki épp egy leányövédeként szexuálisan zaklató, elvetemült tanárt ment föl, most még jóhiszeműen. Ekkor hívja meg őt New Yorkba a szuper-magánhatalommal rendelkező John Milton, a Sátán földi mása, a nagy Kísértő. Amit ígér, az káprázatos. A fiatal ügyvéd pedig enged a kísértésnek, egyelőre még a meghívásnak, amely álmait megvalósulását ígéri. Gyönyörű felesége is vele megy New Yorkba. Felkarcolójáról, meghívójáról azonban egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy ő maga a testet öltött Sátán. (Al Pacino alakítása lenyűgöző).

A fiatal ügyvéd mindent megkaphat, amit megálmodott, és feltűnően rövid idő alatt: nagy pénzt, gyönyörű lakást, gyors hírnevet, luxus-szeretöt, ha ördögi főnökének feltétel nélkül engedelmessé válik. A háttérből mintha a bibliai mondatot hallanánk: „Ezeket mind neked adom, ha leborulva imádsz”. S mindjárt meg is kapja első nagy feladatát: minden eszközzel fölmenteni egy háromszoros gyilkost (a főnök pénzemberét). A vádlott bűnössége annyira nyilvánvaló, hogy a legjobb ügyvédek kilátástalannak ítélik a védelmet, amely így nem is tisztességes. Nagyon nem az. Ő felesége kérése és lelkiismerete ellenére vállalja. Zajos közbotrányt keltve, főnöke becsutott közreműködésével fölmenteti a háromszoros gyilkost. Ezalatt azonban gyönyörű felesége a cinikusan romlott környezet démonikus manipulációi következtében súlyosan idegbeteggé lesz. Tolókocsin hozzák. Még révedezve elmondja, mi mindent csináltak vele, testileg, lelkileg. Aztán New Yorkba érkezik a fiatal ügyvéd elkötelezetten vallásos édesanyja is, aki kénytelen bevallani, hogy a fiú apja maga az ördögi John Milton, a „nagy pártfogó”. A földi alvilág legsötétebb bűneivel megterhelt apa azért hívta magához a fiát, hogy az utódja legyen. A megcsalt és elhagyott asszony már fausti reminiscencia. A kiváló tehetségű fiatal ügyvéd megtudja, hogy ő az ördögi John Milton fia. Pisztolyt ragad, hogy lelője aljasan gonosz apját, aki a Sátán földi mása. A szembesítés drámai. Ekkor hangzik el az ördögi John Milton megszállottan szuggesztív válaszában a káromló szavak sodró áradata Isten ellen, aki – úgy mond – beleoltotta az emberbe az ösztönöket, és ugyanakkor megköveteli a Tízparancsolatot. Az Ördög gögösen kijelenti: „A huszadik század az enyém volt”. Mintha azt mondaná: „Én vagyok a világ tényleges ura”. Valami ilyet hiányolhatott Kárpáti Aurél, a színházi kritikus Madách Luciferének szerepéből, bár ez Goethe Mefisztóját is érinti. Még sincs egészen igaza. A nagy világdrámában nem maga a Sátán a főszereplő, ő csak sugalmazó. A főszereplő Ádám és Éva, maga az ember. Csakhogy Ádám is, meg Éva is átveheti a sátáni szellemiséget. Mindkettő lehet az Ördög csatlósa, képviselője és pártfogója. Például: Ádám is, Éva is sorozatgyilkossá válhat. Lehet a hatalom megszállója, aki célja érdekében minden eszközt bevet: a hazugságot és az erőszakot: kínzást és a gyilkosságokat, mint Heródes vagy mint a hellenista Egyiptom utolsó „nagy” uralkodónője, Marcus Antonius felesége, Kleopátra. Ádám és Éva a történelemben. Mindkettő játszhatja az Angyal és a Sátán szerepét. Kicsiben és nagyban. Ez az igazi színjáték. Ez a calderoni „nagy világszínház” valódi arca. S a modern irodalom éppúgy efelé halad, mint a modern film. A Sátán már nem emberi alakban szegődik a megkísértett mellé, hanem sugallatával és közvetítők útján van jelen a világban.

A film megdöbbenő. Mégis úgy rettent el a Sától, hogy közben belénk ülteti a nyomasztó gondolatot: hát nem ő uralkodik a világon? – Csakhogy ezzel előjön a film alapvető hiányossága is: az, hogy ide két ügyvéd kellene. Az „ördög ügyvédje” mellé „Isten ügyvédje”. Hiszen már Jób drámájában is ezzel a névvel szerepel. Ha egy ördögi zseni képviseli az Isten elleni vádat, akkor meg kellene adni a jogot a védelemnek is, és hasonló szinten. Hol van Mihály arkangyal? Az igazi Miltonnál megkapja szerepét. Madáchnál ötsoros epizodista. A vallásos anya ebben a szuggesztív erejű filmben csupán statisztá. Egy tisztességes ügyvéd ugyan föltűnik a képen, de őt autó gázolja el. Hol van az Isten ügyvédje?

A pokol lángjai ugyan elnyelik a filmbeli John Miltont. A nagy monológ Isten elleni vádjai azonban megtapadnak a nézőben. Mert nincs arányos képviselője a védelemnek. Egy nagy formátumú teológus kellene. De nincs. S miközben a film szuggesztív erejű leleplezés lehetne a sátáni erők uralma ellen, mellékhatásként mégis elbizonytalanít. Kétségeket támaszt. Pedig a filmkritika szerint a rendező ezzel „élete legjobb moziját alkotta meg”. Mégsem ezért kapta rendezője az Oszkár-díjat. A film képi erejét nem vitatom. Pozitív szándékát sem. Mégis nyomasztóan érzem a szakértő hiányát: egy avatott teológusét, aki Mihály arkangyalt képviselné. Így szuggesztív hatásával gondolatébresztő, de teológiailag megkérdőjelezhető produkció.

Byron Kainja

Byron a maga idejében nagy botrányt kavart verses drámájával, a *Kainnal*. De ő botrányt akart. Rá is jellemző a bibliai „tudás fájának” vásott félreértése. Az ugyanis teológiai értelmezésében és hiteles üzenetében a gonosz tudás fáját jelenti. A próbatétel két fája ennek képi ábrázolása. Azt jelenti: az ember választhat történelmi útján a jó és a rossz között. Byron azonban tisztázza a félreértést. Világosan látja, hogy a „tudás fája” keserű gyümölcsöket is terem. Fontos felismerése, hogy a tudomány egyaránt szolgálhatja az ember fölemelkedését és pusztulását. Az ő korában például a gépek megjelenése a munkanélküliség terjedését eredményezte. A 19. század elején vagyunk. S Byron szimpatizál a luddita „géprombolókkal”. Mi pedig már a saját jelenünkben tudjuk, hogy a korszerű gépesítés korszerű munkanélküliséget eredményez, kevesek hasznára és sokak kárára. A *Kain* retorikus mű. Nem annyira a vitatott irodalmi érték miatt fontos, hanem a költő egyénisége miatt. Byron lázadó alkat. Megjelenik hát a műben a költő-drámaíró szócsöve: Lucifer, a lázadás kárhozott szelleme, a Bibliából. Testet ölt, és kísértőként a maga pártjára csábítja Kaint, miközben az engedelmes Ábel hűséges marad az Úrhoz. A Kísértő sugallatok azonban megrekednek a teremtett világ bírálatánál.

A Megváltó kimarad a képből. Byron Luciferje az isteni hatalom magasztalása ellen lázad és lázít. Nyilván a Prométeusz-dráma hatására, és nem lát túl az Ószövetségen, amely az istenképet a királyi udvarok hasonlatával ábrázolja. Az Újszövetségben azonban Isten a tékozló fiú Atyjaként mutatkozik be. A vallásos, a családot szerető hűséges életforma a költő önkényes szemléletében Ábelhez kötődik és középszerűnek mutatkozik. De mért volna középszerű a hűség? Például Odüsszeusz feleségének hűsége? Ez ellen lázad Kain? S hogyan lehetne valaki lázadó hős, ártatlan testvére meggyilkolása árán? Ma értelmiségiekből toborzott terroristák vallanak hasonló ideológiát. No és milyen Isten ellen lázad Byron? Az ellen, aki a kísértő Lucifernek éppúgy megadta a próbatételben a szabad akarati döntés lehetőségét, mint Kainnak? Byron ószövetségi képekben gondolkodik. S megint hiányzik a megváltás döntési alternatívája. Kain is lehetne megtérő tékozló fiú. Lelkiismeretének belső vádjait Victor Hugo nagyszerű költeményben fogalmazta meg.

A pusztába való kiűzetés voltaképpen menekülés. Holtpont. Vákuum. Forróságával maga a földi pokol. Azt jelenti, hogy kénytelen vállalni a büntetést bűne nyomán. Mennyivel más az esszénusok önkéntes pusztába vonulása. S Bóka László, az irodalomkritikus, a marxista ideológia nyomása ellenére is bevallja, hogy „az isteni kinyilatkoztatás helyébe semmit sem tud tenni”, vagyis nem tudja azt jobbal helyettesíteni. Ehhez az Ószövetség világát kellene megtoldania az Újszövetséggel s benne a megváltás evangéliumi üzenetével. Így Kain az ellen lázadna föl, aki érte is „Emberré-lett”, s aki ugyanúgy megbocsátana neki, mint a megtérő gyilkosnak, a jobb latornak.

Byron rosszul ismerte a teológiát. Bennragad az Ószövetség világában. Egyes maradandó értékű meglátásai mellett sem tud meggyőzni. Goethe *Faustja* teológiailag is, irodalmilag is hitelesebb nála.

Goethe és az „első Faust”

Goethe a *Faust* két részéből még fiatalon, az érzékek és a szerelem útvesztőinek élményéből írta az „első Faustot” (*Urfaust*). A „második Faust” – a laza kapcsolat ellenére is – voltaképpen ennek folytatása, amely külön reflexiót igényel. Goethe egyikben sem a Bibliát veszi alapul a Kísértő alakját illetően, hanem egy középkori eredetű népkönyvet, amelynek témája az: hogyan köt szerződést Faust doktor a Sötétség Angyalával. Marlowe is felhasználta a témát. Goethe Mefisztója nem a teremtés megrontója, mint a Sátán Miltonnál. Ő Faust doktor lelkére pályázik, aki idős fejjel, megunva a tudományokat, meg akar fiatalodni és az élet érzéki

gyönyöreit kívánja élvezni. Célja azonban csak a gonosz segítségével és eszköztárával érhető el. Faust ezért eladja lelkét az ördögnek. Úja fiatal lesz. Mefisztó segítségével elcsábítja a tisztá lelkű polgárlányt, Margitot. Annak katona-bátyja bosszút állna a gyalázatért, de a párbajban halálos sebet kap Fausttól, akit Mefisztó alattomos beavatkozása hozzásegít a győzelemhez. Faust elcsábítja, majd elhagyja Margitot, aki leányanyaként lelkiileg összeroppan bátyja átkának és saját elbukása szégyenének terhe alatt. Pólyás kisgyermekét vízbe fojtja. Börtönbe kerül és halál vár rá. Faust már későn érkezik, hogy megmentse. A leány inkább a vezeklést és a halált választja. Nem menekül el vele a börtönből. Végző sorsa még kérdéses, de annak vigasztaló előrejelzése már enyhíti a félben maradt befejezést. Ez vezet át a „második Fausthoz”. Az ördöggel paktáló doktor lelkiismeretét haláláig nyomasztja a súlyos, kettős bűn, amelyet Mefisztó segítségével – vagyis ördögi asszisztenciával – elkövetett: az ártatlan elcsábítása és a gyilkos párbaj az elcsábított leány bátyjával. A megváltó föloldódás csak a „második Faust” befejezésénél következik be.

A Faust első részében Mefisztó mint Kísértő egy jól megrajzolt udvari típust jelenít meg. Hűvös eszű, tapasztalt kéjenc, de nem igazán a Biblia gonosz szelleme. Inkább egy Goethe-korabeli német hercegség udvarának elmaradhatatlan intrikusa. Olyan Kísértő, mint egy – a tanácsaival főleg fiatalokat megrontó – idősebb udvaronc. A megrontás tapasztalt képviselője, Mefisztó, aki egyesíti magában a kifinomult kéjencet a gonoszkodó udvari manőverek beavatottjával. Olyan valaki, akivel nyilván már a fiatal Goethe is találkozott, de akinek bizonyos vonásai magából az idős Goethéből sem hiányoznak. Találó a megállapítás, hogy ő Faust is, de Mefisztó is egy személyben. Ez a Mefisztó Faust kísézőjeként a kételkedő, a romlott, a cél érdekében minden eszközt bevetni kész malícia megszemélyesítője. S bár korábban két ártatlan ember halálánál is asszisztál, mégsem a miltoni formátumú lázadó angyalok közül való. Hiába írja róla Goethe, hogy a „tagadás szelleme”. Ez megállapítható abból is, ahogyan cinikusan légiés iróniával bemutatkozik: „Én vagyok az, aki tagad!” Ez nem a pártütő angyal. Inkább amolyan hímnemű kerítő, negatív színházi figura, aki mindig az alkalomhoz illően öltözködik. Alaphangjával az érzékek „üdvét” dicséri, az élvezetet ígérő „pillanatot”, bármibe kerüljön is annak megszerzése:

*„Barátom, most egyetlen óra,
Érzékeidnek kóstolóba
Egy szürke évnél többet ad”.*

Az irodalomban is járatos gondolkodó szemében azonban nincs kellő teológiai „súly”, miközben jellemrajza találó, hiszen destruáló mentalitása konkrét embertípust állít a színre. Persze vannak rokon vonások Madách Luciferje és Mefisztó között, de a két mű két más alkotóról vall. Goethe – ismert módon – személyes élményei alapján magát írja meg a Faustban, mint a Wertherben is, bár mindig szimbolikus áttételekben, az irodalmi maszkabál változtatott álarcai közül válogatva, és álarcok mögé bújva.

A „második Faust”

Az irodalomkritikusok konszenzusa megállapítja, hogy a mű voltaképpen színpadi enciklopédia. A teológus kutató tekintete előtt még nagyobb és érthetlenebb a zürzavar, amit csak tetéz a briliáns rímű, sokszínű és formájú versek kápráztató bűvészműtárája. Úgy érezzük, hogy kavargó álarcosbálban vagyunk, a világ színpadán, ahol Mefisztó alkalomhoz illően változtatja jelmezeit. Van ebben a műben Ariel és Puck, kocsmai ivókompanya és mennyei sereg, Thalesszel ókori görög bölcsék és mitológiai szirének, érsek és kikiáltó, császár és toronyőr, a görög mitológia ismert és ismeretlen kellei: Szép Helénától Philemon és Bauciszig, meg Phorkiasig. Műfajok keverednek: dráma, epika, regény, próza és kórusének,

elmés dialógus és boszorkányszombat, kémbűzös pokol és üdvözült gyermekek tiszta tekintete. A weimari udvar színpadi életét is irányító Goethe színházi témáinak forgataga. Színpadi alakok, akik jó részben innen kerültek a műbe.

Az avatott irodalomkritikus – Szerb Antallal – azt ajánlja: olvassuk inkább a Faust első részét, amit Goethe fiatalon írt. Az volna az igazi. Ha elvárt elismeréssel akarjuk minősíteni a színeknek és formáknak ezt az irdatlan forgatagát, akkor leginkább az Univerzum csillagászainak filmre vett tűzörvényeit idézzük meg, a sötét lyukakkal. Ha viszont a nagy tekintély iránti tisztelet mellőzésével fejezzük ki véleményünket, akkor a Hamlet Polóniuszának sokat idézett szavait vehetjük elő, az ironia kifordított célzásával: örület, de nincs benne rendszer. Ez volna a „klasszikus Goethe”, akit illik magasztalni? Akit csak hódolat illet meg, nem bírálat? A kritikát azonban ő sem kerülheti ki. A második Faust olyan, mint egy hatalmas terem, amelyet telezsúfoltak remek és kevésbé igényes festményekkel, szönyegekkel, továbbá különböző korok különböző stílusú – és minőségű – bútordarabjaival.

Már odáig is eljutott az irodalomkritika, hogy talán két egymástól elütő műről van szó, amelyhez két különböző név illenék. Nem így van. Goethe nyilatkozatát komolyan kell venni. A két Faust összetartozik, ha nem is úgy, mint a folytatásos regény. S amivel kezdődik, azzal zárul. Faust eladta a lelkét az Ördögnek, de ez a szerződés csak a halála után lenne hatályos. S ami teológiailag is lényeges: kiderül, hogy Mefisztó mégsem olyan félelmetesen okos és tájékozott, mint gondolnánk. Ez a „szerződés” ugyanis a halál után, „odaát” már nem érvényes! Ha tehát valaki a jelenben végrendelkezik, végakarata evilági téren és a jog által hitelesített keretek közt érvényes csupán. A testamentumnak nincs kötelező erejű hatékonysága az üdvösség vonatkozásában. Segítheti az elhunyt lelki üdvösségét, de nem rendelkezhet magáról az üdvösségről. Az üdvösség nem a jog, hanem a kegyelem függvénye. Faust e szerint túl járt a Kísértő eszén. Szerződése a halállal automatikusan érvényét veszítette. Faust elkárhozását ezért nem garantálhatja jogilag a Mefisztóval kötött paktum. Faust okosabb Mefisztónál. Majdnem a haláláig felhasználja a Kísértő szolgálatait, de aztán az üdvösség kapujában kiadja az útját. „Az arab megtette kötelességét”. Faust halála pedig az üdvösség reményével egyszerre megadja a kulcsot a terjedelmes mű korábbi szakaszaihoz. Már kezd kibontakozni a rejtvény megfejtése: Goethe ebben is magát mondja el, álarcokat öltve és áttételesen, csak éppen a megöregedett zseni szellemi tapasztalataival. Felelőtlenül önző fiatalkori szerelmeinek élménye és bűnbánata Faust vásári könyvekből vett szerepébe öltözik. Mint a „költészet” és „valóság” szembesítéséből kiderül, szerinte a „valóság” azért van, hogy „költészet” legyen belőle. Margit szerepével és a tragikus következmények átíratásával a fiatalkor élményei spontán formálódnak egységes kompozícióba az „Ösfaustban”, elsősorban Friderike elcsábításának és elhagyásának lelkiismeretet felkavaró emlékei nyomán. Hiszen az ifjú Goethe kihasználta egy ártatlan leány szerelmét és önző módon visszaélt vele.

Goethe azonban udvari tanácsosként már kénytelen alkalmazkodni. Mint arra Rónay György rámutat, két éves itáliai útján még igénybe vette a „fizetett szerelmet”, de a nemi betegségtől tartva kellő elővigyázattal és egy személyre korlátozva. Az udvarnál azonban miniszterként és irodalmi emberként is egyre nagyobb a tekintélye. Feleségül veszi hát korábbi szeretőjét, Christiane Vulpiust. A színpaddal való kapcsolata pedig összehozza különböző korok színműveivel, szereplőivel és rendezői receptjeivel. A színpadi jelenetek kavargó „álarcos bálja” is saját emlékeit idézi meg, de csupán jelképes áttételekben. Goethe nem önéletrajzot visz színpadra, mégis minden jelenetet meg lehetne fejteni valamilyen személyes élményével, bármennyire talányosak is azok. A „második Faustot” azonban már a férfikor, sőt a megöregedés tapasztalatai ihletik, de az elsőnél szárazabban és tárgyilagosabban. Színpadra íródott, nem „papír-dramának”, bár olvasmány is, mint Az ember tragédiája. Színpadi jelenetekbe költi át benne és zsúfolja bele egész kultúráját, világismeretét, s mindezt verses formában, az ő túlradó lírai zsenijével. Tehát olvasmányainak élményvilágát is fölhasználja,

mindazt, ami személyiségét formálta. A Biblia sem marad ki. A Faust rejtvényéhez tehát maga Goethe a megfejtés kulcsa.

„Csak az a vég, csak azt tudnám feledni”, írja Madách a tragédia utolsó előtti mondatában. Ismert, hogy Arany János azonnal rácsapott a mondatra és ráolvasta a költő-drámaíróra, arra célozva, hogy a reménnyel teli befejező mondat nem éppen szervesen illeszkedik a mű történelmi színehez és pesszimizmusra hajló atmoszférájához. Goethénél fordítva van. A „záradék” az, ami meggyőz a kezdet és a vég összetartozásáról. Csak a mennyei jelenet többszöri elolvasása után kezdtem újra visszaolvasni ezt a másodikat.

Mefisztó, a kísértő, éppúgy összeköti a „két” Faustot, mint a főszereplőn kívül még Margit is. Ő az elcsábított és elhagyott tiszta polgárlány a maga szívet szorongató, tragikus alakjával. Ebben Mefisztó még kettős gyilkosság felbujtója és segítője. Ami pedig a műfajt illeti... Őszintén szólva már Margit elcsábításának jeleneinél is zavart a verses forma (nem szólva a fordításról). Talán prózában kellett volna megírni, vagy levelekben, mint a Werthert. Legszívesebben mégis Theodor Stormot képezem el, amint újra írja Margarete elcsábítását és elhagyását, kisregénye, a sugallatos hatású „Aquis submersus” atmoszférájával. A cím zsoltár-idézet. Azt jelenti: „Elborítanak a vizek”. Ennek igézetes a hangulati hatása. Goethe „második Faustjának” kritikussai a regény műfaját tartották volna inkább kívánatosnak az epika felé hajló verses drámában, és igazuk lehet.

A teológus tekintetnek Mefisztó jelentené a „kihívást”. De nem jelenti. Szinte kilátástalannak látszik, hogy érdemleges teológiai üzenetet olvassunk ki a Faustból vele kapcsolatban. Mefisztó a középkori hiedelmek nyomán kialakult népies mondák szörnyszülőtte. Egész mivoltával úgy jelenik meg a színen – erről már volt szó –, mint egy német hercegi udvar tapasztalt, de romlott csábítója. Hogy ő volna „a tagadás szelleme”? Sugalmazása főleg Faust „nőügyeiben” aktív. S cinizmusa a nőkről alkotott véleményében különösen éles. Nyilván nem ismeri az igazi szerelmet, sem a szeretetet. Ezt hangsúlyozni kell, mert ebben a vonatkozásban derül ki teljes világossággal Mefisztóról, hogy vesztett. Faustot ugyanis az „Örök Nő” menti meg, és nyitja meg előtte az üdvösség reményét.

Az Örök Nőiség két képviselője: Mária, a mennynek Királynője és kíséretében a bűnbánóként üdvözült Margit. Az olyan irodalomkritikus pedig, aki ezt nem kívánatos toldaléknak tekinti a Faustban, az vagy vak, vagy a pártállam „udvari” embere, aki hízeleg kenyéradójának, aki mindig tudja, mit kell mondani. Mint Bóka László, akinek nem irodalmi szaktudásával van probléma, hanem azzal, hogy az „elvárásoknak” igyekszik megfelelni, bár mindezt visszafogottan teszi. A Faust befejezése nem „toldalék”. A zárómondat a goethei életmű és egy tágas élettapasztalat befejező kulcsmondata:

„Az Örök Nő emel fel a magasba”.

S ez az Örök Nő Mária, mint „*Királynő, Szűz, Anya*”. Mellette pedig az a másik nő, aki érte, Faustért „*mindent odaadott*”, a szüzességét is, majd zavarodottan vízbe fojtotta tiltott szerelme gyümölcsét, a gyermekét. Bátyja pedig ezért megátkozta, miközben haldokolt. Faust Mefisztó segédletével ölte meg őt a párbajban. A megrontott tisztaság Goethe emlékeiben „valóság”, nem „költészet”. Csupán szimbolikus áttételében színpadi dráma. Az eredetije ugyan korántsem ilyen véres, de a költő lelkiismeretéből mégis kitörölhetetlen. A lélektan pedig igazolja, hogy idős korban jelentkeznek az emlékek hazajáró kísértetei, egyfajta kárhózat-élménnyel, amely azonban nem végleges. Goethe rejtjeles gyónását a Faustban végzi el. S az elején még könnyeden és fölényesen ironizáló költő a dráma végén megkomolyodik. Az utolsó szavak közmondássá lettek a színműből. Egy gazdag élet és egy írózseni nagy arányú és kiváltságos szellemi tapasztalata sűrűsödik össze ebben az összetett szóba foglalt megvilágosításban:

„az Örök Nőiség”, „*das ewig Weibliche*”.

Arról a nőiségről van szó, amely a férfi megváltását jelenti, mint a dráma égi jelenetében. Hiába vannak ott az angyali kórusok. Ők nem érnek föl Máriához, mint a katolikus teológiában nem érnek föl a „Mennynek Királynőjéhez”, aki egyúttal „az angyalok Királynője” is, bár az emberi szavak és képzetek korlátjait el kell fogadnunk. Innen visszatekintve már megsejthető a tiszta szellemi lények próbatételében Mária szerepe, amire Goethe persze nem gondolhatott, mégis ösztönösen rátalált a megoldásra.

Az értékében sokak előtt „leszázalékolt” középkori teológia már fölfedezte, hogy ami a „bukott angyalok” gögjét megalázhatta, az Krisztus mellett Mária szerepe a próbatételben. Erre a következtetésre kényszerülünk a „második Faust” befejezése nyomán is. Hát még, ha ide vesszük az idézett görög drámában szereplő „Szentséges Anya” képét, még akkor is, ha Aiszkhülosz esetleg a „Földanyára” gondolt. Meglepő, ahogy ebben a felismerésben az irodalom két nagy alkotójának gondolata találkozik egymással, és persze a teológia nézetével. Ez nem lehet a véletlen műve.

Hogyan jutott Mária égi szerepével kapcsolatban erre a meghökkentő és teljesen váratlan megoldásra Goethe? A protestáns neveltetésű, a humanista, az önmagát tudatosan kibontakozva megvalósító és életcéljának annyi mindent feláldozni kész Goethe? Valami megmagyarázhatatlan érzék vagy kegyelmi indítás? Hiszen maga is azt vallja, hogy az ihlet felsőbb inspiráció. Honnan vesszük, hogy csak ördögi sugallatok vannak? Akkor alaposan lecsökkenne a felelősségünk a történelem alakítását illetően.

Az ifjúkori műben Faust még sajnálkozik, hogy egyéb ismeretei mellett „teológiát is tanult”. Akkor hogyan képes ilyen fölismerésre? Hiszen rangos teológusokat is oktathatna az ő ösztönös intuíciója, amikor Mária égi szerepét kiemeli. Miért ironizálna vele halála előtt, amikor a nagy műben utolsó üzenetét mondja el, nem sokkal azelőtt, hogy kimondaná a híres búcsúszavakat: „Több világosságot!” A Faust doktor álruhájába bújt Goethe nem lehet a kárhozat fia. Hiszen az ő elcsábított, de bűnbánatában mégis üdvözült „Beatricéje” maga Margarete, aki üdvözülten is hűtlen szerelmeséért fohászkodik. Kétszer is odairta Margit nevét a bűnbánó asszonyokhoz sorolva – állítólag már utólagosan –, mint a nagy elégtételt vállalók egyikét: „una poenitentium”. Margit az, aki Faustért könyörög a „fény övezte Szentek Szentjéhez”, ezekkel az emlékezetes szavakkal:

„*Átlényegülten
tér vissza hűtlen
szerelmesem*”.

Goethe a befejezéssel költőként is teológus. Abban is igaza van, hogy végső soron nem Faust, hanem Mefisztó a „balek”. Mert a földi élet halálra ítéltjeként még élhet az „utolsó szó” jogával. Igaz, ezzel a befejezéssel az élet értelmének nagy perében a szekularizált gondolkodás farizeusainak botránkozását váltotta ki. Megpróbálták kimagyarázni, de sikertelenül. Goethe is elmondhatná Pilátussal az emlékezetes szavakat: „Amit írtam, megírtam”.

Persze Dante hatása is érezhető, amikor a Faust befejező látomásában a mennyország „legmagasabb körének” fényei felragyognak, amikor az üdvözültek közül Doctor Marianussal (a ferenceseknek van „mariánus” ága) mondatja ki, hogy Faust látja Máriát, nem „istennőként”, mint a magyar fordítás ferdíti, hanem úgy, mint

„*az Ég Úrasszonyát,
kit csillagfény fon át*”.

Goethe – legalább a Faust befejezésében – kimondatlanul is Michaelhez csatlakozik. Még abban is ráérez a teológiai rejtvény megfejtésre, hogy Margit boldognak nevezheti magát, hiszen a börtönben és lelkiismerete lángjaiban már megjárta a tisztítótűzet. S mert „mint gyanútlan tévedett meg”. Goethe viszont ezt nem mondhatja el önmagáról, Faust jelképes alakjába bújva sem. Főként a szellemi autonómiával motivált érzékiség bűne jellemzi életútját, Mefisztó asszisztenciájával. A Kísérő az, aki állandóan csábítja, de a felelősséget nem veheti át. Goethe azonban egyetlen szóval sem említi, hogy – bár Mefisztót már lerázta – halálával akadálytalanul az üdvösség fényébe érhetne, de megvan rá a remény. Az angyali szó erre is választ ad:

*„Ki holtig küzdve fáradoz,
az megváltást remélhet”.*

Ezt a mondatot veszi át Madách, saját változatában, de teológiailag és a dráma egészét tekintve is kellő indok nélkül: „*Ember küzdj és bízva bízzál*”. Az üdvösségre azonban Faustnak csak akkor van esélye, ha az Örök Szeretet „*fogja pártját*”. S nincs az a teológus, aki a lényegét tekintve ezt másként fogalmazhatná. A „tisztítótűz” vagy a „sötét alagút” azonban még hátra van. Ezt Faust is sejti, bár nyitva hagyja a kérdést. Abban azonban bizonyos lehet, hogy megszabadult a kárhozattól. Szakított Mefisztóval, állandó kísérőjével és kísértőjével, aki ráébred, hogy szerződése és vele „szerzett joga” bíróilag épp annyira érvénytelen, mint egy bérgyilkos szerződése munkaadójával. Így lett a rászédőből rászédett. S már értjük, hogy milyen száraz és élettelen teológia lehetett az, amibe az ifjú Goethe tanulmányai során belekóstolt. Amit ő az „első Faust” kezdetén a teológiáról mond, azt jóvá teszi a „második Faust” végén. Annyira jóvá teszi, hogy ebben még teológusok is tanulhatnak tőle.

Madách Luciferje

A Tragédia alapvonalait tekintve ma sem mondhatunk mást, mint amit az „átdolgozó” Arany János először leírt. E szerint: koncepciójában és kompozíciójában egyaránt jelentős mű. Koncepciója kinő a bennünket megkísértő provincializmusból. Valóban nagyszabású, hiszen a maga módján „világvízió”, Ádámmal, Évával, Luciferrel s az emberi történelemből helyenként avatottan kiválasztott szemelvényekkel. Nyelvezetében persze elmarad Byrontól, Goethétől és Arany Jánostól, aki stilisztikailag finom kézzel és kellő tapintattal javított rajta. Hogy mennyire, ez az irodalom szakembereire tartozik. Pilinszky János véleménye meglehetősen kritikus a stílusra vonatkozóan, de erre azt mondják: úgy jó, ahogy van, s hogy ez filozófiai mű. Egy nyelvi példa. Ma már nehéz lenyelni, hogy a gondviselés Madáchnál „gondviselet”. Tudjuk, a nyelvújítás, de mégis. Egy idegen nyelvre való lefordítás esetén mindez szerencsére eltüntethető. Ha viszont úgy szép, ahogy van, és ha minden írásnak megvan a sajátos zamata, akkor fölösleges volna a kritika. Fölösleges volna, de nem fölösleges. Elsősorban teológiai szempontból jönnek elő a kérdőjelek.

Az ember tragédiájában egészében nézve változatlanul megragadó a nagy koncepció. Ez azonban kétélű értékelés. Calderon A nagy világszínház c. drámája is ugyanilyen nagy koncepciót kísérel meg színpadra vinni. Csakhogy ehhez hiányzik az a tizenöt év, amit Dante az Isteni színjáték megírására fordított. Madách majdnem ennyi időt szánt Az ember tragédiájára. Calderon drámájának anyagából Hofmannsthal formált jól előadható színpadi művet a Jedermannal, de annak is elsősorban Salzburg ünnepi játékaik biztosítják a maradandóságot. Egy mai, „eredetinek” szánt filmfeldolgozás viszont úgy átalakította Az ember tragédiáját, hogy arra Madách vagy Arany János alig ismerne rá. Ugyanakkor külön jelentősége a műnek, hogy mi, magyarok a filozófiát inkább irodalmi formában szeretjük.

Madách műve pedig filozofikus mű, és nem akármilyen. A hegeli dialektika jótékony hatását már kimutatta benne az irodalomkritika.

A koncepció nagysága tehát elvitathatatlan, és a kompozícióé is. Csakhogy az egyes színek megválasztása és tematikája már korántsem egyenrangú. Ha a gondolatiság értékeit elismerjük, mert elismerjük, akkor nehezen értjük Madách naivitását és teológiai tájékozatlanságát a konstantinápolyi színben. Tankréd idealizált keresztes lovag, rendben van. De hogy egy í betűt okol az eretneküldözésért, az már nehezen volna elfogadható. Sokszor elmondták azóta, hogy nem mindegy, ha valakit „igaznak” vagy „gaznak” minősítenek. A különbség ebben is csak egy í betű. Aztán: ha eretnekeket szerepeltet, akkor ebben a történelmi szituációban ez azt jelenti, hogy a szemben álló keresztények a másik felet tekintették eretneknek. Egy időben pedig – mint azt az egyháztörténelemből tudjuk – az ariánus eretnekek voltak túlsúlyban, és irtották az ortodoxokat. Persze így is fájdalmas emlék mindez. Az is találós kérdés, hogy a konstantinápolyi pátriárka hogyan kerülhet össze „a baráttal”. S ez ferences, vagy dominikánus „barát”? Ez az a tipikus, előítéleten alapuló általánosítás, ami a protestáns Madách elfogultsága. Arról nem is szólva, hogy mennyire megváltozik a kép, ha – mondjuk – akkor idézzük Konstantinápolyt, amikor a keresztesek elfoglalják. Ha válogatunk a történelmi „színekből”, akkor fölmerülhet a kérdés: miért ezt, miért nem amazt? Az ilyen szemelvények kiválasztásának nyilván megvan a kockázata. A Falanszter színe, ahol Michelangelo szék lábát farag, elismerten telitalálat. Maradandó üzenetét épp a pártállam idején értette meg a színház közönsége, mint Péter apostol nagyszerű beszédét is a drámából, amely változatlanul prófétai erővel hat. Egyiket sem koptatta meg az idő múlása és a korok változása.

Lucifer persze Byron Kainjában már szerepel, de ez nem veszélyezteti Madách művének önállóságát. A londoni szín viszont valóban Goethe Faustjának hatására vall. De miért baj az? Nincs ebben semmi szégyellnivaló. A német kritikát nem jogosítja fel, hogy az egész művet Goethe árnyékába helyezze. Az eszkimó jelenetnél azonban csóválná a fejét egy mai etnológus. Viszont maradandóvá lett a mondás: „Sok az eszkimó, kevés a foka”. A tudományos megsejtések tekintetében Goethe „homunkulusza” látónoki módon mutat előre a jelen klónozási kísérletei felé a Faustban. Madáchnál viszont lehangoló élmény az ürbe emelkedés jelenete. Ha tanúja lehetett volna annak, amit mi már filmen láthatunk! Idézzük csak meg, ahogyan a Hold felé repülő űrhajós visszatekint a földre, megosztva velünk a nagy élményt, akkor bizony nem ilyen kesernyés hangon írta volna meg ezt a jelenetet.

No és a párhuzamok. Madách drámai költeménye a maga módján Milton Elveszett Paradicsomának is későbbi rokona. A kettő közé esik Byron Kainja, Luciferrel és Goethe Faustja, benne Mefisztó alakjával. A német irodalomkritika nehezen értette meg és fogadta el, hogy Madách drámája nem a Faust sajátos változata, hanem Miltontól, majd Byrontól és Goethétől tanulva is egyénien megkomponált alkotás.

Mind a négy szerző megegyezik abban, hogy kísérőként is főszereplő az Ördög, akár mint Sátán, akár mint Mefisztó, akár mint Lucifer. Madách nyilván olvasta Az elveszett Paradicsomot, a Kaint és a Faustot. Ami hatás érte, az száz más irodalmi műről elmondható. Goethe nagy művét meg éppenséggel több feldolgozás is megelőzte Faustus doktróról. Legfőképpen Marlowe-é. Az viszont inkább csak szépséghiba, hogy teljesen fölöslegesen beilleszti a konstantinápolyi színbe a szép Helénát. Ezzel ugyanis egyrészt mitológiai személyt csempész a történelmi jelenetekbe, másrészt fölöslegesen kijelzi vele, hogy ez a betűt valóban Goethétől származik.

Persze vannak rokon vonások Madách Luciferje és Mefisztó között, de a két mű két más alkotót mutat be. Goethe – ismert módon – személyes élményei alapján magát írja meg a Faustban, bár mindig szimbolikus áttételekben, az irodalmi maszkabál váltogatott álarcai mögé bújva. Madách viszont a történelmet figyelő és azt dramatizáló gondolkodó-költő, akire a „második Faust” hatott inkább, bár korántsem olyan mértékben, ahogyan a német kritika

kezdetben megítélte. S Az ember tragédiájának kompozíciója jóval szilárdabb, mint a színi jelenetekben csapongó „második Faust”.

Kicsoda Lucifer Madách Imre fő művében, Az ember tragédiájában? A megrontás egyoldalú sugalmazója.. Ha a színpadi arányokkal mérjük, Mihály arkangyal a drámában öt soros kis epizód szerepet kap csupán. Ez nem sok. Így Ádám ki van szolgáltatva Lucifer állandó kíséretének. Ebben Goethét követi. Hol van a Gonosz sugalmazásának megfelelő ellenpontozása? – kérdezhetjük. Előjön a Miltonhoz hasonló probléma is. Lucifer Isten ellenlábasa és ezzel a teremtés kritikusa: „*Aztán mi végre az egész teremtés?*” Ő az, aki „gátat emel” a teremtő eszme érvényesítése elé, megvetve a tagadás lábát, hogy akadályozza Isten világtervének érvényesítését. Ezen kívül: Lucifer csupán kommentálja a – szerinte elrontott – teremtést. Inkább kísérő, mint kísértő. S olykor Ádám eszméi a megragadóbbak, még a kételkedésben is. Lucifer a rossz sugallatával másodhegedűs. Hatását tekintve ma úgy mondanák, hogy nem eléggé „agresszív”.

Teológiai szempontból leginkább az kifogásolható, hogy Madách világában nem kap helyet a megváltás nagy műve, ami megalapozhatná az Arany János által is joggal kifogásolt befejező mondatot: „*Ember küzdj, és bízva bízzál*”. Az egyes színekben Lucifer inkább ellenszenvet szító kommentátor, bár úgy minősül a drámában, mint a „hideg, számító értelem”, mint a földi alakot öltő Kitaszított, létének „rideg magányában”, ami találó jellemzés. De az már teológiai kisiklás, hogy a „tagadás Szelleme” számára Isten csupán afféle „jámbor agg”. A Bibliában méltán visszatér az „erős Isten” kifejezése. Nagyszerű gondolata viszont Madáchnak, amikor Lucifer teljes autonómiára biztatja Ádámot, hogy Isten akaratától függetlenül döntsön el, mi a jó és mi a rossz: „*Hogy önmagad intézzed sorsodat*”. Ez teológiailag is, a szekularizálódó korszellemet tekintve is telitalálat. Annál kevésbé helytálló, amikor Lucifer arról számol be, hogy „*ottan álltam az Úr trónja mellett*”. Ez az üdvözült angyalok kiváltsága. Ehhez ki kellett volna állnia a próbát. De nem állta ki. A kérdésre, hogy miért nem maradt a „*fényes égben*”, így válaszol: „*Meguntam ott a második helyet*”, ami már a „hazugság atyjának” kijelentése. Isten után ő lett volna az első, mint a kapitány az angol fregattokon? Még film is őrzi a különös címet: „Isten után az első”. Ez az önkényesen túlértékelt rangfokozat itt is, ott is hamisan cseng. A kiemelt rang igazolható csupán.

Teológiai megvilágításban az angyalok nem egyformák. Annyira sem, mint az egyenruhás testőrök. Egyéniségek, különböző rangfokozattal, hasonlóan a zenék fölfokozott individualitásához, amely ismert az irodalomban. Hiszen a legnagyobbak között Dosztojevszkijt „külön szigetként” méltatja Stefan Zweig. Az angyali „kar” ezt nem érzékelteti kellőképpen. Csak olyan hasonlat fejezné ki megfelelően ezt a különbözőséget, amelyben a zenészek különféle hangszereken játszanak, és mindegyik szólístaként is szerepet kap az együttesben. Lucifer ebben a képben nem a teremtett szellemi lények feje, csupán egyike a legkiemelkedőbbeknek. Tehát hazudik. Gyanús a lázadásának megokolás is: „küzdést kívánok, diszharmóniát”. Kivel akar küzdeni? Az emberekkel? Neki Michaellel kellene megküzdeni, aki mintegy „letaszította” a helyéről. De már nincsenek egy súlycsoportban. A kárhozott angyal ebben a tekintetben „nem párbajképes”, mint ahogyan nem volna párbajképes egy árulása miatt lefokozott magas rangú tiszt sem, ha a tábornokot párbajra hívná ki, bár a hasonlat nagyon emberi.

A jó és a rossz közötti választás révén a drámai „küzdelem” és a „diszharmónia” inkább az ember sorsában jelentkezik, aki „sárból és napsugárból” van összegyúrva s aki még szabadon dönthet bűn és erény, üdvösség és kárhozat között. Lucifer szerepe Isten tervében az, hogy – sugallataival idézze elő a diszharmóniát és ezzel mintegy gerjesztője legyen a történelem drámájának, hogy eltérítse végső céljától az embert. Eszköze a megrontó „sugallat”, amely azonban áttételesen, emberi közvetítéssel is kifejezheti hatását.

Lényeges tehát a felismerés, hogy a Sátán nem a teremtő Isten ellenlábas, hanem a teremtés tagadásának ősi szelleme, hanem a megváltásé. A próbatétel Isten megváltó akaratának s benne

az Ige megtestesülésének elfogadása vagy megtagadása. Isten országa a Biblia szerint a történelem lezárulása után a végítélettel beteljesedik. Ebben Milton – disszonanciái ellenére is – jobb teológus és a Biblia avatottabb ismerője, mint Madách. Az ember történelmi útja csak akkor volna tragédia, ha az egész Világegyetem a teljes megsemmisülés felé tartana. Erre utal a szakadék jelenete, amely már a Prométeusz-drámában is megtalálható. Ha viszont a „bízva bízzál” reménye megalapozott, akkor a „tragédia” szó használata nem indokolt, inkább a dráma minősítése volna a helyénvaló. S ezt az utókor kritikája pontosan meg is fogalmazta. Lucifer bukása és vele a teremtett szellemi lény kárhozata ellenben valóban tragikus, de ez nem az ember, hanem az angyal tragédiája.

Az ember tragédiája az említett kritikai fenntartások ellenére is irodalmunk klasszikus alkotása, amely tekintélyt vívott ki magának, amelyet több nyelvre lefordítottak Különösen a két világháború között rendezett rangos színelőadások bizonyították, hogy nem „papír-dráma”. Nem a verselés költői rangja jelenti benne az igazi értéket, hanem a kompozíciója és az emberi történelmet színpadi drámába foglaló, emlékezetes jeleneteket formáló gondolatisága. A luciferi kritikára azonban még érdemes visszatérni, hogy rontó sugallatait teológiai hitelességgel megválaszoljuk.

4. A teremtés kritikája és a nekünk szóló üzenet

A sátáni kritika és a filozófia

Vissza kell térnünk arra a megállapításra, hogy a Biblia üzenete nyomán kiinduló teológiai vizsgálódás szemszögéből nézve a teremtett szellemi lény bukása nem az Isten elleni lázadás miatt következett be. A lázadás a megváltással kapcsolatos. Ugyanakkor Goethénél és Madáchnál Mefisztó és Lucifer elsősorban a teremtés rosszmájú kritikusa. Tehát nagyon is föltételezhető, hogy a teremtett világ leértékelése a kísértés eszköztárában hatásos módszer lehet. Elég néhány rangos filozófust megidéznünk. Ki a totális öntörvényűség szószólója?

Legjellemzőbben két véglet képviseli a teremtés filozófiai kritikáját. Leibniz szerint ez a világ a lehető legjobb, Schopenhauer szerint viszont a lehető legrosszabb. A bölcseleti szemléletmód optimizmusa és pesszimizmusa néz ebben farkasszemet egymással. A Sátán kifogásait Schopenhauer képviseli, akit Madách feltehetően ismert. Mégis jóval lényegesebb, ha azt kérdezzük: kik állnak a Sátán pártján a filozófusok között, kik azok, akik ítéletükkel inkább a tagadás szellemét képviselik, még Az ember tragédiája megszületése előtt?

A teljesség igénye nélkül Voltaire-t és Nietzschét lehetne megnevezni. Voltaire azonban istenhívó volt s inkább az Egyház epés kritikusa. A deista Isten-eszme viszont jellemző módon kiiktatja a megváltást. Az elgondolás szerint: Isten létezik ugyan, de nem avatkozik a világ sorsába, hogy az – Madáchcsal szólva – „*hadd forogjon keserű levében*”. Friedrich Nietzsche műveiben azonban olyan nyilvánvaló a lázadó szembefordulás Istennel és a megváltással, hogy Goethe Mefisztója vagy Madách Luciferje csak halvány színpadi figura hozzá képest. Nietzsche volt az, aki meghirdette Isten „halálát” és a totális emberi öntörvényűség prófétája kívánt lenni, főleg a Zarathusztrával, amíg hatalmába nem kerítette az elmebaj. Hogy voltak-e világos pillanatai elmebetegségének öntudata-vesztett tíz éves periódusában, nem tudjuk. Csak azt tudjuk, hogy az Isten „halálát” meghirdető és az isteni törvény minden értékét átértékelni kívánó pártütő zseni lelkipásztori családból származott. Azt is tudjuk, hogy sugallataival még Hitlert is befolyásolta.

Vannak a „Megfeszítetre” vonatkozólag olyan visszatérő utalásai, amelyek messzire nyúló visszapillantást engednek Lucifer bukásának próbatételére. Ezekből a teológus is tanulhat. Lucifer bukásában ugyanis a „Megfeszítettnek” lényeges szerepe lehetett. Madáchnál ez csupán jelentéktelennek tűnő utalás. Nietzsche lázadó „szelleme” emberi vonatkozásban talán mindenki másnál jobban érzékelteti Lucifer költő-filozófusi másában a „Sátán-pártiak” életfilozófiáját.

Nietzsche személyes földi pokla ismert. Nem volt abban szerepe a fizikai lángoknak, sorsában mégis fölismerhető, mi a stílszerű büntetése az Isten ellen lázadó embernek, már itt a Földön. Az egoista azt kapja büntetésül már itt a Földön, hogy az izolált magány börtöne lesz a pokla, mint valami lelki magánzárka. Nietzsche az ő költői filozófiájában megálmodta és megírta az Isten lététől és parancsaitól teljesen függetlenné vált, saját törvényű, totálisan autonóm embertípust a sokat idézett Übermenschben, az „emberfölötti emberben”. Ezzel a szekularizált gondolkodás prófétája lett. A végletekig fölfokozott emberi öntudat teljes „bukását” tanúsította viszont sorsával, amikor elmezavarában vegetatív élőlényként kellett tengődnie élete befejező tíz évén keresztül. A ragyogó értelem fénye kialudt. S ennek a lelke mélyén vagy visszatérő világos pillanataiban tudatában lehetett. Közmondássá lett, hogy ki mivel vétkezik, azzal bűnhődik. Ez Dante poklánál reálisabb és ellenőrizhetőbb földi pokol, lángok nélkül is hiteles formában, nem fizikai, hanem lelki kárhozat formájában, amire Milton már ráértett.

Friedrich Nietzsche élete, sorsa jelkép. A szellemileg elbukott zseni megrendítő példája. Amit az angyalok bukására vonatkozóan a teológus kiolvashat írásaiból, az a visszatérő utalás a „Megfeszítettre”. Mintha a teremtett szellemi lények próbatétele és bukása nyerne benne lélektani igazolást.

A luciferi kritika emberi változatai

Ha Lucifernek a teremtett világot lekicsinylő kritikáját mérlegre tesszük, máris kiderül, hogy miért olyan egyenetlenül erős a bal szeme a jobbhoz képest, és hogy miben rejlik rosszmájúsága. Ez ugyanis irodalmi kultúránk analógiájával rokon.

Ha egy kritikus eleve rosszindulatúan veszi kezébe a szerző művét, akkor a tapasztalat alapján a következőket lehet megállapítani. Először is előfordul, hogy nem olvassa el a teljes művet, csak beleolvas. Így lesz az „olvasat”-ból „nem-olvasat”. Az ilyen kritikus saját készenlétben lévő negatív véleményét már eleve magával hozza. Amikor ezt megtudja a szerző, elolvasva a bírálatot, a kritikus szembeütközően elmarasztaló véleményére azt válaszolja: „Én ítéletet kértem, nem előítéletet”. A „sátáni kritika” képviselője tehát rossznak látja a legjobb alkotást is, mert rossznak akarja látni. Mivel Lucifer a Tragédia színjátékában a rosszmájú kritikus típusa, a színházi életből vett képpel válaszolhatunk neki.

Ha Lucifer (és vele Madách) a világdramának csak első és második felvonását ismeri, s a másodiknak is csak az elejét, vagy a közepét, akkor hogyan ítélné meg a dráma egészét? Hiszen ismert a mondás: „Várd ki a végét”. Mi a teremtett világ második felvonásában élünk. A calderoni dráma első felvonásában az Úr kiosztja a szerepeket, a másodikban ki-ki eljátssza a maga szerepét, a vele kapott „öltözet” lehetőségein belül, de egyéni módon, a saját értelmezésében, jól vagy rosszul. A harmadik felvonásban az Úr felelősségre vonja a világszínház szereplőit és kiderül, hogy a szereplők mit hoztak ki szerepükből. Az irodalom és a színpad nagy tanulsága például, hogy a „Lovag” szerepe mennyire kétértelmű, hogy mennyire bizonyult „angyali” vagy „démoni” szereplőnek a történelem nagy színjátékában, a „Király”-ról nem is szólva. Még az utcalány szerepére is vonatkozik ez, hiszen abból is lehet Bűnbánó Magdolna. Nem az „öltözet” dönti el tehát a játék minőségét. Nem a „szerep” predestinál az üdvösségre, vagy a kárhozatra. Ez a Faust végén is világosan kiderül.

Az anyag monotóniája, amit Lucifer a teremtésben kifogásol, a 19. század fizikai világnézetét tükrözi. Túlhaladott. Az emberi technika tudományos kísérletezései csak „köttyvasztásnak” minősülnek ebben a kritikában. Madách még nem láthatta a „technika csodái” című dokumentumfilmeket. Mélyebb és hitelesebb kísértés az ember számára, hogy ha „valaki” akar lenni a bűnös világban, akkor el kell szakadnia Istentől. Ahogy a mondás tartja: ha sertések közé keveredik, együtt kell rőfögni velük. Már Ádám megkísértése is azt sugallja, hogy az isteni törvénytől függetlenül – lelkiismeret –, maga döntse el, mit tart jónak és rossznak. S ebben az érdekei adják meg a biztos eligazítást. Csak így lehet „sikeremberré”. Hatásos a vízió és találó, mert mindez a jelenkorban is sokakat megkísért: „Mindenben azt teszem, amit magam akarok”. Prófétai előrejelzése ez a szekularizált gondolkodásnak.

Lucifer megvetően nyilatkozik a filozófusokról, akiknek okoskodása „a tett halála”, holott a gondolkodás megelőzi a cselekvést. A fizika nem ellenfele a technikának, hanem előzetes feltétele. Főlényesen jegyzi meg a Kísértő, hogy „*tébolydába téved sok közülük*”. Ebben persze van igazság, ha nem is „sok”. August Comte-ra és Nietzsche-re gondolhatunk. Lehangelőnek tűnik, amit a Biblia mond, hogy az ember porból lett és porrá válik. Az üzenet egésze azonban ennél sokkal többet mond. Madáchnál az ember csak azzal vigasztalódhat, hogy poraiból élő vegetáció sarjad majd. Van azonban ennél meggyőzőbb tartalma is a „*bízva bízzál*” kijelentésnek. Az, hogy aki életre kelt, képes új életre kelteni is! Ez a Biblia szövegének teljesebb és reményt keltőbb üzenete.

A madáchi koncepcióban az ember egész történelmi útja hiábavaló küzdelmek sorozata, amelyben a cél „*a küzdés maga*”. Az emberi erőfeszítése azonban minden vonalon a győzelemért folyik. Az eredményért. Az önmagáért való küzdés nem vigasz. Hogy még a „*szent tanok*” is eretnkségben, majd eretnekegetésben végződnek? Csak részben és kivételesen. Minden kornak megvan a tragikus kudarca. Az igazán biztató az, hogy a sok kísérlet „negatív eredményei” is eredmények. Mert ezek vezetnek a kísérlet sikeréhez. Lucifer „optimizmusa” cinikus, de találó is egyben. Ha már „színhátékról” van szó” – jegyzi meg, csak az segít, ha a tragédiát komédiának nézzük. Ezzel Dürrenmattot vételezi elő. Az ember minősítésében is benne van a gúny és lekicsinylés, hogy „*tudásra törpe, és vakságra nagy*”. Van, aki igen, van, aki nem. Lucifer valóban olyan, mint egy epés és fölényeskedő színikritikus.

Mindez fölkelti érdeklődésünket az irodalmi és színházi kritika iránt. Mennyiben lehet ez kapcsolatban a luciferi kritikával? Kárpáti Aurél „Színház” című esszékötetében Flaubert mondását idézi: „Minél jobb egy könyv, annál inkább vonzza a kritikát”. A teremtés vonatkozásában is érvényes ez. Ha Lucifernek ebben jóval erősebb a bal szeme, mint a jobb, akkor – úgy tűnik –, Kárpáti Aurél némileg szimpatizál vele, mert szerinte a kritika „a kételkedés művészete”. Nemcsak az. Egy mű jobb megértésének művészete is. Ugyanakkor – joggal – elmarasztalja Mefisztó epességének fokozatos elszürkülését. Azt ajánlja, hogy bizonyos epizód-szereplők „harapósabb” elégedetlenségét is Lucifernek kellene elmondani a színpadon. Madách szövegét nem érné sérelem. Ez erőteljesebbé tenné a lázadó angyal történelem-kritikáját. Mert a szövegben Lucifer nem eléggé hatásos kísérő.

Mivel Lucifer a Tragédia színhátékában kritizálja a világot – a „színház a világ” ismert mondása szerint –, a színházi életből vett képpel válaszolhatunk. Ha valaki egy drámának csak első és második felvonását olvasta s a másodiknak is csak az elejét, akkor hogyan ítélheti meg a dráma egészét? Mi a teremtett világ második felvonásában élünk. Játsszuk a szerepünket a világban, ki-ki a maga módján. A harmadik felvonás még nyitva van előttünk. Létezésünk befejezetlen. Várakozásunk reménye, hogy az Örök Fény, vagy az Örök Sötétség lesz majd a győztes. A 19. század nagy szellemi kísértése, hogy az energiák fokozatos leépülésével a világ belevész a végső sötétségbe. Ezt írta meg Vörösmarty Az Éj monológjában, maga is átszenvedve, ebbe a mondatba sűrítve nyomasztó létpesszimizmusát, amely Madáchot is megérintette:

„*Sötét és semmi lesznek*”.

Madáchnál azonban megszakad az emberi színháték. A történelem végét ugyanis nem ismerjük. Ezért amikor egy nagyjából másfél évszázaddal később egy kritikus veszi elő a művet, mondjuk a jelenben, a harmadik évezred elején, és olvassa azt, véleménye a luciferi (és madáchi (kritika kritikájává válik. Kiderül, hogy például a Falanszter jelenetsora vagy a francia forradalomból vett szín változatlanul érvényes és kitűnő (a külföldiek ítéletében is), de az eszkimó-jelenet elhibázott, nem ütőképes, a világűrbe emelkedés pedig – a mai tapasztalatok birtokában – egyenesen lehangoló. Lucifer persze ma is gúnyosan hivatkozhatna a Holdra-szállás nagy és sikeres emberi kísérletének közbülső áldozataira. Áldozat nélkül azonban nincs fejlődés, és nincs célhoz-érkezés. A megváltásunk is áldozat árán történt. Erre készen kell lennie a berepülő pilótának vagy a Himalája hegymászójának. A Holdra-szállás vagy a Marsra feljutás terve átütő siker az emberi technika fejlődésében. Igazi diadal. Fölényesen megmutatja, mekkora távolság választja el az embert az állatok eszközhasználatától. Madách azonban adós a hiteles próféciával, mondjuk Verne mércéjével mérve. Adjuk meg tehát a céljához még el nem érkező, félbeszakadt történelem jeleneteire a választ.

Ha egy drámát színpadra visznek, azt próbák sorozata előzi meg. A próbáknak azonban sajátos drámai szituációi vannak. Nem véletlen, hogy ezeket is színre viszik. A sztár esetleg

szembeszáll a rendezővel vagy sértődötten otthagyja a próbát. Van, amikor indokoltan, van, amikor indokolatlanul. Tehát nem állja ki a próbák próbatételét! Ha valaki nagyon pályázik egy főszerepre és csak epizód-szerepet kap, esetleg fellázad és dühösen azt mondja az igazgatónak: „Ezt nem vállalom!”. Pedig tudhatja, hogy epizód-szerepben is lehet nagyot alakítani. Péter apostol beszéde a Tragédiában ilyen. A nagy koncepciójú madáchi mű bécsi előadásának színi kritikájában Kárpáti Aurél külön kiemeli, hogy az osztrák színész az egyiptomi jelenetben a rabszolgát kiválóan alakította, holott ez tipikus epizód-szerep. A színészeknek azonban egymással is nézeteltérése támadhat. Ha ketten pályáztak az egyik főszerepre, esetleg sértődötten föllázad az, aki nem kapta meg. A sértődés pedig akár hisztérikussá is fokozódhat. S az már a kaján humor lapjaira tartozik, ha az egyik vezető színésznő már nem alkalmas arra, hogy Shakespeare drámájában Júliát alakítsa. Küllemére tekintettel már csak a dajka szerepét kínálják föl neki. A színházi próba emberi próba is egyben. A játék alázatának próbatétele.

Mindez példa csupán az angyalok, pontosabban: a teremtett szellemi lények próbatételének jobb megértéséhez, de stílszerű példa. A teológus a világban való emberi lét luciferi kritikájának ügyében kiegyezhet a létdrámák szerzőivel abban, hogy a „nagy világszínházat” valóban lehet a Sátán szemével is nézni, hiszen ő maga „a” kételkedő, maga „a” rosszmájú kritikus. Tehát a teológia koncepciójába is beilleszthető, hogy a történelem Ádámának és Évájának megkísértésénél ennek helye van. Karamazov Iván vívódó ateizmusának voltaképpen ez a vezérmotívuma. A világot nem tudja elfogadni úgy, ahogyan van. Mi sem. Meg kell azonban különböztetnünk azt a világot, amelyet Isten teremtett, attól a világtól, amit az ember „teremtett”.

Ami pedig a harmadik felvonást illeti, még várunk kell a végső ítélettel, mert a végítélet is vár ránk. Fiatalkori emlék. Olvastam egy izgalmas regényt a vonaton. Alig voltam túl a felén, és otffejejttem a könyvet a vonaton, amikor leszálltam. Így már nem olvashattam el a befejezést. Évekig nyugtalanított. Még álmaimban is előjött a kínzó hiányérzet. Ne mondjunk ítéletet a történelem hatalmas regényéről a befejezés ismerete nélkül. Ezt a befejezést kínálja föl nekünk a kinyilatkoztatás.

Összefoglalás és következtetés

Isten látható és láthatatlan világot teremtett, fogalmazza meg hittételét a Biblia nyomán a teológia. A kinyilatkoztatás üzenete az angyalok és démonok létét is tanítja. Nehezebb kérdés, milyen értelemben beszélhetünk a Sátán kísértéséről úgy, hogy az sugallataival beavatkozik az ember történelmi drámájába. A világ változik, technikánk mérföldes léptekkel halad. Mindez azonban nem érvényteleníti a kinyilatkoztatás hitét. A tenger mélye a maga káprázatos élővilágával éppúgy érintetlen marad Ádám és Éva bűnbeesésétől, történelmi útjának tragikus szakaszaitól, mint a túlvilág. Abból teológusként kihagyhatnánk az „angyalok bukásának” kényes kérdését, de az irodalom arra kényszerít, hogy szembenézzünk vele, olyan művek ismeretében, mint amilyen A leláncolt Prométeusz, Jób könyve, Az Apokalipszis, majd Milton drámája, az Elveszett Paradicsom, Byron Kainja, Goethe Faustja és Madách színműve: Az ember tragédiája. Mert a színjáték játék ugyan, de nem független a valóságtól.

A szellemi teremtmények próbatételénél lényeges annak megértése, hogy benne a döntés nem a teremtő Isten elfogadása, vagy elutasítása. Ezt ismételni kell. Az emberénél magasabb intelligenciák szintjén az ilyen próbatétel kizárható. A teremtett szellemi lényeknek ez létük evidenciája, akkor is, ha számunkra nem az. Marad tehát próbatételnek Isten akarata, mégpedig a megváltással kapcsolatban, vagy még közelebbről: a megváltás módjával kapcsolatban. Az, hogy Krisztusban az Ige emberré lett és kereszthalált halt, majd feltámadott. S az, hogy megdicsőülésében anyját is részesítette, és fölébe emelte az angyaloknak. A liturgia ismétlődő kifejezése, hogy ő az, „aki él és uralkodik”, mint a beteljesült Isten országának feje – ezt emeli ki Milton –, és ő az, aki rangban minden teremtmény fölött van, aki előtt – Pál apostol szerint –

meg kell hajolnia a mennynek, a földnek és az alvilágnak. Anyját, Máriát nem illeti meg az imádó hódolat (ne feledjük: a globalizáció nyelvében mindet jó dolgot „imádni” kell). Mária azonban így is a mennyek Királynője, akinek magasabb a rangja az angyalokénál. Ő segíti az üdvösség hegyére fölkapaszkodót. Goethe költői látomásában Margitot is ő emeli magához, mint a kegyelem közvetítője. Faustnak pedig ő jelenti a reményt. Szinte hihetetlen, hogy ezt már Aiszkhülosz megsejtette a Prométeusz-drámában. A titokkal való szembesítés valóban kiválthatta a szellemi teremtmények gögjét, amit számos hasonló emberi reagálás analógiájával igazolni lehet. S kicsoda különbség van Prométeusz megváltásért lázadó gögje és Lucifer megváltás-ellenes gögje között!

A Sátán tehát elsősorban nem a teremtés kritikusa. Ő inkább a megváltás isteni tervének földi megvalósulása elé próbál akadályokat gördíteni. Ezt teszi Ádámmal és Évával az ember történelmi megkísértéseinél. Ez motiválja Krisztus és a szentek megkísértésénél is. Elég Keresztes Szent János vallomását említeni, akit alaposan meggyötört.

Az emberi történelemben vannak olyanok, akik szuggesztív szellemi erejükkel kitűnnek a filozófiában, a tudományban, a technikában, a művészetben, a politikában vagy a vezetés különféle posztjain. Ők a történelem alakulásának főfelelősei. Az ő megkísértésük és az igaz útról való eltérésük jelenti a nagy „kihívást”. A szellem emberéhez pedig szellemi megkísértés illik. Sokan nem ismerik az üdvösség teológiai fogalmát, vagy csak felületesen hallottak róla. Ismerik viszont döntéseikben a jó és a rossz választóját. Németh László kiemeli a „jó ügy” szolgálatának fontosságát a világban. Tehát a szolgálatot!

A tömegpusztító biológiai fegyverek gyártása és alkalmazása veszélyes kísértés a jelenben, és még veszélyesebb lesz a jövőben. A hatalom vagy a világalom megszerzése – bármilyen eszközökkel – visszatérő nagy kísértés. A lelket a földi javakért eladni a Sátánnak – átvitt értelemben –, ma is fölfokozott emberi próbatétel, amibe sokan belebuknak. A szerződés persze ma már nem a saját vérrrel aláírt nyilatkozat formájában történik. Egyszerűen olyan döntésekkel, amelyek nagy horderejűek, amelyeket azonban egyes esetekben tartósabb lelkiismereti krízis előz meg. A Biblia ismerete nélkül és a vallási hovatartozás elkötelezettsége nélkül is eléri az embert – a hatalmasokat is – a „kinek oldalára álljak?” belső felhívása és vele a jó és a rossz közötti tartós vagy végleges választás kényszere.

A luciferi vagy mefisztoi mentalitás az ember próbatételénél különösen a világ és a történelem maliciózus kritikájában nyilatkozik meg. Lényeges azonban megkülönböztetni azt a világot, amelyet Isten teremtett – ismételjük – és azt a világot, amelyet az ember „teremtett”, akire Isten rábízta a világot. Mintha a tagadás szelleme azért volna olyan elszánt ellensége a teremtésnek és a megváltásnak, mert maga nem kreatív, s mert már nincsen reménye. Vannak kritikusok, akik költők vagy írók szerettek volna lenni, de nem volt meg hozzá a kellő tehetségük. Ezért aztán kárpoztulásként kritikusokká lettek, egészen rosszindulatú műbírálókká, akik sértett önérzetüktől motiválva nem akarják fölismerni még az igazán jó alkotások értékeit sem.

Az embernek hatalom adatott a világban. Megtagadhatja Istent, megtagadhatja a megváltást, megtagadhatja a végső reményt. Beleélheti magát a totális megsemmisülés gondolatába, vagy legalább oda állhat Aiszkhülosz nőalakjával, Ióval és Madách Ádámjával emberi létezésünk szakadékának szélére. Camus egzisztencializmusában az öngyilkosság a filozófia egyik alapkérdése. Heidegger szerint létünk halálra ítélt lét. Aki elfogadja, az életünk értelmét arra a következtetésre redukálhatja, hogy ennek tudatában minden elérhető élvezetet meg kell kaparintani. A mohó élvezet olyan motívumként szerepel ebben az összefüggésben, mint a halálra ítélt utolsó kívánsága. Az ember túlteheti magát a jón és a rosszon. Mondhatja, hogy „csak az itt és a most érdekel”. Ne csapja be azonban magát és másokat azzal, hogy ő nem hívő. Ez a világ úgy van megalkotva, hogy benne az ember szükségképpen rászorul a hitre, amikor a végső jövőbe tekint. Hit az igenlés hite és éppúgy hit a tagadásé is. A hit kényszere alól nincs kibúvó. Mindannyian hívők vagyunk. A hit a mi emberi próbatételünk. S a hit együtt jár a bizonytalannal. A szent éppúgy átérezheti, hogy „Hátha nincs igazam”, mint a

legelszántabb ateista: „Hátha mégis neki van igaza”. Minden felelős embernek el kell döntenie, hogy mit tekint az élet céljának és hogy honnan várja a megváltást. Mert a megváltásra szükségünk van, ha térben és időben jobban megismerjük a történelmet. A végső dolgokat illetően a „van, vagy nincs?” vitáját pedig világunkban az életformák döntenek el.

Mindenki szükségképpen tanú az életével. Nincs kibúvó. A közömbösség voltaképpen a válasz késleltetése csupán, és ebben a minőségében is tanúságtevő. A közömbösök a késleltetett válasz tanúi. Létezésünk értelmének urnájába azonban – előbb, vagy utóbb – le kell adni a szavazatunkat, ha akarjuk, ha nem. S amikor „élet, vagy halál” a tét, meg kell fontolni a döntést. A nagy színjáték második felvonásában élünk. A végső megoldás azonban a harmadik felvonásban van. Mint Calderonnál. Halálunk pedig ennek a remélt „utolsó felvonásnak” kérdőjele. A történelem tartós hajnalában élünk, abban reménykedve, hogy egyszer fölkel a Nap. Emberi létünk várakozó lét. Átéljük a végső döntés kockázatát. S az igenlés hite szembesül a tagadás hitével. Vajon melyiknek lesz igaza? Csak egyetlen biztos fogódzópontunk van. Ha egy meredek sziklára kívánok fölmászni és tudom, hogy a kísérletezők közül egyesek lezuhantak, tehát kétélű az esélyem, ne vállaljam. Vegyem úgy, hogy – ha elfogadom a kihívást – félig már halott vagyok.

A Kísértő a pillanat kártyáit játssza ki. Nem tehet mást. Visszatérő sugalmazása, hogy „Élvezz!” és „Birtokolj!” és „Hatalmaskodj!” és „Csak magaddal törődj!” Mert „A halállal mindennek vége”. Hol van azonban a Sátán, amikor sugallatainak súlyosan romboló következményeiért felbujtóként kellene a bíró elé állnia? Mondjuk egy sorozatgyilkosság zseniális gonosztevőjének bírósági tárgyalásán? Vagy a drogfüggősök útjának tragikus végén? Igaz, nem őt terheli a döntés felelőssége, hanem az embert. A Sátán csak sugalmaz. De mégis: hol van, amikor vetését learatják? Akkor ő már nincs a színen. A sikeres csábítás után észrevétlenül eltűnik. A következmények őt már nem érdeklik. Amikor Faust meglátogatja a börtönben az általa elcsábított és közös gyermeküket vízbe fojtó Margitot, hogy följajánlja neki a menekülés lehetőségét, a fölnyergelt lovak Mefisztóval odakinn várakoznak. A Kísértőt ez már nem érdekli. Hozzá inkább az Apokalipszis lovai illenének. Meg azok a pusztító horrorfigurák, amelyek a lovakat megülik. Pilinszky János szuggesztív erejű verse, az Utószó utal erre:

„A lovasok, a lovasok...”

S itt jön a nagy lelki embereknek, Isten „ügyvédjeinek” közbeszólása, hogy valami nem stimmel az említett sorsdrámákban. Azokban a Kísértő, akár mint Mefisztó, akár mint Lucifer, elejétől végig elkíséri a „kiszemeltet”, a megkísértésre kiválasztottat. Ez van a színjáték forgatókönyvében. Az élet azonban mást tanít. A kísértés a folyamat elején van, nem a végén. S ezt a spiritualitás mesterei jobban tudják, mint a költők és az írók. A lélek titkos ügyeinek beavatottjai azt is tudják, hogy két oldalról jönnek a sugallatok. Mert ők ezzel foglalkoznak, és főállásban. Van tapasztalatuk.

Ami pedig életünk értelmét és állásfoglalásunk irányulását illeti, túl az ördögi és angyali sugallatokon, arra vonatkozóan Kierkegaard adja meg az útmutatást: így, vagy úgy, de döntenie kell. Döntenem kell abban, mit fogadok el az élet végső értelmének. Az alternatíva egyik oldalán sincs teljes bizonyosság. Sorsunk a hit. Csak életformánk és más életformák tapasztalata és tanúságtétele adott. Meg a halál. Hogy mi lesz utána, azt nem tudhatjuk. Azt hitünkkel fogadjuk el, vagy negatív hittel utasítjuk vissza. Krisztus, vagy Pilátus? VIII. Henrik, vagy Morus Tamás? Mae West, vagy Avilai Teréz?

Az ember a döntéseivel és élete tanúságtételével írja alá, vagy tagadja meg a „paktumot”, a Sátánnal való titkos szerződés megkötését. Ami a végső kérdéseket illeti, legjobb, ha megőrizzük nyitottságunkat. Az egészen biztos, hogy ha valaki a Kísértő nagy kérdésében a Biblián alapuló teológia tanítására hivatkozik, akkor ismernie kell a Biblia üzenetét, hiteles

értelmezésben. Szilárd kapaszkodó, hogy a hitre utalt tájékozódás tükör általi homályában az igazak tanúságtételét kellene komolyan vennünk itt a földön, nem az eltékozolt szabadság tanúit. Hiszen a Földön is van megkezdett mennyország és megkezdett pokol. Vannak tapasztalataink. Üdvösségünk ügyében tehát embervoltunk igaz tanúira tekintve a biztosabbat kellene választanunk. A biztosabbat.

Függelék

A Sátán a Bibliában

A Szentírásban különböző utalásokat találunk erre vonatkozóan:

Az *Ószövetségben* a Jób könyv idézett helyein kívül legmarkánsabban Zakariás prófétánál szerepel, a bukott angyalok vezéréként, mint az igaz vádlója. Innen van az Egyházban a szentté-avatásoknál „az Ördög ügyvédjének” opponensi szerepe. Zakariás látomásában József főpap az Úr Angyala előtt van. „Jobbján a Sátán állt, és vádolta őt”. S az Angyal ezt mondja a Sátánnak: „Parancsoljon neked az Úr” (Zak 3, 1-2). Tehát nem kapja meg hatásaiban az autonómiát.

Szerepelnek a Biblián kívül is angyalok és gonosz lelkek, például az esszénusoknál vagy az apokrif irodalomban, sőt feltűnően gyakran. Ezeket azonban a keresztény egyházak nem tekintik kánoniaknak, vagyis hitelesen szent könyveknek.

Az *Újszövetségben* legfontosabb utalás az, amikor Jézust a pusztában megkísérti a Sátán, amire utaltam. Jézus Péternek mondja, hogy a Sátán hatalmat kap a kiválasztottak megrostálására (Luk 22,31). Ez arra utal, hogy ezt a lehetőséget csak Istentől kaphatja, és az nem mehet túl a megkísértésen, tehát nem veheti át az ember felelősségét. Ami az apostolokat illeti, kiolvashatóan Júdás volt az, aki elbukott ebben a megkísértésben. Úgyszintén Lukács ír arról, hogy Jézus a tanítványainak ezt mondja: „Láttam a Sátánt, mint villámot lebukni az égből” (Luk 10, 18). Ebből kiolvasható, hogy az elbukás nem valami hosszabb döntési folyamat eredménye, mint az embernél. S az is, hogy a „Világosság Angyalából” így lett a „Sötétség vagy a mélység Angyala”. Az okról itt nem esik szó. – Pál apostolnál megtaláljuk a képletes utalást, hogy a Sátán a kísértésével mintegy az arcába üt (2 Kor 11, 14), továbbá arra is képes, hogy a „Világosság Angyalának” álarcában mutakozzék és ezzel megtévessze az embereket (2 Kor 11, 14).

Ezek a legfontosabb lelőhelyek. A Katolikus Egyház hittételként tanítja, hogy az eredetileg jónak alkotott gonosz lelkek saját lázadó döntésük alapján lettek a „sötétség angyalaivá”, ami föltételezi próbatételüket (vö. DS 286 és a IV. Lat. Zsinat, 800). A Sátán sugalmazó tevékenysége nincs benne a Hiszekegyben, bár az utal a pokol létrejöttére. A Biblia különböző helyei alapján azonban elfogadja az Egyház, hogy a Sátán mint „bukott angyal”, személyes szellemi lény, aki „Isten ellen és az ő – Krisztusban fennálló – országa ellen ténykedik” (vö. A Katolikus Egyház katekizmusa, Bp Szent István Társulat, 1994, 91.o.). Hogy miért engedi meg mindezt Isten? Az emberi szabadság a teremtés félelmetes ajándéka, amely a legszörnyűbb bűnökre is megadja a lehetőséget. S ha ez nagy titok, még inkább misztérium az, hogy Isten még a bukott angyalok szabadságát sem köti meg teljesen. Tehát a teremtés drámájában bizonyos cselekvési lehetőséget ad az „ellenzéknek”. Abszolút Úr, de nem abszolutisztikus Uralkodó.